

TAMPEREEN YLIOPISTO

Joonas Kuikka

SANANVARTIJAT

Lehdistösensuurin kriisi 1943–1944

Historian pro gradu -tutkielma

Tampere 2009

Tampereen yliopisto
Historiatieteen ja filosofian laitos
JOONAS KUIKKA: Sananvartijat – Lehdistösensuurin kriisi 1943–1944.
Pro gradu -tutkielma, 76 sivua, 6 liitesivua.
Suomen historia
Maaliskuu 2009

Tutkimus käsittelee Suomen lehdistön sensuuria jatkosodan loppuvuosina 1943–1944. Sensuurin toiminnan tarkastelu alkaa Stalingradin tappionhetkistä helmikuussa 1943, jolloin valtionjohdon luottamus Saksan aseisiin mureni. Aikarajaus päättyy välirauhaan syyskuussa 1944. Tutkimuksen tärkeimpinä lähteinä ovat valtion tiedotuslaitoksen (VTL) sensuuriohjeet Kansallisarkistossa ja päämajan sensuuritoimiston kirjeet VTL:lle Sota-arkistossa.

Kaikki Suomessa julkaistut ja Suomeen tilatut lehdet olivat sensuurin valvovan silmän alaisina. Lehdistösensuurista vastasivat hallituksen alainen valtion VTL:n tarkastusjaosto ja päämajan tiedotusosaston sensuuritoimisto. Kotirintaman lehtien sensuuriin vaikutti kaksi ideologiaaltaan hyvin erilaista organisaatiota, jotka pyrkivät yhteistyöhön. Aina yhteistyö ei onnistunut kovin sulavasti. VTL:n sensuurijohto muutti linjaansa sallivammaksi, kun Saksan ja samalla Suomen tappio alkoi hämmöttää. Lehtiin ilmestyi ensin länsiliittoutuneiden uutisia, ja myöhemmin jopa Neuvostoliiton tiedotteita. Tästä ei pidetty päämajassa. Yksi syy oli saksalaisten painostus tiukemman sensuurin puolesta. Toinen syy oli pelko sotilaskurin ja -moraalin löysentymisestä ja tappiomielialan lietsomisesta.

Päämaja ja VTL kävivät oman kädenvääntönsä tavasta hoitaa sensuuria. VTL:n johto vei kotirintamalla voiton, mutta hintana oli päämajan piikittely ja jatkuva epäluulo. Tilanne kärjistyi keväällä 1944 VTL:n sensuurista vastanneen Kustaa Vilkunan erottamiseen VTL:n johdosta. Eroa vaati ylipäällikkö Mannerheim, joten sensuuri koettiin sotilasjohdossa erittäin tärkeäksi kysymykseksi. Päämaja olisi halunnut lehtiin enemmän propagandaa saksalaisen esikuvan mukaan, mutta Vilkuna vastusti tätä. Vilkuna purki 1943 alkaneella johtajakaudellaan lähes koko VTL:n kotimaanpropagandasta vastanneen tuotantotoimiston.

VTL:n johdolla oli omat syynsä lieventää sensuuria. Talvisodan lopussa sensuuripäällikkö Kustaa Vilkuna sai kritiikkiä siitä, että lehdistö oli pitänyt yllä liian optimistista kuvaa sotatilanteesta. Koska vaikutti siltä, että Neuvostoliitto oli hätää kärsimässä, välirauhan ehdot 1940 olivat shokki kansalle. Syksyllä 1942 Vilkuna päätyi siihen tulokseen, että Saksa häviää sodan, ja alkoi valmistella kansalaisia hitaasti totuuteen. Toinen merkittävä tekijä oli se, että kansalaiset saivat jatkuvasti kuunnella Lontoon radion propagandaa. Tehokkain keino sen merkityksen vähentämiseksi ja huhujen torjumiseksi oli antaa lehtien kirjoittaa itse samoista aiheista.

Sensuuri joutui kuitenkin sodan loppupuolella olemaan monissa asioissa tiukka. Se esti järkähtämättä tärkeimpien ulkovaltojen, kuten Saksan ja sen liittolaisten, Ruotsin, Englannin sekä Yhdysvaltojen arvostelun. Myös Neuvostoliiton sotilaskunnian loukkaaminen oli kiellettyä sodan alusta saakka. Syynä tähän oli se, että hallitus ei halunnut provosoida ketään ennen rauhantekoa. Saksalta saatiin edelleen aseita ja sotilastukea. Englantia ei haluttu aktiiviseksi viholliseksi, ja Yhdysvalloilta toivottiin tukea rauhanneuvotteluissa. Sodan loppua kohden lehdet muuttuivat kuitenkin tottelemattommiksi, ja tiukan linjan pitäminen oli vaikeaa. Syynä tähän oli täysin riittämätön sensuurihenkilökunta. Muissa aihepiireissä VTL halusi pitää sensuurin mahdollisimman kevyenä ja huomaamattomana. Sen vuoksi sensuurin merkitys ei kokonaisuutena ollut kovin suuri. Lehtiä rankaistiin erittäin harvoin silloinkin, kun toimittajat eivät totelleet.

Asiasanat: Suomi, jatkosota, sensuuri, propaganda, 1940-luku, päämaja, valtion tiedotuslaitos

Sisällysluettelo

1. Sodanaikaisen tiedotuksen haaste.....	1
1.1. Maailmanpalo idässä.....	2
1.2. Tutkimusongelmasta ja sen merkityksestä.....	5
1.3. Lähteistä ja käsitteistä.....	7
1.4. Tutkimusmenetelmistä.....	9
2. Stalingrad 1942–1943.....	12
2.1. Herääminen todellisuuteen Pohjolassa.....	14
2.2. Kurssi hitaasti kohti rauhaa.....	15
3. Uutiset valtiolta – jatkosodan tiedotusorganisaatiot.....	17
3.1. VTL kotirintamaa valistamassa ja vaalimassa.....	18
3.1.1. Yhteydet lehdistöön.....	21
3.1.2. Valtion tiedotuslaitoksen propaganda kotirintamalle ja ulkomaille.....	22
3.1.3. Virallisen tiedotuksen vastavoimat.....	23
3.2. Korpisodan ääni päämajasta.....	24
3.3. Sotasensuurin periaatteet.....	25
4. Kohtalon vuosi 1944.....	27
4.1. Tyyntä myrskyn edellä.....	28
4.1.1. Kolmannen valtakunnan lopun alku.....	30
4.1.2. Lehdistö sodan huumasta masennukseen – Kursk ja Sisilia.....	31
4.2. Kannaksen läpjuoksu.....	35
4.2.1. Kapinallinen pannaan kuriin.....	36
4.2.2. Mielialat ja karkuruus.....	38
4.3. Uusi välirauha josta tuli pysyvä.....	39
5. Ristitulituksessa – VTL:n sensuurin arkea.....	41
5.1. Sensuurin suuret miehet Kustaa Vilkuna ja Lauri Aadolf Puntila.....	45
5.2. Yhtenäisyyden kulissia kannattelemassa.....	48
5.2.1. Sensuurin arvostelun loputtava!.....	49
5.2.2. Erillisrauhan kaipuu kasvaa.....	50
5.3. Mainetta varjelemassa.....	53
6. Käskystä – päämajan sensuurilinja.....	56
6.1. Patoharju vaati propagandaa.....	58
6.2. Aseveli riesana.....	60
6.2.1. SS-pataljoona.....	62
6.2.2. Sotavangit ja juutalaiskysymys.....	63
6.3. Yhteistyö – kaikki kunnossa?.....	66
7. Miten sensuuripolitiikat erosivat?.....	68
8. Sananvartijoiden urakasta.....	73
Lähdeluettelo.....	77
Liite 1. Asetus valtion tiedotuslaitoksesta.....	82
Liite 2. VTL:n sensuuriohjeiden määrä.....	83
Liite 3. Sensuuriohjeet aihepiireittäin.....	84
Liite 4. Poistot ja julkaisukiellot.....	85
Liite 5. Sotatapahtumat Euroopassa 1942–1945.....	86
Liite 6. Jatkosodan sensuurin organisaatiokaavio.....	87

1. Sodanaikaisen tiedotuksen haaste

Itsenäisyyspäivänä 1941 Suomen hallituksessa ja sodanjohdossa tuskin huokaistiin helpotuksesta, vaikka Suomen armeijan pitkä hyökkäysvaihe oli saatettu menestyksekkäästi loppuun. Saksan mekanisoidut joukot olivat juuttuneet Venäjän mutaan ja pakkaseen taistellessaan tietään kohti Moskovaa, ja lämpötilan pikainen putoaminen ei ainakaan parantanut olosuhteita. Englanti julisti sodan Suomelle samana päivänä. Diplomaattiset suhteet oli tosin katkaistu aiemmin, mutta näin dramaattista käännettä ei Suomessakaan osattu odottaa. Lähipäivät lisäsivät murheita entisestään. Japanin yllätyshyökkäys Pearl Harboriin sai Yhdysvallat liittymään sotaan Englannin ja Neuvostoliiton puolelle, jolloin demografinen tasapaino murtui liittoutuneiden eduksi. Saksalaisten offensiivi Moskovaan tyrmättiin lopullisesti, kun 6. joulukuuta alkanut puna-armeijan vastahyökkäys alkoi pureutua syvemmälle ja ajoi saksalaiset lähes pakokauhussa länteen. Stalin oli voittanut ensimmäisen erän.¹ Presidentti Risto Ryti merkitsi päiväkirjaansa uudenvuodenaattona 1941:

”Vaikea, jännittävä, raskas vuosi. Säilytettävä kylmäverisyys ja ulkokohtaisuus. Ei tunneajattelua eikä myöskään toiveajattelua. Historia ei kuuntele propagandaa, vaan kulkee tekojen ja tosiasiain pohjalta kylmän loogillisesti.”²

Rytin viimeiseen lauseeseen tiivistyi myös suomalaisen sotapropagandan mentaliteetti. Se pohjasi tosiasioihin, eikä pyrkinyt salaamaan yleisöltään juuri muuta kuin sotilaallisesti välttämättömät seikat. Suomen propagandatoiminta oli kuitenkin jatkosodassa uusien haasteiden edessä. Ensiksikin talvisodan silmiinpistävä aatteelliset rajat ylittävä yksimielisyys oli poissa. Varsinkin vanhaa vuoden 1939 rajaa ylitettäessä alkusyksyllä 1941 sattui joukkokieltäytymisiä, jotka olivat ensimmäinen oire piilevästä kapinahengestä. Rajanylitys saatiin perusteltua vasemmistolaisille puolustuksellisilla tavoitteilla, mutta kieltämättä monen poliitikon ja oikeistolaisen mielessä kangasteli ajatus suomalaiset heimot yhdistävästä Suur-Suomesta, aina Pietarista Maaselälle ja Kuolan niemimaalle. Toinen ongelma oli itse sota. Suomen hoidettua oman osuutensa sota jatkui, koska Saksa ei pystynyt lyömään Neuvostoliittoa. Suomen armeija seisoj kaukaisilla alueilla toimettona yli kaksi vuotta kykenemättömänä vaikuttaa enää tapahtumiin. Sotaväsymys kasvoi.³ Kolmas haaste oli Saksa.

---

1 Jatkosodan pikkujättiläinen, 2005, passim; Beevor, 2000, passim.

2 Risto Rytin päiväkirjat 1940–1944, 2006, s. 163.

3 Jatkosodan pikkujättiläinen, 2005, passim; Suur-Suomen rajakaavailuista lisää ks. Manninen, 1980, 147–160.

Se ei katsonut hyvällä Suomen lehdistön vapaata kirjoittelua, vaan toivoi tiukempaa sensuuria, ja jopa mahdollisuutta tarkastaa ennakkoon päämajan tiedotukset. Näistä vaatimuksista suomalaiset pyrkivät kieltäytymään.⁴ Aika ajoin Saksa kuitenkin käytti Suomen riippuvuutta vilja- ja asetoimituksista peukaloruuvina, jolloin Suomen oli pakko tehdä myönnytyksiä.⁵

1.1. Maailmanpalo idässä

”Joukkojemme keskitys rintamille tapahtui yksinomaan puolustusnäkökohtien pohjalla laaditun suunnitelman puitteissa.”

– Mannerheim, 1951–1952 –⁶

Suomalaisessa historiantutkimuksessa on kiistelty, oliko Suomi erillissotija vai Saksan liittolainen. Moni tekijä puoltaa liittolaisuutta. Saksa ja Suomi tekivät yhteiset sotasuunnitelmat. Molemmat olivat taloudellisesti riippuvaisia toisistaan. Saksalaiset joukot miehittivät koko Pohjois-Suomea. Erillissotaa puoltaa se, ettei Suomea käsitetty länsiliittoutuneiden piirissä liittolaisena eikä Neuvostoliitto vaatinut ehdotonta antautumista. Toisaalta eivät Italia tai Romaniakaan pitäneet suhdettaan Saksaan liittona vaan kanssasotijoina.⁷ Suomalaiset eivät olleet solmineet kirjallista sotilasliittoa Saksan kanssa sodan alussa. Tämä linja päättyi kirjalliseen Ryti–Ribbentrop-sopimukseen, jossa presidentti Ryti lupasi olla tekemättä erillisrauhaa Neuvostoliiton kanssa, ja samalla virallisti sotilasliiton.⁸ Erillissotatulokinnassa on siis osaltaan kyse poliittisesta tunnustuksesta. Suomen hallitus oli hoitanut asiansa niin hyvin jatkosodan aikana, että suhde Saksaan näytti ulospäin poikkeuksellisen erilliseltä, vaikka käytännössä maat olivat monella tasolla liittolaisia keskenään.

Kysymys erillissodasta on kuitenkin hiusten halkomista, eikä se ollut päällimmäisenä mielessä hyökkäysinnon huumassa kesäkuussa 1941. Suomalaiset lähtivät jatkosotaan pääosin toiveikkain mielin. Venäläisten ongelmat talvisodassa olivat tuoreessa muistissa, mutta omia vaikeuksia ei muisteltu yhtä hanakasti. Nyt aseveljenä oli suuri Saksa, joka oli tähän mennessä kulkenut voitosta voittoon Manner-Euroopassa. Sodasta odotettiin lyhyttä.

4 Perko, 1974, s. 17–18.

5 Tommila & Salokangas, 1998, s. 235–236.

6 Mannerheim, 1951–1952, s. 596.

7 Jokipii, 1987, s. 625–628. Erillissotaproblematiikkaa pohti perusteellisesti myös Krosby, 1967.

8 Jokisipilä, 2004, 9–11.

Suomalainen yhteiskunta oli mobilisoitu äärimmilleen yhteen ainoaan ponnistukseen, jonka tarkoituksena oli vallata Itä-Karjalan heimoalueet. Palveluksessa oli yli puoli miljoonaa miestä heinä–elokuussa 1941, kun talvisodassa joukkojen vahvuus oli enimmillään reilut 360 000⁹.

Saksa aloitti operaatio Barbarossan Neuvostoliittoa vastaan 22.6.1941. Kolme miljoonaa saksalaista sotilasta ja miljoona liittolaissotilasta keskitettiin valtavaan hyökkäykseen. Sen tarkoituksena oli edetä pohjoisessa Leningradiin, keskellä Moskovaan ja etelässä Ukrainaan. Saksalaiset olettivat, että suuret mottitaistelut rajan pinnassa ratkaisisivat sodan. Sen jälkeen tarvitsisi vain miehittää Venäjän sydänalueet. Taistelut alkoivat odotusten mukaan. Ilmavoimat eli Luftwaffe tuhosi ensimmäisenä päivänä valtaosan venäläislentokoneista. Viisi päivää operaation aloittamisesta Saksan maavoimat eli Wehrmacht oli puolimatassa Leningradiin, ja kuukauden kuluttua keskisen armeijaryhmän panssarit valtasivat Smolenskin 700 kilometrin päässä rajasta. Matkaa Moskovaan oli vajaat 300 kilometriä.¹⁰

Alkuvauhti kuitenkin hiipui nopeasti. Vaikka saksalaiset saivat satojatuhansia vankeja ja tuhosivat armeijoita toisensa jälkeen, vastaan asettui jatkuvasti uusia. Neljä miljoonaa venäläistä ilmoittautui vapaaehtoiseksi nostoväkeen. Neuvostojoukkojen keskitykset Kiovassa ja Leningradissa pysäyttivät salamahyökkäyksen matelevaksi rintamaetenemiseksi. Keskisen armeijaryhmän panssarit ohjattiin saartamaan Kiova pohjoisesta, jolloin tilaisuus hyökätä Moskovaan nopeasti kuivui käsiin.¹¹ Eri asia on, olisiko Wehrmachtilla ollut ylipäätään voimia saavuttaa Moskovaa loppukesästä, sillä panssarikärkien salamaetenemisestä huolimatta jalkaväki laahusti perässä. Vaikka kärjessä hyökänneen panssarikenraali Heinz Guderianin armeija oli ainoastaan 250 kilometrin päässä Moskovasta heinäkuun lopulla, vasta 10 divisioonaa oli ylittänyt 200 kilometriä selustassa olevan Dneprin. Tämä joukko oli pienempi kuin ylityspaikkoja edelleen hallussa pitävät puna-armeijan yksiköt. Guderian vaati nopeaa etenemistä, mutta riski selustassa oli liian suuri.¹²

Hitler käski aloittamaan Moskovan hyökkäyksen viimein syyskuun lopulla. Kiovasta oli juuri saatu 650 000 vankia, joten vastarinnan uskottiin vähitellen romahtavan. Hyökkäys alkoi taas ripeästi, ja saksalaiset etenivät viidessä päivässä 150 kilometrin päähän Moskovasta. Samalla

---

9 Jokipii, 1987, s. 69; Jatkosodan pikkujättiläinen, 2005, s. 12, 83.

10 Beevor, 2000, s. 29, 40–49.

11 Beevor, 2000, s. 48–50.

12 Clark, 1965, s. 73.

Guderianin panssariarmeija oli murtautunut venäläisten selustaan etelässä ja valtasi Orelin. Mutta jälleen kerran alkuvauhti pysähtyi lokakuun syyssateiden ja venäläisten tiukkenevan vastarinnan vuoksi. Saksalaisten huoltokuorma-autot eivät pystyneet ajamaan mutavelliksi muuttuneilla teillä. Joukot hyökkäsivät vielä joulukuun alkuun saakka, mutta tappiot kasvoivat, ja päivittäiset saavutukset kutistuivat.¹³

Joulukuun alussa lämpötila romahti 25 pakkasasteeseen, mikä lamaannutti saksalaiset kesävaatteissaan. Aseet eivät enää toimineet eivätkä panssarit ja lentokoneet käynnistyneet. Samalla puna-armeija aloitti vastahyökkäyksensä siperialaisten hiihtojoukkojen tukemana. Wehrmacht perääntyi osittain pakokauhuisesti, mutta pystyi vakiinnuttamaan rintaman Smolenskin itäpuolelle kevääseen saakka.¹⁴ Talven tappiot olivat kuitenkin lopun alkua kolmannelle valtakunnalle, sillä kello kävi akselivaltoja vastaan.

Suomen armeijan päämajassa arvuuteltiin saksalaisten menetyksiä. Suomalaiset olivat vallanneet kesän ja syksyn aikana Itä-Karjalan ja Karjalan Kannaksen helpohkosti, sillä puna-armeijan päävoimat taistelivat saksalaisia vastaan. Joulukuun aikana kävi kuitenkin selväksi, että sota jatkuisi vielä kauan. Huolestunut Carl Gustaf Emil Mannerheim lähetti luottomiehensä kenraaliluutnantti Paavo Talvelan Saksan päämajaan yhdysupseeriksi tammikuussa 1942. Talvelan tuli selvittää, pystyykö Saksa ylipäättänsä kestäämään itärintamalla, ja millainen henki armeijassa vallitsi. Hänen raporttejaan leimasi kuitenkin optimisismi vaikeinakin aikoina. Yksi syy kritiikkömyyteen on voinut olla Talvelan turhautuminen diplomaatin rooliin. Hän halusi takaisin rintamalle.¹⁵ Valtion tiedotuslaitoksen (VTL)¹⁶ varapäälikkö L.A. Puntilan kirje päätoimittajille paljasti, että saksalaisten miehistötappiot olivat todennäköisesti vähintään kolme kertaa suuremmat kuin virallisesti kerrottiin. Vaikka Saksan armeija oli voimakkaampi kuin edellisenä vuonna, oli Neuvostoliitto voimistunut vielä enemmän. Puntila varoitti, että 7 miljoonaa miestä liittyy puna-armeijaan, kunhan varusteita saadaan tarpeeksi.¹⁷

Wehrmacht aloitti toisen kesähyökkäyksensä vakuuttavasti Ukrainan helteisillä aroilla. Saksan joukot jatkoivat salamasotaansa kesäkuussa 1942, mutta tarkkasilmäisimmät saattoivat

---

13 Beevor, 2000, s. 50–61.

14 Beevor, 2000, s. 61–64.

15 Laaksonen, 2004, s. 224; Jatkosodan pikkujättiläinen, 2005, s. 217–218.

16 VTL tunnettiin kansan keskuudessa myös vähemmän mairittelevalla lempinimellä ”Vetelä”. Kulha, 1972, s. 10.

17 Puntilan kirje 12.3.1942, VN:n tiedotuselimet, Kiertokirjeet sanomalehdille 1942–1944, Dd1, KA.

huomata, että voitot pienenevät jatkuvasti. Itärintamalla eteläinen armeijaryhmä taisteli aina Volgalle ja Kaukasukselle saakka muiden rintamaosien jäädessä puolustusasemiin. Stalingradin teollisuuskaupungissa Wehrmacht koki suurimman tappionsa talvella 1942–1943, kun venäläiset onnistuivat motittamaan ja tuhoamaan Saksan armeijan mahtavimman osaston, lähes 300 000 sotilaan 6. Armeijan. Saksalaisten perääntyminen Kaukasukselta onnistui vain täpärästi. Sotaa ei enää käyty Neuvostoliiton, vaan Saksan kohtalosta.¹⁸

1.2. Tutkimusongelmasta ja sen merkityksestä

”Ei voitu päästä siitä, että tiedotuselimellä tuli olemaan kaksi herraa, pääministeri ja päämaja.”

– Eino Jutikkala, 1944 –¹⁹

Tutkin lehdistösensuuria Suomessa jatkosodan loppuvaiheessa 1943–1944, jolloin Saksan tappio alkoi yhä selkeämmin häämöttää. Tarkemmin tutkimuksen alkupiste sijoittuu ajallisesti saksalaisen armeijan antautumiseen Stalingradissa helmikuun alussa 1943. Tutkimusalue päättyy Suomen välirauhaan Neuvostoliiton kanssa 1944. Tämä ajankohta oli sensuurille haastavin. Lähestyvä häviö noteerattiin valtionjohdossa, ja se aiheutti sensuurille monenlaisia ongelmia, joihin palaan myöhemmin. En tutki erikseen järjestelmällisesti sensuurin kohdetta, lehdistöä. Tosin valotan ohjeiden ja lopputuloksen suhdetta muutaman valitun esimerkin kautta. Keskityn toimijoihin.

Valtion tiedotuslaitos oli sekä päämajan että hallituksen alainen. Päämajan tiedotusosasto oli sen sijaan suoraan sotilasjohdon alainen. Tehtävät jakoutuivat niin, että VTL vastasi siviilitiedotuksesta ja tiedotusosasto sotatoimialueen tiedotuksesta. Lopullinen vastuu lehdistösensuurista oli kuitenkin VTL:n tarkastusjaoston päälliköllä, vaikka tiedotusosaston sensuuritoimisto antoikin sotilaallista asiantuntemusta ja ohjeita.²⁰ Tutkin, miten lehdistösensuuri selvisi tehtävästään jatkosodan lopulla. Miten valtion tiedotuslaitoksen ja päämajan tiedotusosaston sensuuripolitiikat erosivat toisistaan vuosina 1943–1944? Oliko toimijoiden välillä havaittavissa ristiriitaa? Näillä kysymyksillä sijoitan VTL:n ja päämajan jatkosodan poliittiselle kartalla vuosien 1943–1944 eri käännteissä. Aloitan käsittelyn lähtökohdasta eli Stalingradista, minkä jälkeen perehdyn organisaatioihin ja ohjesääntöihin.

---

¹⁸ Beevor, 2000, passim.

¹⁹ Jutikkala, 1997, s. 13.

²⁰ Kulha, 1972, s. 10, 18.

Sen jälkeen käyn läpi tutkimusajankohdan tärkeimmät sotatapahtumat ja lehdistön sekä sensuurin suhtautumisen niihin. Tästä siirryn varsinaiseen sensuurin arjen ja ominaispiirteiden käsittelyyn, ja käyn samalla pikaisesti läpi tärkeimmät toimijat. Analyysiosiossa otan ohjeiden sisällön tarkasteltavaksi ja teen omat päätelmäni tutkimuskysymyksiin. Lopuksi kokoan vielä päätelmät tiivistetysti.

Jatkosota kiinnostaa. Uusi tutkijapolvi on löytänyt uudestaan suurta yleisöä kiinnostavan sodan synkän puolen. Viime vuosina on tutkittu rintamakarkureiden teloituksia ja Huhtiniemen mysteeriä, ihmisluovutuksia Gestapolle ja Valpon osallisuutta Lapin sotarikoksiin.²¹ Suomi ei tässä suhteessa ollut sen ankarampi kuin muut sotaa käyvät maat, muttei myöskään moraalisesti tahrattomampi. Samalla torjuntavoitot on asetettu Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen tiedotusvälineissä uudelleen myyttiselle jalustalle vuosikymmenten vaikenemisen jälkeen, vaikka nykytutkimus ei niille samaa painoa antaisikaan.

Tutkimusaiheena sensuuri on vielä kattavasti selvittämättä. Ensinnäkin vuosien 1943–1944 sensuurin tutkiminen on relevanttia, koska silloisille toimijoille tilanne oli paljon haastavampi kuin koskaan aiemmin tai myöhemmin. Voitto oli lopullisesti hukattu, mutta kansan pääosa ei tiennyt tai uskonut sitä eivätkä kaikki olleet valmiita rauhaan. Lisäksi liittolainen Saksa oli vielä voimissaan. Kesällä 1944 ratkaisutaistelujen jälkeen molemmat ongelmat olivat jo paljon pienemmät. Toki kansalla oli muitakin tietolähteitä kuin sensuurin piiriin kuuluneet suomalaiset lehdet. Toiseksi, vaikka Suomessa tiedotustoiminta pyrittiin keskittämään, järjestelmään jäi silti rinnakkaisuutta ja eri näkökulmia. Olihan Suomessa sotilaallinen ja poliittinen johtokin erotettu toisistaan, toisin kuin esimerkiksi Saksassa. Aikaisemmissa tutkimuksissa VTL:n kiistanalainen asema on kyllä mainittu, mutta siihen ei ole sen tarkemmin paneuduttu. Esimerkiksi Alpo Rusin tutkimuksessa lähdetään siitä oletuksesta, että hallitus ja päämaja olivat politiikaltaan sekä sodanpäämääriltään samoilla linjoilla²². Itse haluan tarkastella tätä asiaa kriittisesti. Näin ollen näkökulma, jossa VTL:n suhdetta päämajaan peilataan laitosten politiikan kautta on tuore ja lisäselvitystä kaipaava. Yleisölle tutkimukseni tärkein anti on se, että se osaltaan murentaa myyttiä, jonka mukaan sotahistoriamme oli jotenkin yksimielistä taistelua yhteistä vihollista vastaan. Läheltä katsottuna yksimielisyys oli usein kaukana. Vihollisestakin esiintyi monenlaisia näkemyksiä.

---

21 Ks. esim. Sana, 2003; Ylikangas, 2007; Silvennoinen, 2008; Teloitettu totuus, 2008.

22 Rusi, 1982, s. 77–78.

1.3. Lähteistä ja käsitteistä

Tutkimuksen primäärilähteinä toimivat VTL:n sensuuriohjeita sisältävät kiertokirjeet lehdistölle ja tarkastustoimistoille sekä päämajan käskyt ja ohjeet VTL:lle. VTL:n ohjeet sisältävät myös päämajasta peräisin olevia käskyjä, joten vertailu on mahdollista. Aiemmin on tutkittu, mitä ohjeissa käskettiin. Nyt selvitän, kuka käski. Päämajan dokumentoidut käskyt tuovat oman tärkeän lisänsä. Pysyvätkö sanamuodot ja sisällöt samana VTL:n suodattamana? Nämä käskyt eivät ole kokonaiskuva sensuurista, sillä esimerkiksi suullisia ohjeita annettiin VTL:n tiedotustilaisuuksissa lehdistölle. Kuitenkin ne tarjoavat riittävän pohjan tähän tutkimusongelmaan pureutumiseen. Toisaalta ohjeisiin liittyy myös ongelmia. Ensinnäkin ohjeet eroavat sisällöltään ja VTL:n ja päämajan erilaisen työnjaon vuoksi. Tämä on otettava vertailussa huomioon. Toiseksi ohjeet eivät välttämättä anna kokonaiskuvaa VTL:n oikeasta politiikasta, jota tehtiin myös kulisseissa. Tätä valottaa esimerkiksi Jutikkalan aikalaiskuvaus. Varsinkin tämä taustalla tapahtunut toiminta herättää mielenkiintoisia kysymyksiä jatkotutkimusta ajatellen.

Tutkimuksen tukena esiintyvät poliittisten toimijoiden päiväkirjat, tietyt lehdistökatsaukset ja muu arkistomateriaali. Otan lyhyesti esille lehtien näkökulmia tärkeissä poliittisissa ja sotilaallisissa kysymyksissä. Lehdistä tutkimuksen kannalta ovat kiinnostavimpia ne, jotka eniten aiheuttivat päänvaivaa sensuurille. Näistä esimerkkeinä mainittakoon länsimielinen Suomen Sosialidemokraatti, sensuurikriittinen Svenska Pressen ja äärioikeistolainen Ajan Suunta.²³ Helsingin Sanomat oli jatkosodan aikana suurin sanomalehti. Sen levikki kohosi sodan lopussa lähes 145 000:een. Riippumattomana lehtenä se vältti radikaaleja puoluepoliittisia kannanottoja, mikä saattoi olla yksi suursuosion syistä. Tässä tutkimuksessa HS on hyvä vertailukohta puoluelehtiin. Suomen sosialidemokraatin levikki jatkosodassa oli noin 27 000 kappaletta. Lehti oli työväestön äänenkannattaja. Se joutui nopeasti saksalaisten hampaisiin. Aseveljet eivät voineet sietää sitä, että vasemmistopuolue sai toimia Suomessa. Hufvudstadsbladet sen sijaan toi esiin valtakunnan ruotsinkielisen väestön tuntoja yli 60 000 levikillään. Radikaalimpi Svenska Pressen aiheutti jatkuvasti päänvaivaa kiertämällä sensuuriohjeita. Helsingissä ilmestynyt lehti lakkautettiin Normandian maihinnousun lööppiotsikoinnin vuoksi juuri ennen venäläisten suurhyökkäystä. IKL:n kannattaja Ajan Suunta oli pieni, mutta merkittävä lehti, sillä se edusti kansallissosialistista ajattelua

---

23 Tommila & Salokangas, 1998, s. 235.

Suomessa. Se aiheutti sodan loppupuolella vaivaa sensuurille, joka halusi todistaa, etteivät suomalaiset ole natsseja. Lehden painos oli reilut 5 000 kappaletta. Se lakkautettiin syksyllä 1944 rauhan yhteydessä.²⁴

Vertailukohtana ja tukena käytän aiempia Rusin, Kulhan ja Perkon tutkimuksia sensuurista ja propagandasta. Rusin historiatieteen väitöskirja vuodelta 1982 on laajin jatkosodan sensuurista tehty tutkimus. Tutkimuksessaan hän käy laajan lähdemateriaalin avulla kronologisesti läpi sensuurin tärkeimmät vaiheet. Tutkimuksesta oli suurta apua pro gradu -tutkielmani teossa. Rusin väitöskirja lähestyy sensuuria poliittisen historian näkökulmasta. Tästä voi seurata kuitenkin se näköharha, että sensuurin ratkaisut oletetaan Suomen virallisen poliittisen linjan mukaisiksi. Tällöin jää ottamatta huomioon persoonien merkitys. On mahdollista, että he sooloilevat.²⁵ Keskityn tutkimuksessani enemmän sensuurin ruohonjuuritasolle. Käsittelen sensuuria enemmän temaattisesti, joten täydennän Rusin tutkimusta, ja tarkennan lehdistösensuurin kokonaiskuvaa.

Kulhan historiantutkimus jatkosodan loppuvaiheen propagandasta vuodelta 1972 sivuaa tutkimustani ajallisesti ja teemallisesti. Kulhan päämielenkiinto on kuitenkin propagandassa, joten hänen päälähdeaineistonaan ovat sanomalehdet ja niiden propaganda-artikkelit. Perkon historian väitöskirja Aseveljen kuva käsittelee lehdistön suhtautumista Saksaan jatkosodan aikana. Hänen työssään on myös tutkittu sensuuria. Perko on tehnyt laajan tilastollisen selvityksen sensuuriohjeista. Katsoin parhaaksi tehdä tutkimustani varten omat tilastoni, sillä Perko ei erittele päämajasta tulleita, tutkimukseni kannalta oleellisia sensuuriohjeita.²⁶ Sodanaikaiseen todellisuuteen tutkimuskysymyksen ankkuroi muu tutkimuskirjallisuus, joka käsittelee pääosin politiikkaa, sodankäyntiä ja sotapropagandaa.

Mielestäni on tärkeää antaa tuore näkökulma aiheeseen, jota viimeksi on tutkittu väitöskirjatasolla ennen syntymääni. Yhtään väheksymättä aiempia tutkimuksia, pystyn tuomaan aiheeseen varmasti uuden näkökulman, joka kumpuaa nykyajan yleisön kiinnostuksesta historiaamme ja edellisiä sotiamme kohtaan.

Tutkimuksen tekoa helpottaa valtavasti se, että toista maailmansotaa, jatkosotaa, propagandaa ja lehdistöä on tutkittu monesta eri näkökulmista. Arkistojen alkuperäislähteitä on säilynyt

---

24 Perko, 1971, s. 15–45.

25 Rusi, 1982.

26 Kulha, 1972; Perko, 1971.

valtavasti. Sodan ajan poliittisten toimijoiden muistelmat ja päiväkirjat ovat helposti saatavissa. Vaikka lähteiden määrä ja saatavuus on erinomainen, ei tutkimus ole täysin ongelmatonta. Tutkimusaluetta on rajattava paljon. Jossain vaiheessa on laitettava piste lähdemateriaalille. Jotain on jätettävä tutkimuksen ulkopuolelle. Olen pyrkinyt tarkkuuteen ennen kaikkea primäärilähteiden valinnassa. Sekundäärilähteiden osalta en ole ollut yhtä täsmällinen. On varmasti kirjoitettu monia hyviä tutkimuksia, joihin en ole viitannut. Kuitenkin tärkeimmät jatkosodan tiedotusta ja lehdistösensuuria käsittelevät tutkimukset olen huomionut tarkasti.

Sensuurilla²⁷ viitataan tässä tutkimuksessa lehdistön ennakkotarkastukseen, organisaatioihin jotka vastasivat valvonnasta ja ohjeisiin kielletyistä aiheista. Propagandalla²⁸ tarkoitan valtion tiedotuselinten tiedotustoimintaa, valistusta ja mielialanmuokkausta. Tiedotus on tässä tutkimuksessa propagandan synonyymi, kuten 1940-luvullakin, joten en hae näiden käsitteiden vaihtelulla erilaista arvolatausta. Sana tiedotus esiintyy lähteissä myös i:n kanssa vanhahtavassa muodossa tiedoitus. Johdonmukaisuuden vuoksi käytän tutkimuksessa aina nykykielen muotoa tiedotus. Suursota-käsitettä käytän Suomeen ja sensuuriin vaikuttavista, mutta Suomen rintaman ulkopuolella tapahtuviin sotilaallisista ja poliittisista tapahtumista. Asiayhteydestä selviää, mihin tapahtumaan viitataan. Suursodalla en tarkoita tässä tutkimuksessa Tyynenmeren taisteluja, vaan ainoastaan Euroopan operaatioita. Päämaja (PM) oli Mikkelissä sijainnut Suomen armeijan komentokeskus, päällikkönään marsalkka Mannerheim. Poliittisella johdolla²⁹ viitataan kulloiseenkin hallitukseen ja presidentti Rytiiin.

1.4. Tutkimusmenetelmistä

Sensuuriohjeet päätutkimuskohteena vaativat monenlaisia lähestymiskulmia, minkä vuoksi käytän hyvin poikkitieteellistä menetelmäkokoelmaa. Tärkeimpänä metodina on tietenkin aihepiirin historiallisen merkityksen ymmärtäminen, ja sen oikeanlainen kontekstointi ajallisesti ja ideologisesti. Valtion tiedotuslaitos ja päämaja olivat organisaatioita, joita

---

27 Lat. censura 'tarkastus'. Valtiovallan harjoittama julkaistavaksi aiottujen painotuotteiden sekä näytelmien, elokuvien ym. tarkastus, joskus ennakkotarkastus; julkaisematta tai esittämättä jättö. Turtia, 2005, s. 523.

28 Lat. aateen, opin ym. järjestelmällinen levittäminen, jolla pyritään vaikuttamaan yleiseen mielipiteen muodostukseen, suostuttelevan viestinnän muoto. Turtia, 2005, s. 461.

29 Hallitus vaihtui 5. maaliskuuta vuonna 1943. Pääministeriksi tuli J.W. Ragnellin tilalle Edwin Linkomies. Esimerkiksi saksalaismielinen ulkoministeri Rolf Witting sai samalla tehdä tilaa Henrik Ramsaylle. Rusi, 1982, s. 386–387.

ohjasivat osin samat, osin eri vaatimukset. Siksi tarvitaan organisaatiotutkimuksen menetelmiä ymmärtämään, mitkä olivat näiden instanssien päämäärät ja vaikuttimet. Sensuuriohjeet olivat viestintää sensuurin johdolta sensoreille ja tiedotusvälineille. Lisäksi päämaja lähetti viestejä VTL:lle ja lehdistö yleisölle, pääosin kotirintamalle. On aiheellista pureutua viestintätieteiden menetelmiin pohdittaessa, mitä viestittiin ja miksi. Lopuksi, olen tutkinut tilastollisesti sensuuriohjeiden määrää ja laatua. Tilastollinen tutkimus on helppo tapa tehdä aihepiiri nopeasti hahmotettavaksi ja ottaa harppaus empiirisen tutkimuksen suuntaan.

Historiantutkimus ei ainoastaan ota kantaa menneeseen. Sen pitää huomioida myös nykyaika, kulttuuri, jossa itse elämme. Tutkimuksen pitää koskettaa nykyään elävää yleisöä. Postmoderniin historiantutkimukseen liittyy poikkitieteellisyyden lisääntyminen, tutkimuskohteiden pirstoutuminen ja luopuminen lopullisesta yksiselitteisestä totuudesta. Kuten Elizabeth Deeds Ermarth tähdentää, ”postmodernisti ei koskaan puhu 'historiallisesta todellisuudesta'. Ei vain siksi että todellisuutta ei ole, paitsi subjektiivisesti määriteltynä, vaan siksi ettei historiaakaan ole, paitsi subjektiivisesti määriteltynä”.³⁰ Suhteellisuus kaikessa inhimillisessä tutkimuksessa asettaa rajoituksensa siihen, mitä ylipäättään voi sanoa aiheesta. Vaikka yritän tutkia aihepiiriä objektiivisesti, en voi irrottautua kokemusmaailmastani, asenteistani tai kulttuuristani. Siksi yritän tutkimuksessani perustella hyvin kaikki tulkintani ja kirjoittaa auki alkuperäislähteideni sanoman. Lukija voi näin helpommin kriittisesti arvioida, ovatko johtopäätökseni järkeviä.

Toinen historiantutkimuksessa ongelmana oleva asia on vaihtoehdottomuus. Me tiedämme, miten asiat päättyivät. Aikalaiset eivät valintoja tehdessään tienneet lopputulosta. He eivät edes välttämättä nähneet meidän kokemamme lopputuloksen mahdollisuutta. Siksi tutkijana minun on otettava huomioon se vaihtoehtoinen todellisuus, minkä ihmiset uskoivat päätöksistään seuraavan. Muuten törmään ainoastaan siihen päätelmään, että jotkut olivat väärässä ja toiset oikeassa, jälkiviisaasti.³¹ Tiedämme, että Suomi hävisi jatkosodan. Asia ei välttämättä näyttänyt samalta aikalaisten silmissä sodan loppuvuosina. Monen mielissä eli yhä mahdollisuus sodan voitosta, sillä Suomen armeija oli edelleen voittamaton, ja Saksan armeijakin taisteli kaukana rajoistaan. Tavan ihmisillä, myös päättäjillä, ei välttämättä ollut käsitystä ”suuresta kuvasta”. Samoin nykyaikana todella harva ymmärtää ilmastonmuutoksen tai teoreettisen fysiikan monimutkaisia mekanismeja.

---

30 Alk. ”A postmodernist would never speak of 'historical reality' not because 'reality' doesn't exist except as defined locally but also because 'history' doesn't exist either, except as defined locally”. Berkhofer, 1995, s. 6.

31 Hawthorn, 1991, s. 158.

Organisaatiot tuovat oman mausteensa aihepiiriin. Komentoketjut muodostuvat ihmisistä, persoonista omine oikkuineen. Organisaatioilla on tietty päämäärä, joka vaihtelee organisaatioiden välillä. Lisäksi toimijoilla saattaa olla omia henkilökohtaisia vaikuttimia ja tavoitteita. Organisaatioiden sisällä syntyy useammin kilpailua kuin yhteistyötä yhteisen päämäärän hyväksi. Kilpailu taas johtaa helposti konfliktiin, jossa ristiriitaiset toimijat väantävät kättä organisaation päämääristä.³² Vaikka kilpailussa on omat hyötynsäkin organisaation toiminnan kannalta, se sumentaa tutkijan näkökenttää. Miksi tämä henkilö päätti näin? Mitä tapahtui taustalla? Mitä lähteet jättävät kertomatta?

Tämän tutkimuksen organisaatiot olivat molemmat poikkeustilaorganisaatioita, mutta rakenteiltaan ja tavoitteiltaan erilaisia. Päämajan tehtävä ja valta perustui sotaan. Sodan aikana sen tehtävä oli voittaa sota, kun taas rauhan aikana päämajan valta väheni radikaalisti. Tämä on pidettävä mielessä tutkiessa päämajan vaikuttimia. Valtion tiedotuslaitos taas koostui sekä sotilaista että siviileistä. Koko sodan ajan väännettiin kättä, oliko VTL sotilas- vai siviilivirasto. VTL:n tehtävä rajoittui myös poikkeusaikaan, mutta sen piti huolehtia hallituksen alaisena myös sodanjälkeisestä Suomesta, toisin kuin armeijan. Samalla, kun VTL:ää vaadittiin auttamaan sodan voitossa, sen piti valmistaa kansalaisia rauhaan. Ristiriitainen tehtävä oli varmasti omiaan hämmentämään organisaation toimijoita ja mahdollistamaan eri henkilöiden erilaiset johtamiskäytännöt, joihin palaan enemmän myöhemmin.³³

Sensuurijohtaminen jatkosodassa oli viestintää monella taholla, kuten aiemmin kävi ilmi. Näitä viestejä tutkiessa on ymmärrettävä viestinnän lainalaisuuksia. Viestintää ei tapahdu ainoastaan kirjoituksen tasolla, vaikka kirjoitetut sensuuriohjeet ovat lähes ainoa jäljelle jäänyt aineisto. Viestintää tapahtui myös puheena ja eleinä toimijoiden välillä. Tästä viestinnästä saattaa olla hippusia jäljellä asianomaisten muistelmassa. Lisäksi viestintä noudatti omaa kulttuurista kaavaansa. 1940-luvun suomalainen sota-ajan kulttuuri on nykyihmiselle vieras, joten viestien väärintulkinta on mahdollista. Väärintulkinta on mahdollista viestien lähettäjän ja vastaanottajan välillä. Aina ei voi olla varma, että lehtimies tai sensori ymmärsi tarkastusjaoston sensuuriohjeen sisällön oikein. Tähän viittaisivat ohjeiden useat tarkennukset ja toistot.³⁴

---

32 Organizational behavior, 2003, s. 283.

33 Valtion tiedotuslaitoksen ristiriitaisesta roolista laajimmin ks. Jutikkala, 1997.

34 Lisätietoa viesteistä ja viestinnästä ks. Media and Communication, 1991, s. 260.

Kvantitatiivisen eli tilastollisen tutkimuksen avulla selvitetään lukumääriin ja prosenttiosuuksiin liittyviä kysymyksiä sekä eri asioiden välisiä riippuvuuksia tai tutkittavissa ilmiöissä tapahtuneita muutoksia.³⁵ Tilastollinen tutkimus antaa historiatieteelle sävöyksen luonnontieteellistä vakuuttavuutta. Tutkittavista asioista voidaan etsiä trendejä, lainalaisuuksia ja korrelaatioita. Tilastojeni tutkimusaineistona ovat sensuuriohjeet ja tarkastusjaoston toimintakertomukset. Tilastojen avulla haluan havainnollistaa tutkimusajankohtana sensuuriaktiivisuudessa ja sensuurin mielenkiinnon kohteissa tapahtuneita muutoksia. Juuri näiden muutoksien syiden pohtiminen avaa uusia näkökulmia itse tutkimukseen. Lisäksi tilastojen avulla asetan eri ilmiöt oikeisiin mittasuhteisiin toisiinsa verrattuna. Tilastollinen metodi on periaatteessa yksinkertainen, muttei suinkaan ongelmaton. Tilastojen rakentaja tekee aina valintoja siinä, miten tulokset esittää. Lisäksi tilastoitavat aineistot, tässä tapauksessa noin 65 vuotta vanhat sensuuriohjeet, eivät välttämättä vastaa kysymyksiin sellaisenaan, vaan vastauksissa täytyy käyttää tulkintaa omien tutkimuskriteerien mukaisesti.³⁶

2. Stalingrad 1942–1943

Saksan maavoimille Volgan rannalla sijaitseva Stalingrad ei ollut alkuperäinen tavoite suunniteltaessa kesän 1942 suurhyökkäystä etelärintamalla. Hitlerin tärkeimpänä päämääränä oli vallata Kaukasuksen öljykentät. Operaation sivusta tuli suojata asettumalla puolustukseen Volgan varrelle. Hitler laski suunnitelmansa sen varaan, että puna-armeija oli lyöty raskaiden talvitaistelujen jälkeen.³⁷ Rintamakenraalit tuskin jakoivat hänen optimisminsa. Hyökkäys kuitenkin käynnistyi lupaavasti kesäkuun loppupuolella 1942. Panssarijoukot etenivät lähes vastustamattomasti helteisillä aroilla. Silti Hitler oli kärsimätön. Hän halusi edetä Kaukasukselle jo ennen kuin joukot olivat päässeet Volgalle, joten hän jakoi eteläisen armeijaryhmän kahtia. Tämä jako heikensi ratkaisevasti voimien keskitystä ja johti siihen, että molemmat salamahyökkäykset tyrehtyivät. Kenraali Pauluksen kuudes armeija mateli vielä Volgalle, mutta Kaukasuksen armeijaryhmältä loppui puhti ennen vuoriston öljykenttien valtaamista.³⁸

---

35 Heikkilä, 1998, s. 15.

36 Olen pyrkinyt avaamaan tutkimuskriteereitani ja tilastojen käyttötarkoitusta liitteiden selittävässä osioissa. Ks. Liite 2, 3 tai 4.

37 Beevor, 2000, s. 97.

38 Beevor, 2000, passim.

Saksan kansa kuuli ensimmäisen kerran Stalingradista tiedonannossa 20. elokuuta. Kaksi viikkoa myöhemmin Hitler vakuutti valloittavansa kaupungin hintaan mihin hyvänsä. Kaupunki, jolla ei alun perin ollut suurempaa sotilaallista merkitystä oli nyt muuttunut tärkeimmäksi kohteeksi, kun Kaukasuksen hyökkäys tyrehtyi.³⁹ Stalingradista puna-armeija ei kuitenkaan enää väistynyt. Viikot kuluivat, eivätkä saksalaisten murto-osiin kutistuneet pataljoonat kyenneet ajamaan rauniokasoihin linnoittautuneita venäläisiä pakosalle. Talven lähestyessä venäläiset iskivät selustaan. Marraskuun lopulla alkanut suurhyökkäys murskasi romanialaisten heikot rintamalohkot Stalingradin luoteis- ja eteläpuolella, ja motitti kaupunkiin sitoutuneen 6. Armeijan. Vastahyökkäys oli puna-armeijan lahjakkaimman komentajan, Georgi Zhukovin ajatus. Hän oli valmistellut offensiivia siitä lähtien, kun saksalaiset vasta saapuivat Stalingradin esikaupunkeihin. Hyökkäys yllätti saksalaiset kenraalit täysin, sillä puna-armeija käytti panssareita ensimmäisen kerran samalla tavalla kuin Wehrmacht itse. Vaikka Luftwaffe koitti parhaansa mukaan huoltaa mottiin jääneitä joukkoja, riittämätön lentokonemäärä, talven karut olosuhteet ja venäläisten ilmatorjunta turmelivat yrityksen.⁴⁰

Sotamarsalkka Erich von Manstein komennettiin vapauttamaan kuudes armeija saarroksista. Suurin ongelma oli kuitenkin se, että koko etelärintama oli vaarassa. Kuudes armeija Stalingradissa satoi joulukuussa seitsemän armeijaa piirittämään itseään. Mikäli nämä olisivat taistelleet muualla, olisi koko etelärintama, 6. Armeija mukaan lukien voinut tuhoutua. Manstein yritti iskeä kiilan venäläisryhmyksen läpi Stalingradiin joulukuun puolivälissä, mutta epäonnistui. Puna-armeijan vastahyökkäys kohti Rostovia murskasi lopullisesti toiveet kuudennen armeijan vapauttamisesta. Nyt koko etelärintama oli romahtamassa, ja Mansteinin oli pysäytettävä Stalingradin pelastusoperaatio. Kuudes Armeija uhrattiin Wehrmachtin pelastamiseksi.⁴¹ Se ei koskaan saanut käskyä murtautua saarroksista, vaikka tuskin nääntyneillä miehillä olisi ollut voimiakaan marssia 200 kilometriä lumihangessa. Tammi-helmikuun vaihteessa 1943 lähes puolikuolleet sotilaat antautuivat Stalingradin raunioista. Vain joka kolmas mottiin jäänyt oli yhä hengissä.⁴²

---

39 Beevor, 2000, s. 157.

40 Beevor, 2000, passim.

41 Clark, 1965, s. 214–230.

42 Arviot saartorenkaseen marraskuussa jääneiden joukkojen vahvuudesta vaihtelevat, mutta kaikki tutkimukset päätyvät 250–300 tuhanteen. Taistelujen loppupäivinä antautui 90 000 sotilasta. Beevor, 2000, 515–516.

2.1. Herääminen todellisuuteen Pohjolassa

Helmikuun ensimmäisenä päivänä 1943 valtion tiedotuslaitoksen sensuuripäällikkö Kustaa Vilkuna lähetti kiertokirjeen lehdistölle, jossa kiellettiin kirjoittamasta Stalingradin kukistumisesta ennen Saksan virallista tiedonantoa. Ohjeessa oli liitteenä Moskovan tiedonanto, joka kertoi saksalaisten massa-antautumisesta ja yli sadan tuhannen miehen tappioista.⁴³ Saksassa 6. Armeijan kohtalo oli pidetty salassa lähes viimeiseen saakka. Saksan hallitus myönsi piirityksen vasta 16.1.1943, lähes kaksi kuukautta puna-armeijan saartohyökkäyksen jälkeen. Hitlerin päämaja tiedotti virallisesti radiossa 3. helmikuuta, että

”Stalingradin taistelu on päättynyt. Kuuliaisuusvalalleen uskollinen 6. Armeija sotamarsalkka Pauluksen johdon alaisena on tuhottu vihollisjoukkojen valtavalla ylivoimalla [...] 6. Armeijan uhri ei ole mennyt hukkaan. Historiallisen eurooppalaisen tehtävämme suojavallina se on kestänyt kuuden neuvostoarmeijan rynnistystä. He kuolivat, jotta Saksa saisi elää.”

Tämä uhripropaganda jäi Saksassakin lyhytikäiseksi, sillä liittoutuneiden radiolähetykset ympäri maailmaa julistivat Neuvostoliiton ottaneen 91 000 vankia.⁴⁴ Tuhoutiset yhdessä Hitlerin tammikuisen totaalinen mobilisaatio -käskyn kanssa aiheuttivat sen, että valveutunut kansalainen pystyi rivien välistä havaitsemaan sodan käännekohdan.⁴⁵ Saksan tehtävänä ei ollut enää hyökätä – sen sijaan nyt alkoi taistelu Euroopasta ja Saksan olemassaolosta.

Suomen lehdistö uutisoi 4. helmikuuta Stalingradin taistelujen loppuneen. Suomen Sosiaalidemokraatti kirjoitti Stalingradin tappioista erittäin avoimesti verrattuna Saksan lehdistöön. Se kertoi Stalingradin mottiin jääneiden määräksi 125 000–160 000. Taistelujen laannuttua henkiin jäi lehden mukaan noin 5 000, mutta vangiksi jääneiden kokonaismäärää ei arvioitu.⁴⁶ Helsingin Sanomien ja Ajan Suunnan linja poikkesi Suomen Sosiaalidemokratista siten, että ne noudattivat tarkemmin Saksan virallista propagandalinjaa. Molemmat välttivät kertomasta tappiolukuja, jotka Vilkuna kuitenkin mainitsi ohjeessaan.⁴⁷

Kaikesta huolimatta Stalingradin tappio ei jäänyt suomalaisiltakaan huomaamatta, vaan muodostui lopulta koko sodan ehkä merkittävimmäksi yksittäiseksi mielialoihin

43 Ohje 1.2.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

44 Beevor, 2000, s. 470–471.

45 Balfour, 1979, s. 305–310.

46 ”Stalingrad”, SS, 1943, N:o 33.

47 HS, 1943, N:o 31–33; AS, 1943, N:o 26–28.

vaikuttaneeksi tekijäksi.⁴⁸ Tämän vahvisti ainakin 9. helmikuuta VTL:n tarkastusjaoston mielialaraportti, joka luonnehti rintamajoukkojen mielialoja epämääräisiksi ja odottaviksi johtuen ”viimeaikaisista tapahtumista itärintamalla”. Saksan mahdollisuutta kestää tappioita, Suomen tulevaa asemaa ja erillisrauhan mahdollisuutta pohdiskeltiin joukkojen keskuudessa. Raportissa mainittiin myös kotirintamalla suursodan tapahtumien painaneen mieltä.⁴⁹

VTL:n raporteista teki arvokkaita se seikka, että mielialoja tarkkailemaan oli perustettu verkosto, VIA.⁵⁰ Siinä tavalliset kansalaiset välittivät VTL:n virallisia ja jopa lehdistössä kiellettyjä tietoja eteenpäin ja samalla raportoivat yhteisönsä mielialoja VTL:lle. Tämä salainen toiminta antoi todennäköisesti oikeampia tuloksia kuin mielialakyselyt.⁵¹ Verrattuna aiempaan raporttiin tammikuulta 1943 helmikuuisen raportin sävy oli selvästi synkempi.⁵² Tämä voi tosin johtua edellisen tarkastelukauden sijoittumisesta joulun ajalle, jonka lomilla saattoi olla positiivinen vaikutus yhteisön mielialoihin. Toisaalta loman jälkeinen paluu rintamalle ja vain osan pääseminen joululomalle heikentänevät hengen nousua, joten en näe lomien olleen merkittävin tekijä mielialojen laskussa tällä tarkasteluajankohdalla. Ainakin VTL:n raporttien perusteella juuri itärintaman tapahtumat olivat syynä mielialojen synkkenemiseen.

2.2. Kurssi hitaasti kohti rauhaa

Poliittinen johto veti omat johtopäätöksensä. Presidentti Ryti oli muuttanut mielensä sodan lopputuloksesta vuodenvaihteessa 1942–1943.⁵³ Hallitus ja sotilaallinen johto kokoontuivat päämajassa 3.2.1943 ja päättivät, että rauhaan oli pyrittävä Neuvostoliiton ja Englannin kanssa. Itä-Karjalan kysymys ei saanut olla esteenä. Rauha piti saada jotenkin aikaan suututtamatta Saksaa.⁵⁴ Poliittinen johto halusi lähteä liikkeelle rauhanneuvotteluissa vanhojen vuoden 1939 rajojen pohjalta. Tälle ehdotukselle haluttiin länsivaltojen takuu myöhempään rauhankonferenssiin saakka.⁵⁵ Ryti ehdotti Mannerheimille, että Itä-Karjalaa ei ollut viisasta vaatia, mutta alueelle pitäisi saada itsehallinto, jotta se toimisi eräänlaisena

---

48 Rusi, 1982, s. 249.

49 VTL:n mielialaraportti 9.2.1943, VN:n tarkastuselimet, Mielialakatsaukset 1942–1944, Dc1, KA.

50 Via (lat.) tie, myös keino ja tapa. Turtia, 2005, s. 630; Jutikkala, 1997, s. 16.

51 Jutikkala, 1997, s. 16–17.

52 VTL:n mielialaraportti 12.1.1943, VN:n tarkastuselimet, Mielialakatsaukset 1942–1944, Dc1, KA.

53 Paasikivi, 1991, s. 252.

54 Risto Rytin päiväkirjat 1940–1944, 2006, s. 238.

55 Paasikivi, 1991, s. 252.

puskurivaltiona Suomen ja Neuvostoliiton välillä.⁵⁶ Myöhemmin jouduttiin kuitenkin huomaamaan, että Neuvostoliiton rauhanehdot eivät enää olleet yhtä kevyet kuin jatkosodan alussa, vaan muuttuivat raskaammiksi ajan kuluessa.⁵⁷ Lisäksi rauhansopimuksen solmiminen Saksaa suuttamatta osoittautui toiveajatteluksi, kuten myöhemmin jouduttiin toteamaan.

Stalingradin jälkeen VTL:n ohjeissa painottui tarve välttää ennen kaikkea amerikkalaisten arvostelua, ja siitä annettiin useita ohjeita vuoden 1943 alussa. Lehdistölle annettiin useita kieltoja myös erillisrauhakirjoittelusta, ja usein kiellettiin lainaamasta Ruotsin lehdistön pohdintaa Suomen erillisrauhasta. Vilkuna toi esille myös Moskovan näkökulman ohjeessaan kertomalla lehdistölle Saksan tappioista.⁵⁸

Vilkunan toimintaa selitti marraskuussa 1942 maalaisliittolaisen seurueen kanssa Ylitorniassa järjestetty kokoontuminen, jossa pohdittiin maailman ja Suomen kohtaloa. Joukko, johon kuuluivat kansanedustaja Urho Kekkonen, maaherra Kaarlo Hillilä ja varatuomari Paavo Säippä, päätyi siihen käsitykseen, että Suomi häviäisi sodan. Mitä pikemmin sodasta irrottauduttaisiin, sen parempi. Vilkuna ilmoitti neuvotteluista palattuaan, että lehdistö sai julkaista länsivaltojen päämajan tiedonantoja.⁵⁹ Sensuuripolitiikkaa alettiin siis muuttaa omavaltaisesti erilliseksi Saksan vaikutuspiiristä jo marraskuussa 1942, vaikka hallituksen linja vakiintui samansuuntaiseksi vasta pari kuukautta myöhemmin. Näin ollen VTL ei ollut ainoastaan politiikan jatke, vaan laitos teki myös omaa politiikkaansa irrallaan hallituksen linjauksista.

---

56 Risto Rytin päiväkirjat 1940–1944, 2006, s. 240.

57 Jatkosodan pikkujättiläinen, 2005, s. 349–361, 1092–1100.

58 Ohjeet 1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

59 Rusi, 1982, s. 236–237.

3. Uutiset valtiolta – jatkosodan tiedotusorganisaatiot

”1940   *Olemme voittaneet*
1941   *Tulemme voittamaan*
1942   *Meidän täytyy voittaa*
1943   *Emme tule antautumaan”*

– Brittipropaganda Adolf Hitlerin uudenvuodenpuheista –⁶⁰

Suomen piti ottaa jatkosodassa huomioon myös Saksan mielipiteet. Saksan erilaisen valtiomuodon vuoksi sen propaganda ja sensuuri poikkesivat paljon Suomesta, vaikka organisaatiot tietyltä osin vaikuttavat samankaltaisilta. Saksassa tiedotusvälineiden tärkein tehtävä oli esittää virallisia käsityksiä. Toimintaa valvoi Joseph Goebbelsin propagandaministeriö, joka lähes päivittäin toimitti lehdistölle ohjeet siitä, miten ja mistä sai kirjoittaa. Saksassakaan ei päästy täydelliseen tiedotustoiminnan keskitykseen, sillä asevoimilla ja ulkoministeriöllä oli omat tiedotusorganisaationsa. Henkinen ilmapiiri Saksassa oli kuitenkin paljon tukahduttavampi kuin Suomessa. Propaganda tarjosi vain yhden näkemyksen – natsipuolueen.⁶¹ Saksan yhteydet Suomen tiedotusvälineisiin kulkivat jatkosodassa Helsingin lähettiläs Wipert von Blucherin ja päämajan tiedusteluosaston yhdysupseerin Waldemar Wünschen kautta. Varsinkin Wünschen vierailut päämajassa saivat aika ajoin Mannerheimin kirjoittamaan tiukkasanaisia kirjeitä pääministerille, jotka saattoivat johtaa sensorien rankaisuun.⁶²

Propagandaan liittyy varsinkin sota-aikana monenlaisia haasteita. Propaganda ei kuitenkaan välttämättä tarkoita asioiden esittämistä totuuden vastaisesti. Propaganda voi pohjautua täysin tosiasioihin. Tämä oli Suomessa, hämmästyttävää kyllä, tiedotuksen yleinen pyrkimys. Tosin tietojen tarkastaminen täydellisesti on sotaoloissa toimittajille lähes mahdotonta, mikä selittää virheellisten uutisten määrän. Tosiasioiden tulkinta voi silti jälkikäteen vaikuttaa propagandalta, jos kuva vallitsevasta tilanteesta on jäänyt yltiöoptimistiseksi. Tästä ei voi aina aikalaisia syyttää – on helppo toivoa niin kauan kuin toivoa on.⁶³ Sensuurin täytyikin taiteilla mielialojen hoitamisen ja realistisen tiedottamisen välillä. Vilkunalla ja hänen esimiehillään oli kaksoisrooli. Yhtäältä taistelutahtoa oli ylläpidettävä optimismilla, mutta toisaalta kansa

---

60 Kulha, 1972, s. 47.

61 Pelkovoori, 2000, s. 16, 21; Rusi, 1982, s. 68.

62 Rusi, 1982, s. 70–71.

63 Lisää propagandasta yleensä ks. esim. Balfour, 1979.

oli valmistettava raskaaseen rauhaan.⁶⁴ Vääriä tulkintoja tuskin voi tällaisissa olosuhteissa välttää.

3.1. VTL kotirintamaa valistamassa ja vaalimassa

Talvisodassa tiedotuksesta vastasi valtioneuvoston tiedotuskeskus. Sensuuri oli erillisen sotasensuuriviraston vastuulla. Talvisodan kokemusten perusteella ilmeni välirauhan aikana tarve keskittää tiedotus- ja sensuuritoiminta yhden organisaation alle.⁶⁵ Talvisodan propaganda onnistui ylläpitämään taistelutahdon, mutta se epäonnistui sodan jälkihoidossa. Monelle oli jäänyt se kuva, että Suomi oli niskan päällä ja Neuvostoliitto hätää kärsimässä. Kun Moskovan rauha paljasti realiteetit maaliskuussa 1940, ei virallisen tiedottamisen uskottavuus ollut kovin hyvä.⁶⁶ Jatkosotaan ei voinut lähteä enää sisäisen yksimielisyyden oletuksesta. Suomi siirtyi jälleen sensuurin aikakauteen 20. kesäkuuta 1941 sisäasiainministeriön asetuksella.

”Suurvaltasodan aiheuttaman ulkoisen vaaran takia alistetaan posti-, lennätin- ja puhelinlaitosten käyttö, niin myös radiolähetykset sekä sanoma-, aikakaus- ja lentolehdistä julkaistavat kirjoitukset, uutiset ja kuvat, jotka koskettelevat ulkomaan valtiollisia oloja tai Suomen suhteita ulkovaltoihin tahi maanpuolustuksen alaan kuuluvia asioita, toistaiseksi viranomaisten tarkastettavaksi siinä laajuudessa kuin sisäasiainministeriö, yleisesikunnan lausunnon hankittuaan määrää.”⁶⁷

Presidentti Ryti ja hallitus antoivat asetuksen valtion tiedotuslaitoksesta 22. kesäkuuta 1941. Sen tehtävänä oli johtaa ja valvoa tiedotustoimintaa sekä suorittaa valtioneuvoston ja päämajan sille antamia tehtäviä. Asetuksessa mainittiin kuitenkin erikseen, että VTL:n valta ei ulottunut päämajan yhteydessä oleviin tiedotuselimiin.⁶⁸ VTL:n tehtäviin kuului myös tarkastustoiminta, josta huolehtivat erilliset tarkastustoimistot sensuuripäällikön johdolla.⁶⁹ Huolimatta siitä, että VTL vastasi siviilitiedotuksesta, se oli sotilaallinen organisaatio, jonka vahvuus koostui asevelvollisista, reserviläisistä ja siviileistä. VTL:n päälliköksi määrättiin kapteeni Heikki Reenpää ja päällikön apulaiseksi kapteeni Lauri A. Puntila. Tällaisen

---

64 Herlin, 1993, s. 173.

65 Tommila, 1998, s. 231–233.

66 Tarkka, 2004, s. 64.

67 Asetus tiedotustoiminnan väliaikaisesta valvonnasta annetun asetuksen muuttamisesta 20.6.1941, Sensuuri- ja tarkastusasioita, T10602-13, SA.

68 Liite 1.

69 ”Asetus tiedotustoiminnan tarkastamisesta”, Rusi, 1982, s. 383–384.

sotilaallisesti kaikenkirjavan joukon kouluminen tehokkaaksi ja kurinalaiseksi vei aikaa, mutta oli aiheellista. Useimpien VTL:ssä palvelevien aika kuului varsinkin sodan alussa kokonaan valtiolle, ja vapaapäiviä ei tunnettu.⁷⁰ VTL:ssä työskenteli useita tunnettuja tutkijoita, kuten G. H. Von Wright, Eino Jutikkala, Ole Reuter ja Pekka Katara.⁷¹

Olellinen osa propagandaa oli sensuuri eli VTL:lle alistettu tarkastustoiminta, josta vastasi tarkastusjaosto. Sen päällikköinä sodan aikana toimivat tohtori Kustaa Vilkuna (2.7.1941–17.3.1943) ja tohtori Lauri Posti (18.3.1943–30.11.1944). Vilkuna sensuuripäällikön tehtäviensä jälkeen koko VTL:n johdossa 18.3.1943 alkaen, jolloin Reenpää ja Puntila saivat lähteä. Henkilövaihdokset liittyivät hallituksenvaihdokseen maaliskuun alussa. Suomen politiikka muuttui ja VTL tahdistettiin muuttuneisiin sodanpäämääriin.⁷² VTL koki uuden mullistuksen huhtikuun alussa 1944, kun Vilkuna syrjäytettiin VTL:n johdosta. Taustalla oli saksalaisten ja Mannerheimin kritiikki. Laitoksen uudeksi johtajaksi tuli kenraalimajuri Heikki Kekoni, Mannerheimin luottomies. Vilkuna jatkoi kuitenkin vähin äänin tarkastusjaostossa vanhassa työssään vanhoin eduin.⁷³

Tarkastusjaosto oli jaettu useaan osaan. Julkaisutarkastusosasto valvoi julkaisu- toimintaa, kuten esimerkiksi radio-ohjelmien, lehdistön ja elokuvien sisältöä. VTL vastasi myös muista asioista, kuten esimerkiksi posti- ja puhelinsensuurista.⁷⁴ Tutkimuksen kannalta olellainen organisaatio oli julkaisutarkastusosaston lehdistösensuuri. Siitä huolehtivat erilliset paikalliset julkaisutarkastustoimistot, joissa työskenteli yksi tai useampi sensori. Työntekijöitä toimistoissa oli ympäri maata vajaa 150 sodan alussa.⁷⁵ Määrä väheni kuitenkin tuntuvasti myöhemmin. Vuoden 1943 lopulla toimistoja eri puolilla maata oli 19 ja niissä työskenteli 70 sensoria. Näiden tehtävänä oli lukea paikallisen sanomalehden ennakolta hyväksymättömät artikkelit (ei esimerkiksi VTL:n tai TK-miesten tuottamaa materiaalia) ja tarvittaessa tehdä poistoja tai kieltää julkaisu. Toimistojen ohjenuorana toimivat julkaisusensuuriohjesääntö ja erilliset sensuuriohjeet. Poistot ja julkaisukiellot koskivatkin yleensä ulkomaisia uutisia, jotka sisälsivät Suomen oloihin sopimatonta propagandaa tai saattoivat haitata suhteita

---

70 Jutikkala, 1997, s. 19–24.

71 Tutkijat ja sota, 2006, s. 193–194.

72 Rusi, 1982, s. 47.

73 Rusi, 1982, s. 330–332.

74 Esitelmä VTL:n tarkastustoiminnasta 6.11.1943, VN:n tarkastuselimet, Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1940–1946, Ha2, KA.

75 Yhteenveto sotasensuurin toiminta-elimistä ja määrävahvuuksista, Sensuuritoimiston organisaatio ja vahvuus, T10683-12, SA. Ks. myös Liite 6.

ystävällismielisiin ulkovaltoihin.⁷⁶ Tämä kertoo sensuurin vaikeudesta, sillä oli yhtä aikaa miellyttävä esimerkiksi Saksaa ja Yhdysvaltoja ja vältettävä Neuvostoliiton ja Englannin ärsyttämistä.

Välillä sensorit olivat pulassa jatkuvasti lisääntyvien ohjeiden kanssa. Yhdenmukainen toiminta oli vaikeaa, välillä jopa mahdotonta. Joissain tapauksissa toinen sensori oli hyväksynyt uutisen, jonka kollega oli jostain lehdestä poistanut. Ongelma sai Postin antamaan 8. kesäkuuta 1943 määräyksen, jonka mukaan poistetuista uutisista piti aina ilmoittaa tarkastusjaoston toimistoon. Posti myönsi, etteivät ohjeet aina ole yksiselitteisiä.⁷⁷

Vuosina 1943–1944 erillisiä sensuuriohjeita annettiin 1051, joten kuukausittain niitä annettiin keskimäärin viitisenkymmentä.⁷⁸ Toimistot lukivat sodan kahtena viimeisenä vuonna lähes 700 000 artikkelia, joista noin 2,4 % jäi sensuurin hampaisiin. Pääkaupunkiseudun osuus tarkastetuista artikkeleista oli hieman suurempi kuin koko muun maan yhteensä, noin 57 %. Tämä kertoo Helsingin merkityksestä myös tiedotuskeskuksena. Siellä tehtiin 81 % vuosien 1943–1944 poistoista ja julkaisukielloista. Helsingissä sensuroinnin koki 3,4 % artikkeleista.⁷⁹ On hämmästyttävää, että tätä Helsingin merkittävästi ankarampaa sensuuria ei ole aiemmissa tutkimuksissa tarkemmin huomioitu. Tästä suuremmasta sensurointiosuudesta voi päätellä, että Helsingin lehdistö oli jonkun verran poliittisesti aktiivisempaa ja siten sensuuria ärsyttävää. On myös mahdollista, että Helsingin varakkaammilla toimituksilla oli paremmat mahdollisuudet tehdä itsenäisiä juttuja enemmän kuin maakuntalehdillä, joten niitä jouduttiin myös tarkastamaan ahkerammin. Kuitenkin kaiken kaikkiaan sensuuri joutui puuttumaan harvoin tapahtumiin, koska maanlaajuisesti melkein 98 % jutuista voitiin julkaista. Tämä kertoo ainakin lehdistön yhteistyöhalusta ja itsesensuurista.

Suurin osa poistoista ei johtunut esimerkiksi sensuurin kritiikistä tai länsivaltojen suosimisesta. Useimmin julkaisun estivät ääriliikkeiden kuten kansallissosialistien kirjoitukset, joissa vaadittiin demokraattisen järjestelmän hylkäämistä ja liittymistä uuteen Eurooppaan. Kansallissosialististen lehtien ilmestyminen Suomessa oli kuitenkin sallittua. Ne saivat arvostella Suomen huonoja oloja – kunhan eivät arvostelleet hallitusta tai hallitusjärjestelmää. Ulkopoliitikassa julkaisukiellot johtuivat useimmin Yhdysvaltojen,

76 Esitelmä VTL:n tarkastustoiminnasta 6.11.1943, VN:n tarkastuselimet, Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1940–1946, Ha2, KA.

77 Ohje 8.6.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

78 Liite 2.

79 Liite 4.

Ruotsin tai Saksan arvostelusta. Esimerkiksi juutalais-bolsevististen vaikutteiden arvostelu Yhdysvaltojen politiikassa oli kiellettyä.⁸⁰

3.1.1. Yhteydet lehdistöön

Jatkosodassa valtion tiedotuslaitos ja lehdistö tekivät jatkuvaa yhteistyötä. Ehkä konkreettisimpia yhteyksiä VTL:n ja päätoimittajien välillä olivat salaiset informaatiokirjeet, joilla VTL:n johto pyrki levittämään lehdistölle oikeaa tietoa hallituksen päätöksistä, taloustilanteesta ja sodankäynnistä. Luottamuksellisissa kirjeissä arvioitiin olosuhteisiin nähden erittäin realistisesti Suomen tilannetta. Vuoteen 1942 saakka VTL:n varapäälikkö L.A. Puntila kirjoitti kirjeet. Vilkunan astuttua VTL:n johtoon maaliskuussa 1943 hän jatkoi perinnettä.⁸¹

Jo maaliskuussa 1942 Puntila arvioi, että saksalaisten tappiot siihen mennessä olivat kolme kertaa kerrottua suuremmat. Hän suhtautui pessimistisesti Saksan mahdollisuuksiin lyödä Neuvostoliitto: ”Kun voimasuhteet ovat näinkin tasaiset, ei liene syytä kohottaa toiveita kevään suhteen vallan korkealle”.⁸² Puntilan kirjeissä oli myös ripaus huumoria, tosin vakavasta asiasta. Elintarvikkeiden puute oli kotirintaman jatkuva huoli. Kommentoidessaan kansanhuoltoministeri Arolan eroa Puntila kirjoitti:

”Kansanhuoltoministerithän 'kuluvat' tavallisesti puolessa vuodessa. Kaksi kuukautta ihmiset kuvittelevat, että hän voisi muuttua sianlihaksi ja leiväksi, kaksi kuukautta he ihmettelevät, ettei näin tapahdu ja kaksi seuraavaa kuukautta he käyttävät toimittaakseen ministerin vaihdoksen.”⁸³

Puntila oli tosiasiasa lähes VTL:n päällikön asemassa eroonsa saakka, sillä hän oli aktiivisimpia toimijoita ja määritteli propagandalinjan. Ehkä siksi häneen liittyi sitkeä sotapoliitikon myytti, joka sai lisää tulta alleen ruotsalaisessa lehdistössä. Suomessa ”puntilismista” kirjoitti varovaisesti Svenska Pressen.⁸⁴ Puntilan aika vain sattui olemaan hyökkäysvaiheen aikana. Myytti oli kuitenkin tarpeeksi raskas propagandan kannalta –

---

80 Esitelmä perustuslakivaliokunnassa 9.12.1942, VN:n tarkastuselimet, Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1940–1946, Ha2, KA.

81 VN:n tiedotuselimet, Kiertokirjeet sanomalehdille 1942–1944, Dd1, KA.

82 Puntilan kirje 12.3.1942, VN:n tiedotuselimet, Kiertokirjeet sanomalehdille 1942–1944, Dd1, KA.

83 Puntilan kirje 16.7.1942, VN:n tiedotuselimet, Kiertokirjeet sanomalehdille 1942–1944, Dd1, KA.

84 Rusi, 1982, s. 244.

Saksan orastavan tappion vuoksi Puntilalle ei ollut enää käyttöä hallituksenvaihdon jälkeen. Puntila ei kuitenkaan ollut sodanlietsoja, joksi hänet leimattiin. Päinvastoin, hänellä oli yllättävän kylmäpäisen realistinen ja pragmaattinen kuva sotatilanteesta, kuten hänen kirjeistään käy ilmi.

Sensuuriohjeet olivat ehkä arkipäiväisin jatkuvan yhteydenpidon muoto. Jatkosodan aikana annettiin noin 1 500 ohjetta, joista peräti puolet määrättiin 12 viimeisen kuukauden aikana. Sodan lopulla sensuuri puuttui lehdistökirjoitteluun useilla ohjeilla päivässä, kun sodan alkupuolella saattoi mennä päiväkausia ilman tuoreita ohjeita.⁸⁵ Sensuurin urakka muuttui siis haastavammaksi sodan loppua kohden, ja kirjoittelun aiheet tulkinnanvaraisemmiksi.

Rusin mukaan sensuurin ja lehdistön yhteistyö sujui koko sodan ajan erinomaisesti, olosuhteet huomioon ottaen.⁸⁶ Tulkinta ei saa täyttää tukea lähdeaineistosta. Vaikka poistojen ja julkaisukieltojen osuus oli pieni, se kasvoi reilusti sodan loppua kohden. Samoin kasvoivat päivittäin annettujen sensuuriohjeiden määrä ja ohjeiden kertaaminen.⁸⁷ Ihannetilanteessa yksikin ohje riittää, jos sitä ei ole kumottu missään vaiheessa. Nämä seikat kertovat joko lehdistön omavaltaisuuksista, unohduksista tai sensuurin puutteista. Todennäköisesti kaikki tekijät vaikuttivat sodan lopulla sensuurin kriisiin.

3.1.2. Valtion tiedotuslaitoksen propaganda kotirintamalle ja ulkomaille

VTL vastasi myös kotirintama- ja ulkomaanpropagandasta sensuurin lisäksi. VTL:n tuotantotoimisto hankki materiaalia koti- ja ulkomaisille lehdille.⁸⁸ Sanomalehdistön propagandaa jakoi lehdille STT, joka sai aineistonsa pääosin VTL:n kautta. Tämä materiaali oli valmiiksi sensuurin tarkastamaa. Vuonna 1943 sanomalehtien levikki Suomessa oli 1,3 miljoonaa, mikä tarkoitti yhtä lehteä kolmea kansalaista kohden. Sanomalehtien peitto oli siis erittäin kattava. Jatkosodan aikana VTL:ssä valmistui 12 000 artikkelia, joista valtaosa julkaistiin kahtena ensimmäisenä sotavuonna. Artikkeleista 3 500 julkaistiin 1943–1944.⁸⁹ Toki on selvää, että sodan loppupuolella oli vähemmän kirjoitusaiheita – rintamalla ei tapahtunut juuri mitään ennen torjuntataistelua.

⁸⁵ Liite 2; Liite 3; Perko, 1971, s. 54.

⁸⁶ Rusi, 1982, s. 360.

⁸⁷ Liite 2; Liite 4.

⁸⁸ Favorin, 1969, s. 7.

⁸⁹ Kulha, 1972, s. 25–29.

Radio palveli sodanpäämääriä samoin kuin lehdistö. Kriisiaikana radion osuus tiedotuksessa korostui, sillä suuri yleisö seurasi tällöin ohjelmia tavallista aktiivisemmin. Kuuntelijatiheys oli noussut rauhanajan 8,6 prosentista 13 prosenttiin jatkosodan lopulla. Tämä on suuri harppaus, kun ottaa huomioon paristojen vaikean saatavuuden. Yleisradion ohjelmisto sai varsin varhain propagandistisen sävyn. Noin 40 % ilta-ajasta oli varattu tiedotuselinten käyttöön. Radio toimi siltana koti- ja taistelurintaman välillä. Se torjui huhuja, tarjosi uutisia, valisti ja välitti virallista propagandaa.⁹⁰

Ulkomaanpropagandaa tehtiin kahdella eri tavalla. Radio oli selvästi tärkein ja taloudellisin keino. Suomesta lähetettiin ohjelmia englannin, italian, ranskan, saksan, venäjän, viron, turkin ja unkarin kielellä. Huhtikuun 1943 alussa poistettiin jo viron-, unkarin- ja italiankieliset lähetykset, ja pian myös englanninkieliset ohjelmat lopetettiin. Jäljelle jäivät vuoden 1943 lopulla enää venäjän- ja ranskankieliset ohjelmat ja Yhdysvaltoihin suunnattu suomen- ja englanninkielinen propaganda. Radio joutui taistelemaan eetterissä vihollispropagandaa vastaan. Sen takia sen ääneen pääsy oli erittäin vaikeaa ulkomailla.⁹¹ Toinen ulkomaanpropagandan keino olivat lentolehtiset. Lappusia levittivät asemasotavaiheessa pääasiassa lentokoneet ja selustapartiot. Niitä koitettiin lähettää jopa Äänisen aaltojen yli pullopostina. Enimmäkseen lehtisissä vedottiin Neuvostoliiton siviiliväestön kärsimyksiin, vähemmistökansallisuuksien ikeenalaiseen asemaan ja poliittisten komissaarien rikoksiin.⁹²

Sekä kotirintama- että ulkomaanpropagandan merkitys oli suurimmillaan sodan alkuvaiheessa. Stalingradin jälkeen molemmat toiminnot oli jo pääosin ajettu alas. VTL:stä oli sodan alusta jäljellä enää massiivinen tarkastusjaosto, sekin tosin supistettuna.

3.1.3. Virallisen tiedotuksen vastavoimat

Ulkomaisten radioiden, varsinkin Englannin BBC:n suomenkieliset lähetykset ja jossain määrin ruotsalaiset sanomalehdet olivat tärkein suomalaisen tiedotuksen vastavoima. Lehtien saaminen oli rajoitettua, mutta ulkomaalaista radiota kuunneltiin yleisesti varsinkin loppusodan aikana. Jopa Neuvostoliiton propaganda sai jonkin verran vastakaikua osana

---

90 Kulha, 1972, s. 31.

91 Kulha, 1972, s. 33.

92 Salminen & Suvanne, 1989, s. 52. Teoksessa on esitelty suomalaisten talvisodassa ja jatkosodassa jakamia propagandalehtisiä s. 71–159.

liittoutuneiden yleispropagandaa. Tämän propagandan tehoa lisäsi sodan lopulla suomalaisten kasvava käsitys Saksan tappiosta.⁹³

Helposti saatavilla oleva vastapropaganda heikensi suomalaisen propagandan tehoa. Toisaalta se myös palveli sensuurin johtoa, joka halusi kansalaisten tietävän totuuden sotatilanteesta. Vastapropaganda taatusti vaikutti monipuolistavasti suomalaisten lehtien tiedotukseen, koska sen vuoksi lehtien täytyi ottaa muitakin näkökulmia huomioon. Sensuurin täytyi sallia laajempi kirjoittelu, koska muuten kansalaiset olisivat kokeneet olleensa pimennettyjä.

3.2. Korpisodan ääni päämajasta

Päämajalla oli sama valta tiedotukseen kotirintamalla kuin hallituksella. Lisäksi se kontrolloi vallattujen alueiden tiedotusta omien organisaatioidensa kautta. Päämajan tiedotusosasto vastasi Suomen sotilaallisesta tiedotuksesta.⁹⁴ Sensuuria varten kehitetty organisaatio päämajan tiedotusosastossa oli sensuuritoimisto, jota johti Taavi Patoharju.⁹⁵ Patoharjun esimiehiä olivat tiedotusosaston päällikkö Kalle Lehmus, komentoesikunnan päällikkö kenraaliluutnantti W.E. Tuompo ja marsalkka Mannerheim.⁹⁶ VTL ja päämajan tiedotusosasto toimivat siis rinnakkain, mutta päällekkäisyyksiltä ei voitu välttyä. Päämaja käytti VTL:ää myös omien tiedotustensa läpiviemiseen. Kuten myöhemmin havaitaan, ristiriitoja syntyi.

Päämajan tiedotuksen organisaatio sai paljon vaikutteita Saksasta, jonne Kalle Lehmus teki tarkastusmatkan keväällä 1941. Saksan propagandakomppania (PK) -järjestelmä muuttui Suomessa tiedotuskomppanioiksi (TK). Näiden komppanioiden rintamakirjeenvaihtajat kulkivat etulinjan joukkojen mukana ja kirjoittivat artikkeleita esimerkiksi taisteluista ja rintamaelämästä.⁹⁷ TK-kirjoitukset tarkastettiin päämajan tiedotusosastossa, jonka jälkeen ne voitiin julkaista sanomalehdissä.⁹⁸

---

93 Kansakunta sodassa 2, 1990, s. 232.

94 Perko, 1974, s. 17.

95 Salminen, 1976, s. 42.

96 Patoharju ja Lehmus ylenivät useasti sodan aikana. Mielenkiintoinen yksityiskohta on kuitenkin, että Lehmus oli sotilasarvoltaan välillä Patoharjua alempi, vaikka olikin hänen esimiehensä. Tutkimuksen ajankohtana Patoharju yleni majurista everstiluutnantiksi. Viitaan Patoharjuun jatkossa ilman sotilasarvoa. Perko, 1974, s. 17, 19.

97 Pelkovaori, 2000, s. 21; Perko, 1974, s. 17.

98 Perko, 1974, s. 18.

Päämajan tiedotusosaston yksi tärkeä tehtävä oli rintamajoukkojen valistaminen, jota voi myös propagandaksi kutsua. Jokaisessa divisioonassa oli keskimäärin kymmenen valistusupseeria kesällä 1942. Näin ollen tuhatta sotilasta kohden oli yksi valistusupseeri. Valistustyön tärkeys ja upseerien määrä lisääntyivät sodan loppua kohden.⁹⁹

Päämajan sensuuritoimisto seurasi lehdistökirjoittelua sotilaallisten seikkojen osalta, antaen välillä omia sensuuriohjeita ja tarkennuksia VTL:lle. Se myös valvoi vallattujen alueiden postiliikennettä ja seurasi joukkojen mielialakehitystä.¹⁰⁰ Päämajan lehdistösensuurista vastasi muiden tehtäviensä ohella vain 8 työntekijää, joten on selvää, että VTL:n oli paljon helpompi valvoa lehtiä. Toisaalta molemmissa virastoissa vain muutama henkilö päätti sensuurilinjasta.¹⁰¹ Päämajan sensuuritoimisto tarkasti päivittäin 13 lehteä, joista pääosa oli Helsingin seudulta. Suurennuslasin alla olivat muun muassa Helsingin Sanomat, Suomen Sosialidemokraatti, Ajan Suunta, Svenska Pressen ja Hufvudstadsbladet. Lisäksi sensuuritoimisto tarkasti VTL:n päivittäiset ilmoitukset, kuten koti- ja ulkomaan lehtikatsauksen sekä uutiskatsauksen.¹⁰² Tärkein keino päämajalle oli näin ollen ennaltaehkäisy eli ohjeiden antaminen etukäteen. Haluttiin välttää turhaa sanomista jälkikäteen.

3.3. Sotasensuurin periaatteet

VTL:n tarkastustoiminnan pääasiallisina ohjeina toimivat aluksi 5.12.1939 annettu julkaisusensuuriohjesääntö ja 22.7.1941 käsketty julkaisutarkastustoimiston työjärjestys. Sitä tarkennettiin myöhemmin 22.8.1942 annetuilla lisäohjeilla ja -määräyksillä.¹⁰³ Julkaisusensuuriohjesäännön mukaan kiellettyjä aiheita lehdistössä olivat kaikki asiat, mitkä koskivat valtakunnan sotilaallista ja taloudellista puolustusvalmiutta, ellei päämaja ollut erikseen hyväksynyt artikkelia. Näin ollen kiellettyä oli esimerkiksi omien tappiolukujen ilmoittaminen, sotaoperaatioiden kuvailu, pommituksista kirjoittaminen ja liikenteen sekä teollisuuden kuvaaminen. Myös kaikenlaiset hallituksen toiminnan arvostelut,

---

99 Salminen, 1976, s. 51.

100 Perko, 1974, s. 19–20.

101 Yhteenvedo sotasensuurin toimintaelimistä ja määrävahvuuksista, Sensuuritoimiston organisaatio ja vahvuus, T10683-12, SA.

102 Lista tarkastettavista lehdistä, T10683-18, SA.

103 Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1939–1946, ohjeita, päätöksiä ja määräyksiä, VN:n tarkastuselimet, Ha1, KA.

mielipiteenilmaisut ja mielialaraportit, jotka saattoivat vahingoittaa suhteita ulkovaltoihin tai heikentää maanpuolustustahtoa, olivat julkaisukiellossa.¹⁰⁴

Julkaisutarkastustoimiston työjärjestyksen allekirjoittivat Reenpää ja Vilkuna. Se määräsi tarkastustoimiston tehtäväksi tarkastaa pyydetty julkaisut ja raportoida VTL:lle havaittavista asioista. Toiminnassa oli aina huomioitava viimeisimmät määräykset, jotka annettiin VTL:n kautta. Epäselvissä tilanteissa oli käännyttävä esimiesten puoleen. Kaikki toiminta, ohjesäännöt ja asiakirjat olivat salaisia. Kaikilla työntekijöillä oli vaitiolovelvollisuus ja tietoja ei saanut päästä sivullisille.¹⁰⁵ Toiminta siis kuulostaa hyvin epädemokraattiselta, mutta sota-aika asetti valtion toiminnalle ja kansalaisoikeuksille omat rajoituksensa.

Tiedotustoimintaa koskevat lisäohjeet ja -määräykset tulivat päämajasta, allekirjoittajina eversti Aladár Paasonen tiedustelujaostosta ja sensuuritoimiston päällikkö Patoharju. Ohje alkoi ulkopoliittisilla kysymyksillä. Yleisesti kiellettiin hallituksen arvostelu ja ulkovaltojen loukkaaminen. Erityisesti mainittiin välttämään Ruotsin arvostelua. Lisäksi kiellettiin käsittelemästä Ruotsista peräisin olevia uutisia Norjan tilanteesta, mikäli siinä arvostellaan Norjan nykyistä hallitusta. Viron tulevan valtiollisen aseman pohtimista ei myöskään sallittu.¹⁰⁶ Nämä olivat sikäli arkaluontoisia kysymyksiä, että sekä Norjassa että Virossa oli brutaali saksalainen miehityshallitus, ja molemmat olivat Suomen ystäväkansoja.

Sisäpolitiikassa kiellettiin maan hallituksen arvostelu. Myös äärioikeistolaisen liikehdinnän arvostelu oli kielletty sikäli, kun se voitaisiin tulkita Saksaan kohdistuvaksi. Itä-Karjalan kysymyksestä ei sallittu lähes minkäänlaista kirjoittelua. Ennen kaikkea kirjoittelu väestön oloista, liittämistä Suomeen ja tulevista rajoista oli pannassa. Sanamuotoja teroitettiin lehdistölle. Oli puhuttava ”vapauttamisesta”, ei ”valloittamisesta”. Kielivaikeuksista ei saanut puhua, vaan karjalan kieleen oli viitattava murteena. Itä-Karjalan alkeellisista oloista ei saisi syyttää väestöä, vaan Neuvostoliiton järjestelmää. Kaikki uutisointi liittyen Itä-Karjalaan tuli tarkastuttaa päämajan sensuuritoimistossa.¹⁰⁷

---

104 Julkaisusensuuriohjesääntö 5.12.1939, VN:n tarkastuselimet, Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1939–1946, ohjeita, päätöksiä ja määräyksiä, Ha1, KA.

105 Julkaisutarkastustoimiston työjärjestys 22.7.1941, VN:n tarkastuselimet, Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1939–1946, ohjeita, päätöksiä ja määräyksiä, Ha1, KA.

106 Tiedotustoimintaa koskevat lisäohjeet ja -määräykset 22.8.1942, VN:n tarkastuselimet, Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1939–1946, ohjeita, päätöksiä ja määräyksiä, Ha1, KA.

107 Ibid.

Mielenkiintoista oli, että nämä lisäohjeet ja julkaisusensuurihjesääntö olivat nimenomaan päämajasta lähtöisin, eivätkä poliittiselta johdolta. Tätä tietenkin selitti se, että VTL:kin oli sotilaallinen organisaatio. Ohjeissa kuitenkin ilmeni ristiriita sen seikan suhteen, että päämaja halusi pysyä erossa poliittisista kysymyksistä. Niistä löytyi selviä kannanottoja ulkopoliittikkaan ja Itä-Karjalan kysymykseen. Toisaalta Itä-Karjala oli kuitenkin päämajan vastuualuetta, joten oli luonnollista, että se otti kantaa lehdistön kirjoitteluun alueesta. Sen sijaan ulkopoliittikka yleensä ei päämajalle kuulunut, joten kannanotot ulkosuhteisiin olivat mielenkiintoisia. Oli siis selvää, että upseereilla oli oma näkemyksensä siitä, kuinka tiedotus tulisi hoitaa.

4. Kohtalon vuosi 1944

Syksyllä 1941 Wehrmacht sulki Leningradin saartorenkkaan. Siitä hetkestä lähtien bolshevikkivallankumouksen kehto eli nälänhädässä ja saksalaisen tykkitulen armoilla lähes 900 päivää. Saarto murtui vasta tammikuun lopulla 1944.¹⁰⁸ Yhteensä miljoona siviiliä menehtyi saarrosta seuranneeseen nälänhätään. Vaikka Suomen armeija ei hyökännytkaan kaupunkia vastaan, se osallistui saartoon omalta osaltaan Suomenlahdella, Kannaksella, Laatokassa ja Syvärillä.¹⁰⁹ Saksa alkoi jo elokuussa 1941 painostaa Suomea liittymään Leningradin vastaiseen taisteluun. Ryti ja Mannerheim kieltäytyivät yksimielisesti hyökkäyksestä, sillä valtionjohto halusi viestittää, ettei Suomi puuttuisi suursotaan.¹¹⁰ Lisäsyynä olivat varmasti suomalaisten suuret tappiot muualla. Kaupunkitaistelun olisi vaatinut verta.

Tammikuussa 1944 sensuuri joutui puuttumaan propagandahyökkäykseen venäläisten taholta. Neuvostoliiton lehdistö oli saanut käsiinsä TK-jutun vuodelta 1941 otsikolla ”Pietari palaa”. Siinä puhuttiin Leningradin pommittamisesta, mutta ei kerrottu, ketkä kaupunkia pommittivat. Suomen lehdistöä kiellettiin julkaisemasta mitään asiaan liittyvää.¹¹¹ Propagandasota kiihtyi 1944 asteittain Suomea vastaan, joten sensuuri joutui tekemään täyden päivätyön. Välillä iskut tulivat Moskovasta, välillä Lontoosta tai Washingtonista. Ihmiset saattoivat kuunnella salaa Lontoon radiosta, miten Suomi pakotetaan luopumaan sodasta, kun venäläiset saavat

---

108 Lisää piirityksestä ks. esim. Seppälä, 2003; Alnæs, 2006, s. 639–642, 679.

109 Seppälä, 2003, s. 9.

110 Jatkosodan pikkujättiläinen, 2005, s. 153.

111 Ohje 14.1.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

haltuunsa Suomenlahden etelärannan, vaikka sensuuri parhaansa mukaan esti tällaisten uutisten pääsyn lehtiin.¹¹²

Leningradin piiritys johti Mikkelin päämajassa valheelliseen turvallisuudentunteeseen. Itä-Karjalan puolustusasemia vahvistettiin Karjalan Kannaksen linnoittamisen kustannuksella, sillä Leningradista tulevaa hyökkäystä pidettiin epätodennäköisenä. Esimerkiksi syyskuusta 1942 huhtikuuhun 1943 Kannaksella työskenteli 2–3 linnoituspataljoonaa, kun taas Itä-Karjalassa ja Maaselän kannaksella linnoitti 25 pataljoonaa. Varsinkin presidentti Ryti kritisoi tätä epäsuhtaa.¹¹³ Ryti merkitsi päiväkirjaansa helmikuussa 1944, että hän arveli venäläisten hyökkäävän juuri Karjalan kannaksen kautta. Mannerheim vastasi, ettei ole tarpeeksi strategi arvioidakseen puna-armeijan aikeita. Tähän Ryti kuittasi, ettei ole strategi lainkaan, mutta piti ilmiselvänä, että kannas on paras hyökkäysreitti venäläisille.¹¹⁴

Leningradin saarron purkamisen jälkeen kannas oli taas hyökkäysuhan alla. Silti sotilasjohto ei reagoinut asiaan vahvistamalla asemia joukoilla Itä-Karjalasta tarpeeksi. Päämajan tiedustelu kyllä havaitsi venäläisten kiihtyvät hyökkäysvalmistelut, mutta päätyi vankien kuulustelutietojen perusteella siihen tulkintaan, että suurhyökkäys alkaisi vasta heinäkuussa.¹¹⁵ Vanhuus alkoi selvästi painaa Mannerheimia sodan lopulla, mikä näkyi hänen mielialojensa heittelynä ja heikkona strategian hahmottamisena. Nuoremmat upseerit vastasivat operaatioista, mutta hekään eivät voineet toimia ylipäällikön käskyjä vastaan. Venäläiset tekivät ensimmäisen siirtonsa.

4.1. Tyyntä myrskyn edellä

Leningradin rintaman taistelut tuntuivat välittömästi suomalaisen sotilaan moraalissa. Mielialaraportti tammikuun alusta 1944 kertoo sekä positiivisista että negatiivisista kirjeistä. Useat kirjoittajat pitivät itärintaman sotatapahtumia huolestuttavina, kun saksalaiset joutuivat perääntymään jatkuvasti oletetuilta talvilinjoiltaan.¹¹⁶ ”Toisin paikoin on ollut havaittavissa

---

112 Ohje 23.1.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

113 Jatkosodan pikkujättiläinen, 2005, s. 1068–1069.

114 Risto Rytin päiväkirjat 1940–1944, 2006, s. 306.

115 Salaisen sodan sivut, 2003, s. 95–107.

116 Mielialakatsaus postintarkastuksen valossa 26.1.1944, VN:n tiedotuselimet, Päämajalta saapuneet kirjeet 1944, Ee6, KA; VTL:n mielialaraportti 22.1.1944, VN:n tarkastuselimet, Mielialakatsaukset 1942–1944, Dc1, KA.

vähäistä mielialan laskua Pietarin rintaman vyörymisen johdosta”, totesi eräs raportti lakonisesti.¹¹⁷ Sotilaat eivät siis olleet pimennossa maailman sotatapahtumista, vaikeivät päässeekään seuraamaan sanomalehtiä päivittäin.

Jatkuva yksitoikkoinen elämä korsuissa ei ollut omiaan kohottamaan joukkojen tunnelmaa. Viinalla läträäminen lisääntyi, ja siitä seurasi puukotuksia ja jopa tappoja rintamajoukoissa.¹¹⁸ Enimmäkseen mielialaraportit vuoden 1944 alussa viestittävät kuitenkin armeijan myönteisestä ja taistelutahtoisesta tilasta.¹¹⁹ On siis mahdollista, ettei niissä täysin tavoitettu joukkojen todellista tilaa, joka purkautui esiin myöhemmin rintamayksiköiden hajoamisena paineen alla.

Asemasodan rauha rikkoutui helmikuussa 1944 sireenien ulvontaan, räjähdysiin ja lasinsirpaleisiin Etelä-Suomen suurissa kaupungeissa. Hermosota sai pommitussodan muodon. Pääkaupunkiseutu joutui kolmena yönä vastaanottamaan Suomessa ennennäkemättömän määrän pommikoneita. Viimeisessä hyökkäyksessä 26. helmikuuta peräti 900 konetta teki pommituslennon 12 tunnin aikana. Yhteensä helmikuussa Helsinkiä pommitti noin 2 000 konetta. Ensimmäinen isku yöllä 6.–7. helmikuuta jäi kuitenkin tuhoisimmaksi. Surmansa sai tällöin yli sata siviiliä. Kolmesataa haavoittui. Kahdessa myöhemmässä hyökkäyksessä haavoittui ja menehtyi yhteensä noin sata. Osasyynä on varmasti yllätysvaikutus, mihin viittaa raskaan ilmatorjunnan puolet pienempi laukaisumäärä ensimmäisessä hyökkäyksessä kuin kahdessa jälkimmäisessä.¹²⁰

Sensuuri reagoi nopeasti ensimmäisiin pommituksiin. Mitään osumapaikkoja ei saanut mainita, mutta mielialoista sai lehdissä kirjoittaa.¹²¹ Julkisen keskustelun salliminen mielialoista osoittaa, ettei tietoa haluttu pimittää kansalaisilta. Näin haluttiin todennäköisesti välttää paniikkia ja huhujen leviämistä.

Päämajakin puuttui pommitusuutisiin. Sotilaallisesta näkökulmasta suuret yleisötapaukumat olivat riskialttiita pommituskampanjan aikana. Päämaja muistutti lehtiä, että Salpausselän kisojen yleisömäärästä ei saa esittää mitään arvioita lehdistössä eikä kunniavieraista mainita

---

117 VTL:n mielialaraportti 9.2.1944, VN:n tarkastuselimet, Mielialakatsaukset 1942–1944, Dc1, KA.

118 VTL:n mielialaraportti 10.1.1944, VN:n tarkastuselimet, Mielialakatsaukset 1942–1944, Dc1, KA.

119 VTL:n mielialaraportit 1944, VN:n tarkastuselimet, Mielialakatsaukset 1942–1944, Dc1, KA.

120 Jatkosodan pikkujättiläinen, 2005, s. 712–734.

121 Ohje 8.2.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

mitään. Asiaa tulisi käsitellä niin, ”ettei se houkuttelisi venäläisiä ilmatoimintaan”.¹²² Päämajan ehdoton kanta pommitustuhoista oli, että julkisuuteen ei saanut kertoa uhrien nimiä tai tuhoutuneita kohteita.¹²³ Kuitenkin lehtien ilmoitussivut olivat pullollaan epäsuoria viittauksia pommituksiin, josta saattoi päätellä vaurioituneita taloja ja alueita. Muuttoilmoitukset, katoamisilmoitukset, taloyhtiöiden kokoukset ja virastojen siirrot kertoivat omaa kieltään siitä, minne pommeja oli osunut. Päämaja vastusti kaikkea, mistä saattoi päätellä pommitusten osumapaikat. Patoharju kirjoitti perusteellisen ohjeen, jossa hän kielsi ehdottomasti mainitsemasta pommituksista mitään ilmoituksissa.¹²⁴

4.1.1. Kolmannen valtakunnan lopun alku

Vuoden 1943 alussa Stalingradin jälkeen itärintamalla taistelut aaltoilivat hetken, päättyen saksalaisten Harkovan takaisinvaltauksen. Tätä iloa latisti kuitenkin saksalais-italialaisten joukkojen Tunisiassa toukokuussa tapahtunut antautuminen, joka mittakaavaltaan vastasi lähes Stalingradin tuhoa. Tosin Afrikassa taistelevista divisioonista vain pieni osa oli saksalaisia. Yhtä kaikki, arvokkaita veteraaniosastoja menetettiin. Suvantovaihe jatkui aina heinäkuulle, jolloin Hitler pyrki viimeisen kerran nappaamaan aloitteen itärintamalla. Alkoi kaksoisoffensiivi Kurskiin pyrkimyksenä saartaa rintamalle muodostunut pullistuma, ja tasoittaa voimasuhteita. Suunnitelma oli tuhoon tuomittu, sillä Stalinin vakoojat ja kenraalit tiesivät, mitä saksalaiset yrittävät. Lukumäärältään ylivoimainen puna-armeija oli valmis. Hyökkäys pysähtyi nopeasti Neuvostoliiton vastahyökkäyksiin, jotka alkoivat uhata Saksan syvälle tunkeutuneita etuosastoja. Samaan aikaan liittoutuneet nousivat maihin Euroopan kamaralle Sisiliassa, mikä pakotti Saksan edelleen jakamaan voimiaan. Kävi ilmi, että Italia oli romahtamisasteessa. Italian antautuminen syyskuussa 1943 pakottikin Saksan vastaamaan lähes yksin myös eteläisestä rintamastaan. Vaarallisin sotatapahtuma Suomen kannalta oli kuitenkin vääjäämätön Leningradin piirityksen murtaminen, joka tapahtui lopullisesti tammikuussa 1944. Tämä avasi Karjalan kannaksen puna-armeijan käyttöön, ja Suomen lähtölaskenta oli alkanut. Vuosi 1944 näytti sodankäynnin suunnan lopullisesti. Rintamat eivät enää madelleet taaksepäin, ne romahtivat. Hyökkäykset pysähtyivät vasta kun hyökkäävien joukkojen huolto tyrehtyi, ja kun saksalaiset saivat kasaan tarpeeksi lisäjoukkoja kohtaamaan kärjet. Ensin romahti Atlantin valli, Saksan manner-Euroopan suojamuuri, yhden kesäkuisen

---

122 Ohjeet 24.2.1944 ja 26.2.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

123 Ohje 26.2.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

124 Ohje 1.3.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

vuorokauden aikana Normandiassa. Barbarossan kolmantena vuosipäivänä 22.6.1944 käynnistetty operaatio Bagration toi venäläiset aina Varsovan porteille, jossa heidän tärkein syynsä pysähtyä oli antaa Puolan vastarintaliikkeen tuhota itsensä Varsovan kansannousussa. Italiassa liittoutuneet marssivat Roomaan uudestaan kesäkuun alussa 1944, lopullisesti.¹²⁵

Näissä sotatapahtumissa ilmeni suursodan kannalta kaksi tärkeää seikkaa. Ensinnäkin Saksa oli menettänyt lopullisesti aloitteensa, mikä oli sodan alkuvuosina ollut sen tärkein edellytys salamasotaoperaatioille ja voitoille. Toiseksi voimasuhteet kasvoivat päivä päivältä huonommiksi Saksan kannalta, joten viimeinenkin toivo voitosta oli mennyt. Vaikka Saksan sotateollisuus moninkertaisti tuotantonsa sodan alkuvuosista, se ei kyennyt enää kilpailemaan uusien teollisuusjättien eli Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton kanssa. Suomen hallituksen ja sensuurin oli otettava nämä faktat huomioon suunnitellessaan politiikkaa Suomen luotsaamiseksi sodasta ulos itsenäisenä.

4.1.2. Lehdistö sodan huumasta masennukseen – Kursk ja Sisilia

Kesällä ja alkusyksyllä 1943 lehdistö seurasi suursotaa aktiivisemmin kuin aikaisemmin. Liittoutuneiden mairinnousu Italiaan oli eniten pääkirjoituksia suomalaisessa lehdistössä aikaansaanut sotatapahtuma länsirintamalla. Se päihitti jopa Normandian suuren mairinnousun.¹²⁶ Sen vuoksi harppaus lehdistön maailmaan suursodan melskeeseen antaa kuvan siitä, millaisessa maailmassa ja miljöössä sensuuri toimi.

Suomessa Kurskin mutkan taistelujen alkaminen noteerattiin lehdistössä 7. heinäkuuta. Tiedot taistelujen kulusta ja suunnasta olivat kuitenkin tässä vaiheessa vielä erittäin epämääräisiä ja uutiset keskenään ristiriitaisia. Saksa kiisti aloittaneensa hyökkäyksen tiedonannossaan 6.7. ja väitti venäläisten hyökkäävän voimalla. Sen sijaan Moskovan tiedonanto 6.7. väitti satojen Tiikeri-hyökkäysvaunujen ja tuhannen pienemmän vaunun hyökkäyksessä vyöryneen heidän puolustusasemiinsa.¹²⁷ Venäläisten raportti antoi siis oikeamman kuvan taistelun alkuvaiheista. Hieman liioiteltu Tiikerien määrä saattoi johtua vääristä tunnistamisista, mikä on sodassa

---

125 Vuosien 1943–1944 sotatapahtumista on tehty useita tutkimuksia. Hyvänä yleisteoksena taisteluista ks. esim. Atlas of the Second World War, 1974. Afrikan kampanjasta lisää mm. Lewin, 1968. Kurskin taistelusta erinomainen tutkimus on Frankson & Zetterling, 2002. Sodasta Italiassa ks. esim. Morris, 1993. Normandian mairinnoususta on kirjoitettu lukemattomia tutkimuksia. Kartta tapahtumista ks. liite 4.

126 Perko, 1971, s. 85.

127 ”Suurtaistelu puhjennut itärintamalla.”, HS, 1943, N:o 178.

yleistä. Reilu tuhat vaunua oli kuitenkin aivan oikea mittakaava käynnissä olevien panssaritaistelujen koolle.¹²⁸

Seuraavana päivän itärintaman uutisoinnissa oli jo selvää, että Saksa oli aloittanut suurhyökkäyksen täydellä voimalla.¹²⁹ Helsingin Sanomien pääkirjoituksessa oli vielä varovaisen toiveikas sävy sodan onnellisesta lopputuloksesta, kun pitkän odotuksen jälkeen rintama jälleen liikkui oikeaan suuntaan. Pohdittiin mahdollisuuksia murtaa Pietarin linnoitus ja Moskovan teollisuusalue, mikä johtaisi kuolettavaan suoneniskuun Neuvostoliitolle.¹³⁰ IKL:n äänenkannattaja Ajan Suunta uutisoi 9.7. ryssän menettäneen 900 lentokonetta neljässä päivässä. Lehti myös kertoi Euroopan sanomalehtimiesunionin kongressin Wienissä korostaneen Bolshevisminvastaisen taistelun välttämättömyyttä.¹³¹

Kurskin taistelujen massiivisuudesta kertoi Berliinin tiedote, jonka mukaan hyökkäykseen osallistui noin miljoona miestä.¹³² Samaan aikaan todettiin, että länsiliittoutuneet olivat keskittäneet joukkonsa Välimerellä maihinnousua varten. Joukkojen taistelutehoa kuitenkin epäiltiin, vaikka niiden voima tunnustettiin. Artikkelissa mainittiin vähätellen taistelumuodostelmiin kuuluvan ”kreikkalaisia, tshekkiläisiä, serbialaisia ja syyrialaisia pakolaisia, joiden taistelukelpoisuutta eivät edes amerikkalaiset ja englantilaiset voi arvostella kovin korkealle”.¹³³ Saksan propagandassa oli normaalia pitää saksalaista sotilasta parhaana, mutta havaittavissa on tiettyä käsitystä myös eri kansojen hierarkiasta, missä anglosaksiset maat tulevat arjalaisten jälkeen. Itä-Euroopan kansoille ei propagandassa paljon arvoa annettu.

Neuvostojoukkojen motitus offensiivin yhtenä päämääränä paljastui 10. heinäkuuta, kun Helsingin Sanomat tiedotti taisteluista. Uutisissa mainittiin, että kaksi läpimurtokiilaa, toinen Orelista, toinen Belgorodista, on isketty vihollisen selustaan. Ruotsalaisten lehtien sotilasavustajat olivat jo valmiit pitämään tilannetta kriittisenä ja Kurskia vakavasti uhattuna. Toisena tavoitteena Tukholman mukaan oli tuhoamistaistelu ja rintaman oikaisu, joita suuri

---

128 Frankson & Zetterling, 2002, passim.

129 ”Aloite Itärintamalla saksalaisten käsissä.”, HS, 1943, N:o 179.

130 ”Itärintaman taistelut.” HS, 1943, N:o 179.

131 Ajan Suunta on tutkimistani lehdistä selkeästi venäläisvastaisin ja eniten oikeistolainen. Lehti käyttää usein puhekielen halventavaa sanamuotoa ”ryssä”. Äärioikeistolaisuus käy ilmi lehden muista uutisista, kuten ”Juutalaiset rikollisina aikojen – Heidän verenjanonsa ilmeni jo Rooman vallan aikana”. AS, 1943, N:o 154; ”Maastovoittoja etelässä”, AS, 1943, N:o 154.

132 ”Saksan panssariase murtautunut neuvostojoukkojen selkäpuolelle.”, HS, 1943, N:o 180.

133 ”Maihinnousukeskitykset valmiina Välimerellä.”, HS, 1943, N:o 180.

motti tietenkin helpottaisi. Berliinin tiedonannossa ilmoitettiin uusista aseista, kuten Tiikeriä voimakkaammasta tankista ja uudesta pommikoneesta, joka tuhoaa panssareita helpommin.¹³⁴ Pakinoitsija Tahvo kirjoitti humoristisesti venäläisten pyrkimyksistä vapauttaa Suomi nälkäkuolemalta ja kysyy ”mahtanevatko Kurskin lihapadat olla pääasiallisimpana houkuttimena siihen tavattomaan rynnistykseen, joka parhaallaan on käynnissä”.¹³⁵

Helsingin Sanomat julisti 11.7. pääkirjoituksessaan, että kauan odotettu taistelu Euroopasta on alkanut. Tällöin edellisenä päivänä alkaneesta Sisilian maihinnoususta raportoitiin ensimmäisen kerran.¹³⁶ Suomen Sosiaalidemokraatti kertoi akselin vastaiskujen olevan menestyksekkäitä Sisiliassa, mutta mainitsi samalla liittoutuneiden suorittaneen uusia maihinnousuja.¹³⁷ Lehti kertoi itärintaman taistelujen olevan venäläisten mukaan yhtä kiivaita kuin Sevastopolissa tai Stalingradissa.¹³⁸ Sisilian maihinnousuun liittyen julkaistiin liittoutuneiden päämajan tiedotus, jonka mukaan sotatoimet sujuivat suunnitelmien mukaan ja hyvät sääolosuhteet mahdollistivat sillanpään joukkojen huollon. Vihollisen vastahyökkäykset oli torjuttu ja 2 000 vankia otettu.¹³⁹ Molemmat sotivalt osapuolet siis väittivät sotatoimiensa olevan menestyksekkäitä, joten lukija saattoi päätellä, että toinen kaunisteli totuutta.

Ajan Suunta käsitteli 19.7. länsiliittoutuneiden maihinnousua ja sen merkitystä. Sen mukaan Afrikan taistelulentällä oli voitettu tärkeää aikaa bolshevismin kukistamiseksi, kun liittoutuneilla meni 3 vuotta mitättömän aavikon valloittamiseen. Julkaisu väitti, että Neuvostoliitto ei yksin kykenisi voittamaan Saksaa ja huutaa sen vuoksi apua toisen rintaman muodossa. Lehden mielestä hyökkäys Sisiliaan oli lähinnä propagandistinen, tarkoituksenaan saada Italia taipumaan. Tämä ei tulisi onnistumaan ilman taistelua.¹⁴⁰ Olettamuksista käy ilmi monia tyypillisiä propagandan piirteitä. Ensinnäkin hyökkäyksen merkitystä vähäteltiin. Toiseksi liittolaisen taistelutahtoa korostettiin. Lisäksi päävihollinen Neuvostoliitto pyrittiin esittämään jo melkein voitettuna, vain pieni ponnistus puuttuu, jotta sodan loppu häämöttäisi. Kurskin hyökkäys olisi tämä viimeinen pieni ponnistus.

---

134 ”Mottiin joutuminen uhkaa 400.000 neuvostosotilasta.” HS, 1943, N:o 181.

135 ”Vapauttamista.”, SS, 1943, N:o 184.

136 ”Maihinnousu Sisiliassa.”, HS, 1943, N:o 182.

137 ”Sillanpääasemasta ankaria taisteluja.” SS N:o 183.

138 ”Idässä tilanne kriittisempi kuin milloinkaan aikaisemmin.” SS, 1943, N:o 184.

139 ”Kymmenen kaupunkia vallattu Sisiliassa.”, SS, 1943, N:o 184.

140 ”Taistelu Euroopasta”, AS, 1943, N:o 162.

Heinäkuun 18. alkoi olla jo selvää, että Saksan hyökkäys on hiipunut idässä. Venäläiset aloittivat paikallisen suurrynnistyksen, joka ei johtanut mainittaviin tuloksiin.¹⁴¹ Rivien välistä voi kuitenkin lukea, että toiveet Saksan maavoimien etenemisestä olivat ohi ja aloite oli menetetty. Lontoo raportoi vastarinnan olevan lujaa Sisiliassa, mutta Berliini ja Rooma myönsivät tilanteen Italiassa olevan vakavan.¹⁴² Ilmasodankäynnistä oli sanomalehdissä lyhyitä mainintoja, kuten uutinen Amsterdamin pommituksesta 19.7.¹⁴³

Heinäkuun 26. kerrottiin Mussolinin eronneen. Tässä vaiheessa tilalle tullut marsalkka Badoglio julisti vielä Italian jatkavan taistelua.¹⁴⁴ Ajan Suunta ylisti Mussolinin valtakautta:

”Hän on Italian historian suuri voimamies, jonka ansiot Italian ja sen kansan nostamiseksi ovat suunnattomat. Jos Italia on nyt valinnut toisen suunnan [...] ei voida uskoa, että se koskaan voisi saavuttaa sitä, mitä se Mussolinin johdolla on saavuttanut”.¹⁴⁵

Liittoutuneet vaativat edelleen Italialta ehdotonta antautumista, mutta lupasivat, että kansa saa valita haluamansa hallituksen sodan jälkeen.¹⁴⁶ Kysymys Suomen erillisrauhasta oli lehdistössä vielä tabu, sitä ei saanut käsitellä. Varovainen tunnustelu kuitenkin julkaistiin Suomen Sosiaalidemokraatissa, kun Yhdysvaltain ulkoministeri totesi Suomen olevan ehdottoman antautumisen vaatimuksen suhteen rajatapaus.¹⁴⁷ Aihetta käsiteltiin lehdistössä juuri tällä tavalla, rivien välistä.

Italian suhdetta Saksaan pohdittiin. Fasismin kaatumisen myötä Italian periaatteelliset syyt sodan jatkamiseksi poistuivat. Toisaalta epäiltiin, että Italian lopettaessa sodan Italiasta syntyisi silti taistelukenttä, sillä saksalaiset joukot miehittivät edelleen suuria alueita Italiassa, mukaan lukien osan Sisiliia.¹⁴⁸ Italiassa pian syntyneet antifasistiset mellakat ja armeijan joukkoantautumiset ennakoivat tilanteen kehittymistä nopeasti rauhan suuntaan. Suomen Sosiaalidemokraatti arvelikin tilanteen olevan tukala: ”Jos uudella hallituksella on suunnaton tehtävä sisäpoliittisesti, niin ulkopoliittisesti sen asema ei ole sen hauskempi.”¹⁴⁹ Tällä viitattiin jatkuviin pommituksiin ja uusien maihinnousujen uhkaan.

141 ”Sodan painopiste edelleen idässä.”, HS, 1943, N:o 189.

142 ”Tilanne Sisiliassa.” HS, 1943, N:o 189.

143 ”Ilmasota lännessä.” HS, 1943, N:o 190.

144 ”Mussolini eronnut – Badoglio tilalle.”, HS, 1943, N:o 197.

145 ”Mussolinin ero”, AS, 1943, N:o 168.

146 ”Italialta vaaditaan ehdotonta antautumista.”, HS, 1943, N:o 198.

147 ”Suomi on rajatapaus.” SS, 1943, N:o 200.

148 ”Mussolinin eron sisä- ja ulkopoliittiset vaikutukset.” HS, 1943, N:o 198.

149 ”Italian tie.” SS, 1943, N:o 200.

Kuuman heinäkuun tuokiokuvasta käy ilmi lehdistön suhtautuminen suursotaan. Ajan Suunta oli edelleen optimistinen. Helsingin Sanomat tarkkaili tilannetta ja vältti ottamasta kantaa sodan lopputulokseen, mutta alkoi olla pessimistinen Italian kestäkyvystä. Suomen Sosialidemokraatti alkoi etsiä rivien välistä tietä rauhaan.

4.2. Kannaksen läpijuoksu

Mannerheim kuunteli 9. kesäkuuta 1944 Mikkelin päämajassaan 220 kilometrin päästä kantautunutta jylinää, kun Neuvostoliiton hyökkäys Kannaksella alkoi valtavalla tykistövalmistelulla.¹⁵⁰ Vaikka Neuvostojoukkoja oli Suomen rajalla vain 450 000 miestä suomalaisten 270 000 sotilasta vastaan, keskitti puna-armeija läpimurtokohtaan yli kymmenkertaisen ylivoiman.¹⁵¹ Venäläisten ylivoima oli vielä murskaavampi panssareiden, tykkien ja lentokoneiden osalta. Ensimmäinen puolustuslinja murtui Valkeasaarella hyökkäyksen toisena päivänä. Seuraavaksi Vammelsuun–Taipaleen linja romahti 14. kesäkuuta venäläisten panssarijoukkojen läpimurtoon Kuuterselässä. Tie Viipuriin oli auki. Vaikka joukkojen siirrot Itä-Karjalasta kannakselle olivat olleet jo päiviä täydessä vauhdissa, Viipuria ei voinut enää pelastaa mikään. Syväriältä saapunut asutuskeskustaisteluun perehtymätön prikaati pakeni kaupungista ilman suurempaa taistelua 20. kesäkuuta.¹⁵²

Päämajassa oltiin nyt täysin tolaltaan. Aiemmin oli laiminlyöty Kannaksen varustelua Itä-Karjalan kustannuksella. Heinrichs arvioi, että jos venäläiset murtaisivat myös Viipurin–Kuparsaaren–Taipaleen linjan, panssarit olisivat Mikkelissä parissa tunnissa. Pelko armeijan valahtamisesta hajalle sai Mannerheimin mielen synkäksi. Hän ilmoitti, että armeija on lyöty ja suomen tilanne on toivoton. Vielä 18. kesäkuuta Tanner ilmoitti hallituksen hätäkokouksessa, että jos politiikan avulla aiotaan jotain tehdä rauhan eteen, kysymys on tunneista. Kuitenkin 19. kesäkuuta Mannerheim käänsi kelkkansa täysin, vaikka rintamalta ei kuulunut juuri uutta positiivista. ”Tilanne on vakiintumassa”. Suunnanmuutos johtui eversti Aladár Paasosen tiedusteluraportista, jonka mukaan Neuvostoliiton joukkojen tarkoituksena ei ole miehittää Suomea, vaan ainoastaan pakottaa maa rauhaan. Puna-armeijan käytössä olevien joukkojen määrä ei ollut riittävä maan miehittämiseen, sillä hyökkäyksen voima oli jo heikkenemässä muualla kuin Viipurin suunnalla. Mannerheim oli saanut tiedustelulta takuut

¹⁵⁰ Mannerheim 1951–1952, s. 680.

¹⁵¹ Mann & Jörgensen, 2004, s. 162; Seppälä, 2003, 274.

¹⁵² Jatkosodan pikkujättiläinen, 2005, s. 796–802.

siitä, että torjuntataisteluun kannatti ryhtyä, joten rauhalla ei ollut vielä kiire.¹⁵³ Suomalaisessa historiantutkimuksessa on kauan esitetty, että Tali-Ihantalan torjuntavoitto pelasti Suomen miehitykseltä. On selvää, että Neuvostoliitto olisi halutessaan voinut miehittää Suomen, mutta se ei sitä tehnyt. Liittoutuneiden maihinnousu Normandiaan oli onnistunut kesäkuussa. Stalinilla oli kiire varmistaa asemansa muualla. Mitä todennäköisimmin suuri Itä-Euroopan aarreaitta houkuttelevampana päämääränä pelasti Suomen.

4.2.1. Kapinallinen pannaan kuriin

Posti painotti 6. kesäkuuta, että länsiliittoutuneiden komentaja Eisenhowerin Normandian maihinnousun päiväkäskyn sai julkaista vain STT:n muodossa.¹⁵⁴ Pian tämän jälkeen lehdistöä ohjeistettiin tasapuolisuuteen. Kummankaan puolen uutisia ei saanut paisuttaa tai otsikoida liian räikeästi.¹⁵⁵ Lehdistösensuuri joutui käyttämään ankarinta voimakeinoa, kun Svenska Pressen ei totellut sensuuriohjeita. Liittoutuneiden maihinnousu sai lehden revittelemään valtavilla etusivun uutisilla ainoastaan läntisten uutistoimistojen materiaalilla. Tämä oli ymmärrettävää, sillä maihinnousu oli merkittävin uutinen sitten Stalingradin antautumisen jälkeen. Berliinistä ei sen sijaan paljon ymmärrystä herunut jo aiemmin närkästyttäneelle Svenska Pressenille. Vilja- ja aseavustukset uhattiin jäädyttää, joten sensuurille ei jäänyt muuta vaihtoehtoa kuin lakkauttaa lehti 8. kesäkuuta. Kohu lakkauttamisesta jäi lyhytaikaiseksi kannaksen romahtamisen vuoksi, vaikka sensuuri ehtikin antamaan kommentoinnin kieltävän ohjeen. Rintaman vakiinnuttaminen oli nyt etusijalla.¹⁵⁶

Suurhyökkäys kannaksella alkoi heti Normandian maihinnousun vanavedessä. Sensuuriohjeiden suhteen päämaja heräsi unestaan. Tästä eteenpäin joka kuussa yllettiin yli 10 ohjeeseen, mihin ei aiemmin ollut päästy kertaakaan.¹⁵⁷ Ensimmäiset ohjeet koskivat evakuoinnin salaamista ja TK-juttujen tuomista uudelleen lehtien materiaaliksi.¹⁵⁸ Patoharju kirjoitti myöhemmin tarkentavan pitkän ohjeen, joka kielsi mainitsemasta lehdissä mitään yksityiskohtia evakuoinnista. Hän painotti erityisesti, ettei evakuoinnissa sattuneista virheistä saanut kertoa. Ilmeisesti tämä ohje ei tepsinyt, sillä Patoharju palasi asiaan viikkoa

¹⁵³ Ylikangas, 2007, s. 74–77.

¹⁵⁴ Ohje 6.6.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

¹⁵⁵ Ohje 8.6.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

¹⁵⁶ Rusi, 1982, s. 334–337; Ohjeet 8.6.1944 ja 14.6.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

¹⁵⁷ Liite 2.

¹⁵⁸ Ohjeet 15.6.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

myöhemmin.¹⁵⁹ Vielä 15. kesäkuuta, lähes viikko hyökkäyksen jälkeen, eversti Aladár Paasonen päämajasta vetosi sensuuriin, ettei suurhyökkäyksestä kerrottaisi mitään virallisten tilannetiedotusten lisäksi.¹⁶⁰ Kotirintama kuuli yleishyökkäys-sanan ensimmäisen kerran 10. kesäkuuta, ja seuraavana päivänä tiedotus mainitsi jo läpimurron tapahtuneen.¹⁶¹ Hiljaisen asem sodan jälkeen päivittäin pitenevät taisteluraportit ovat varmasti aiheuttaneet pelkoa siviiliväestön keskuudessa.

Helsingin Sanomat malttoi pääkirjoituksissaan olla vaiti hyökkäyksestä lähes viikon. Viimein 17. kesäkuuta lehti kertoi oman kantansa, jonka mukaan Neuvostoliitto on tosissaan valtaamassa Suomen ja tekee sen Normandian maihinnousun turvin.¹⁶² Ajan Suunta ei propagandallaan taatusti ärsyttänyt saksalaisia. Eri asia on, uskoiko kukaan suomalainen vakuutteluja lopullisesta voitosta ja siitä, ettei varmuutta suursodan voittajasta ole. Viipuri oli jo menetetty ja Saksa vetäytyi kolmella rintamalla.¹⁶³ Suomen Sosialidemokraatti asetti tukensa päämajan virallisille tilannetiedotuksille, ja halusi hillitä huhuja, jotka rintaman murruttua levisivät.¹⁶⁴ Tämä oli työväestön kädenojennus päämajalle tiukassa paikassa. SDP tukisi Suomen itsenäisyystaistelua jälleen kerran.

VTL oli suurhyökkäyksen jälkeen ymmärrettävästi hieman tolaltaan. Ensin sensuuri antoi 27. kesäkuuta käskyn alistaa kaikki ulko-, sisä- ja sotapolitiikkaa käsittelevät kirjoitukset kirjallisesti tarkastusjaostolle. Ilmeisesti kirjoituksia myös alistettiin, liikaakin, sillä seuraavana päivänä VTL kumosi ohjeen. Tästä lähtien sensuurikysymyksistä neuvoteltiin ainoastaan puhelimitse tarkastusjaoston päällikön kanssa.¹⁶⁵ Torjuntataistelujen kesä oli sensuurille tiukkaa työsarkaa. Poistojen määrä artikkeleissa lisääntyi rajusti koko maassa, ja Helsingissä kokonaisten juttujen julkaisukiellot kohosivat ennennäkemättömälle tasolle.¹⁶⁶

---

159 Ohjeet 20.6.1944 ja 27.6.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

160 Ohje 15.6.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

161 Viralliset tilannetiedotukset 10.–11.6.1944, T19120-4, SA.

162 ”Venäjän hyökkäys Suomeen”, HS, 1944, N:o 160.

163 ”Suomen kansan tie juhannuksesta 1944”, AS, 1944, N:o 143.

164 ”Taistelutiedot”, SS, 1944, N:o 159.

165 Ohjeet 27.6.1944 ja 28.6.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

166 Liite 4.

4.2.2. Mielialat ja karkuruus

Kannaksen rintaman murruttua Valkeasaarella ja Kuuterselässä päämaja kohtasi valtavan ongelman. Suomen armeija joutui hajaantumaan venäläisten invaasion alta, mutta osa sotilaista ei enää halunnut palata riviin. Sotilaskarkuruus kasvoi nopeasti mittoihin, joka uhkasi kannaksen rintaman, ja siten koko Suomen kohtaloa. Pahimpina kesäkuun päivinä lähes kolmannes kannaksen puolustajista, vajaa 30 000 miestä harhaili selustan metsissä lyötynä. Heistä 8 000 ei aikonutkaan enää palata rintamalle, vaan yritti vältellä sotilasviranomaisia.¹⁶⁷

Pitkä sota oli jäytännyt armeijan mielialoja. Vaikka mielialoja seurattiin tarkasti, eivät raportit pystyneet tavoittamaan kaikkea, mitä sotilaiden päässä liikkui. VTL:n raportteja leimaa jopa liioitellulta tuntuva neutraalius.¹⁶⁸ Taisteluja ei kuitenkaan voiteta pelkästään moraalilla. Kannaksella tulivat vastaan sodan aineelliset realiteetit. Vihollinen, puna-armeija, oli murskaavan ylivoimainen – paremmin varustettu, kokeneempi taistelussa ja strategisesti kypsempi.

Kannaksen taistelujen jo vakiintuessa Talin ja Ihantalan suunnalla heinäkuussa mielialaraportit tiesivät kertoa, että taistelutahto on joukoissa nyt entistä korkeampi. Usko omiin joukkoihin oli palannut kesäkuun hajaannuksen jälkeen. Monet hakivat turvaa Jumalasta Suomen vapauden ja itsenäisyyden vuoksi. ”Tärkeämpien asiain jouduttua etualalle ovat henkilökohtaiset huolet saaneet useimmiten jäädä syrjään”, raportissa todettiin mielihyvin siitä, etteivät sotilaat juuri nyt hinkuneet lomille.¹⁶⁹ Kaikkien näkökulmien esittäminen ei sopinut ainakaan lehdistössä. Kun kirkkoherra viittasi Rintamamies-lehdessä rintaman romahtaneen alkoholikäytön takia, sensuurin punakynä kävi.¹⁷⁰

---

¹⁶⁷ Ylikangas, 2007, s. 310–312.

¹⁶⁸ Vaikka raporteissa usein esitettiin negatiivisia ilmiöitä, pyrittiin aina painottamaan, että tämä ilmiö edustaa vain vähemmistöä eikä näin ollen kerro koko kuvaa. Kuitenkin vähemmistöilmiökin muuttuu merkittäväksi, kun vähemmistö puuttuu ratkaisutaistelusta ratkaisevalla hetkellä. VN:n tarkastuselimet, Mielialakatsaukset 1942–1944, Dc1, KA.

¹⁶⁹ VTL:n mielialaraportti 7.7.1944, VN:n tarkastuselimet, Mielialakatsaukset 1942–1944, Dc1, KA.

¹⁷⁰ Ohje 29.7.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

Sensuuri tiesi karkuruusongelmasta jo aiemmin vuosina, sillä Ruotsiin oli paennut suomalaisia sotilaskarkureita. Tästä arkaluontoisesta aiheesta ei saanut kirjoittaa mitään lehdistössä, mikä oli ymmärrettävää.¹⁷¹ Merkkejä mielialojen rakoilusta voi etsiä rivien välistä. Ehkä päämajan huolestuminen elokuussa 1943 lehti-ilmoituksista, joissa halutaan vaihtaa palveluspaikkaa pois eturintamasta, oli yksi merkki mahdollisista vaikeuksista. Päämaja tuomitsi tällaiset ilmoitukset sotilaskurin rikkomuksina.¹⁷² Todennäköisesti ilmoittajat joutuivat vaikeuksiin halustaan päästä turvallisemmalle palveluspaikalle.

Karkuruus tulirintamalta kesällä 1944 paljastuu heinäkuun sensuuriohjeiden kautta. Tornionjokilaakso oli luonnollinen rajanylityspaikka turvalliseen puolueettomaan maahan. Sensuuri kielsi aiheen käsittelyn lehdistössä, mutta Ilta-Sanomat oli ehtinyt jo kirjoittaa aiheesta laajan artikkelin. Lisääntynyt liikenne rajajoella aiheutti päänvaivaa sensuurille, ja aiheesta piti antaa useita ohjeita.¹⁷³

4.3. Uusi välirauha josta tuli pysyvä

Syyskuun 20. päivä 1944 lehtien etusivut julistivat: ”Välirauhansopimus on allekirjoitettu” ja ”Kovien ehtojen välirauha Moskovassa”.¹⁷⁴ Ehdot olivat kovat, mutta vaihtoehtoja ei ollut. Suomi luovutti Karjalan, Petsamon ja Porkkalan vuokralle. Lisäksi sotakorvaukset kohosivat 300 miljoonaan dollariin. Suomen Sosialidemokraatti kertoi pääkirjoituksessaan, että mitään mahdollisuuksia lievempien ehtojen saamiseen ei ollut.

”Suomen kansan valtavan enemmistön rauhankaipuu on ollut yleinen. [...] Suomen taholta tehdään kaikki mahdollinen, jotta asetetut ehdot tulevat täsmällisesti täytetyiksi. Meidän on juuri teoin saatava osoitukseksi, että tahtomme on elää vilpittömästi rauhaa rakastavana kansana suuren naapurimme rinnalla.”¹⁷⁵

Ehkä kansan syvien rivien tuntoja kuvasi osuvammin kolumnisti Muste-Maalari: ”Rauha – mikä ilosanoma sen pitäisikään olla! [...] kuviteltu rauhanilo on tipotiessään. Ilmeet ovat päinvastoin perin vakavat.”¹⁷⁶ Eniten epäilyksiä aikalaisille se, aikooko Neuvostoliitto itse

171 Ohje 15.12.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA. Ks. myös ohje 6.5.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

172 Ohjeet 19. ja 23.8.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

173 Ohje 21.7.1944 ja ohjeet 29.7.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6.

174 AS, 1944, N:o 217; HS, 1944, N:o 253; SS, 1944, N:o 253.

175 ”Välirauha”, SS, 1944, N:o 253.

176 ”Mustaa”, SS, 1944, N:o 253.

noudattaa rauhansopimusta. Etenkin Porkkalan luovutusta pääkaupungin edustalta pidettiin uhkana Suomen itsenäisyydelle.¹⁷⁷ Suurimmalle osalle päivä oli shokki, muttei yllätys. Ehkä osa suomalaisista sotilaista kuitenkin huokaisi hiljaa helpotuksesta, kun herrojen seikkailu oli vihdoinkin päättynyt, ja kotimatka saattoi alkaa.

Rauhaa ennakoi jo syyskuun alussa ylemmältä taholta tullut käsky, jonka Patoharju välitti tarkastusjaostolle. Kaikki TK-kirjoitukset piti lukea uudelleen ennen julkaisua. Julkisuuteen ei saanut päästä enää materiaalia, jossa rehennellen puhuttiin omista saavutuksista tai vähäteltiin *entistä* vihollista.¹⁷⁸ Rauhanneuvottelujen aikana sekä päämaja että VTL osallistuivat ahkerasti sensuurin ohjaamiseen.

”Eduskunnan päätöstä ei saa moittia. [...] Saksalaisten solvaaminen on sopimatonta. [...] Ent. vihollisesta ei saa käyttää räikeitä ja solvaavia sanontoja [...] Länsivaltojen tarpeetonta ja ärsyttävää loukkaamista myös vältettävä. Sensuuritehtävissä toimittava erittäin huolellisesti.”¹⁷⁹

Sensuuri pinnisti voimansa viimeisen kerran ennen välirauhaa kertaamalla ohjeet, jotka olivat päteet jo kauan aiemmin. Viimeinen VTL:n ohje lähti 20. syyskuuta 1944. VTL:n sensuurin jatkosodan viimeinen tehtävä oli ilmoittaa, että rauhansopimusta saa kommentoida vt. pääministeri Ernst von Bornin puheen hengessä.¹⁸⁰

Vaikka sensuuri kokikin kovaa arvostelua sodan jälkeen, ei voi sanoa, että se olisi mitenkään pimentänyt maata. Arvostelu oli enemmänkin merkki turhautumisen purkautumisesta ja katkerista rauhanehdoista. Hallituksen arvostelu oli kiellettyä, Saksan arvostelu hyödytöntä ja Neuvostoliiton arvostelu mahdotonta. Joku syyllinen oli löydettävä, ja sensuuri oli luonnollinen syntipukki.¹⁸¹ Kansa kuitenkin oli valmis ottamaan rauhan vastaan yllättävän tyynesti rauhanehdot huomioon ottaen.¹⁸² Osansa tähän oli varmasti monipuolisella tiedotuksella sodan aikana. Toinen merkittävä syy ehtojen hyväksymiseen lienee sotaväsymys. Kaikkensa antaneet miehet ja naiset halusivat rauhaa, kunhan itsenäisyys säilyi.

---

177 ”Välirauha”, AS, 1944, N:0 217.

178 Ohje 4.9.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da7, KA. Kursivointi tutkijan.

179 Ohje 3.9.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da7, KA.

180 Ohje 19.9.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da7, KA.

181 Rusi, 1982, s. 357–358.

182 Perko, 1971, s. 227.

Sensuurin loppunäytös käytiin vuosi sodan päättymisen jälkeen. Radiokeskustelussa Yleisradion pääjohtaja Hella Vuolijoki väitti tavanneensa lehtimiehiä, jotka sensuuri oli pakottanut valehtelemaan omatuntoaan vastaan. Väite oli vakava ja Vilkuna kirjoitti vastineensa lehtiin pyytäen kaikkia lehtimiehiä, jotka oli pakotettu valehtelemaan, kertomaan kokemuksistaan, jotta vastuullisia sensoreita voitiin rangaista. Yhtään lehtimiestä ei ilmaantunut, joten ei voitu osoittaa, että ketään oli pakotettu valehtelemaan.¹⁸³ Tapaus heijasteli ehkä enemmän Suomen sodanjälkeistä muuttunutta poliittista ilmastoja kuin sensuurin väitettyä ankaruutta.

5. Ristitullituksessa – VTL:n sensuurin arkea

”Blücher luonani. Moitti vähän sensuuria kun rubriikit y.m. edelleen määrättyissä lehdissä harhaanjohtavia.”

– Risto Ryti, 9.5.1944 –¹⁸⁴

Sanomalehtien toimitukset ja sensorit saivat lähes päivittäin uutta pureskeltavaa viralliselta kalskahtavalta valtion tiedotuslaitoksen tarkastusjaostolta. Sensuuriohjeet olivat pääosin lyhyitä, toteavia ja kieltäviä. Tyypillinen ohje sisälsi päivämäärän, määräyksen antajan ja käskyn.¹⁸⁵ Se, miten toimitukset ohjeisiin suhtautuivat, jää tässä tutkimuksessa pääosin selvittämättä. Vaikka ohjeita rikottiin harvoin, asenne niitä kohtaan on usein ollut nuivahko, mikä ilmenee sensuurin vastaisista kirjoituksista. Ohjeet eivät olleet yksiselitteisiä, kuten aiemmin todettiin. Jos sensoritkaan eivät tieneet, mitä artikkeleita on muokattava, on todennäköistä, että toimituksissa ohjeet aiheuttivat pätkäilyä. Toimitukset kokeilivat usein rajojaan, mutta se ei välttämättä johtunut pelkästään kapinallisuudesta. Saattaa olla, etteivät ohjeet aina olleet tarpeeksi selviä, mistä seurasi vääriä tulkintoja.

Sensuuriohjeiden sisältö vaihteli paljon. Välillä puututtiin yksityiskohtiin, kun taas välillä annettiin hyvin monitulkintaisia ideologisia ohjeita. VTL:n sensuuriohjeista 1943–1944 yli

¹⁸³ Vilkuna, 1962, s. 174–177.

¹⁸⁴ Risto Rytin päiväkirjat 1940–1944, 2006, s. 321.

¹⁸⁵ Esimerkiksi 12. kesäkuuta 1943 annettiin seuraavanlaisia sensuuriohjeita: ”Ohje 12.6.43 A (Patoharju) Kuloista ei mitään julkisuuteen”, ”Ohje 12.6.43. B (Val. pol.-Ruoppila) Egen vakoilujutusta ei lisätietoja julkisuuteen. (Myös Dagens Nyheterin Hellä Vuolijokea koskevan tiedon lainaus.)” ja ”Ohje 12.6.43. C (Posti) Tukholman Sos-demissä olevaa Marquis Childin Suomea koskevaa artikkelia ei saa lainata”. Kirjaintunnuksien A, B ja C viittasivat ohjeiden tunnuksiin, mikäli samana päivänä oli annettu useampia ohjeita. Ohjeet 12.6.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

kolmasosa käsitteli ulkopolitiikkaa. Seuraavaksi eniten annettiin ohjeita sotilasasioista, sisäpolitiikasta ja erillisrauhasta. Erillisrauha nousi ohjeissa yksittäisenä aiheena suurimmaksi, sillä siitä annettiin yli sata ohjetta sodan kahtena viimeisenä vuonna. On mielenkiintoista huomata, että myös VTL:ltä lähteneet ohjeet käsittelivät sotilasasioita. Tosin ohjeiden osuus kaikista VTL:n ohjeista oli vain viidennes, kun päämajan ohjeista sotilasasioita käsitteli peräti kaksi kolmasosaa. Noin viidennes VTL:n ohjeista käsitteli muita asioita, kuten henkilöitä, taloutta, onnettomuuksia, kulkutauteja, liikennettä. Murto-osa oli tiedotuksia sensoreille.¹⁸⁶ Ulkopolitiikka oli sodan loppupuolella tärkein osa-alue, koska sen onnistumisesta riippui sodan lopputulos Suomen osalta. Ainoastaan armeija ei enää Suomea pelastaisi. Sen takia suurin osa ohjeista pyrki linjaamaan Suomen ulkopolitiikkaa lehtien sivuilla ja näin takaamaan parhaat mahdolliset rauhanneuvotteluasemat päättäjille.

Suomen kaukaiset vartioasemat Itä-Karjalassa olivat jo kauan tarjonneet kansalaisille hyvin vähän uutisia ja ilonaiheita. Päämajan päivittäiset viralliset tilannetiedotukset olivat kutistuneet esimerkiksi muotoon ”Karjalan kannaksella tavanomaista tuli- ja partio toimintaa” tai ”ei uutta”.¹⁸⁷ Näissä olosuhteissa on ymmärrettävää, että kansan huomio kiinnittyi suursodan tapahtumiin. Lehdistö kirjoittikin suursodasta virallisten tiedonantojen pohjalta, ja koska Vilkuna oli antanut luvan käyttää länsivaltojen materiaalia, myös niiden näkökulmat esiintyivät palstoilla. Tämä todennäköisesti paransi väestön luottamusta tiedotukseen, sillä suomalaisilla oli myös mahdollisuus kuunnella salaa britti- ja neuvostopropagandaa radiosta halutessaan, ja näin kyseenalaistaa yksipuoliset Berliinin tiedotukset.¹⁸⁸ Tammikuussa 1943 sensuuri kuitenkin kielsi vielä erikseen venäläisiin tietoihin pohjautuvat kartat ja katsaukset itärintaman sotatilanteesta.¹⁸⁹ Tämä linja höltyi vuoden 1943 lopulla, jolloin Moskovasta peräisin olevia puolueettomien maiden tiedonantaja sai julkaista, kunhan se ei käynyt uutisesta ilmi.¹⁹⁰ Ohjaksia kiristettiin vasta kannaksen suurhyökkäyksen jälkeen. Kun myös saksalaisten rintama romahti Valko-Venäjällä 22. kesäkuuta 1944, Moskovon tiedotuksia ei saanut enää julkaista.¹⁹¹

---

186 Liite 3.

187 Perko, 1974, s. 23.

188 Lisää ulkomaisten Suomeen kohdistamasta propagandasta radiossa ks. Zilliacus, 1991, s. 77–86.

189 Ohje 7.1.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

190 Ohje 26.10.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

191 Ohje 29.6.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

Risto Ryti valittiin uudelleen presidentiksi vuoden 1943 alussa. Samalla tuli ajankohtaiseksi hallituksen vaihtaminen rauhantunnusteluihin sopivammaksi. Saksalaismieliset ulkoministeri Rolf Witting ja IKL:n ainoa ministeri Vilho Annala saivat väistyä maaliskuussa.¹⁹² Lehdissä oli esiintynyt jonkin verran kritiikkiä Wittingiä kohtaan, sillä Vilkuna antoi käskyn antaa kaikki ulkoministeriä koskevat kirjoitukset tarkastettavakseen ennen julkaisua.¹⁹³ Toinen tärkeä uuden politiikan uhri oli VTL:n päällikön apulainen Puntila. Varsinkin Ruotsin lehdistössä Puntila antoi kasvot suomalaiselle sensuurille ja häntä arvosteltiin. Ruotsissa käsite puntilismi viittasi juuri VTL:n sensuuripolitiikkaan ja sotilaspoliittiseen valloitushenkisytyteen. Hallitusvaihdos aiheutti myös VTL:n johdon henkilöstövaihdokset, ja eniten negatiivista poliittista painolastia keränneet Puntila sekä Reenpää saivat lähteä. Tilalle astui siviilijohto, kun Vilkuna siirrettiin laitoksen johtoon ja Posti sensuuripäälliköksi. Uusi pääministeri Linkomies oli valinnut VTL:n johtoon luottomiehensä, mutta myöhemmin syytti Vilkunaa epäjohtonmukaisuudesta, eräänlaisesta antaa mennä -asenteesta, ja epälojaaliudesta hallitusta kohtaan. Jos Puntila oli saksalaismielinen, niin Vilkuna vastaavasti oli äärimmäisen länsimielinen. Vilkuna näet hyväksyi sellaisia kirjoituksia, jotka hänen alaisensa tarkastusjaosto oli jo aiemmin kieltänyt ja jotka olivat hallituksen sensuurilinjan vastaisia. Tätä selittää edelleen se, että Vilkuna oli täysin varma Saksan tappiosta.¹⁹⁴ Totuus ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen, sillä Puntila oli jo puoli vuotta Vilkunaa aiemmin tajunnut, että Saksa häviää sodan.

Vilkunan aika VTL:ssä loppui 1. huhtikuuta 1944. Asia hoidettiin visusti suut supussa, sillä lehdistö ei asiaa saanut puida.¹⁹⁵ Mannerheim oli alkanut vaatia Vilkunan eroa sillä perusteella, ettei tämä ollut noudattanut päämajan ohjeita. Arkistolähteet tukevat Mannerheimin näkemystä joissain tapauksissa, kuten myöhemmin käy ilmi. Eron syyksi muodostui siis Vilkunan tottelemattomuus. Vilkunan linja oli kuitenkin selvä. Hän tiesi, että Saksa häviää sodan. Hän ei pimittänyt sitä.¹⁹⁶ Erostaan huolimatta Vilkuna jatkoi epävirallisesti vanhoissa sensuuritehtävissään, Rytin pyynnöstä.¹⁹⁷ Sensuuriohjeiden perusteella näyttää, ettei mitään eroa ollut tapahtunutkaan. Muutamaa päivää eron jälkeen ohjeessa komeili jälleen Vilkunan puhelinnumero. Vilkunasta tuli eräänlainen

---

192 Rusi, 1982, s. 240.

193 Ohje 12.1.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

194 Rusi, 1982, s. 242–246.

195 Ohje 1.4.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA; Ks. myös ohje 29.2.1944, jossa vaihdosta jo ennakoitiin, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

196 Rusi, 1982, s. 330.

197 Herlin, 1993, s. 203.

sensuuripäällikkö Postin tuuraaja.¹⁹⁸ Jos sensuuria myöhemmin kritisoitiin tietojen pimittämisestä kansalta, ei ainakaan Vilkunaa voinut tästä panna tilille. Huolimatta Vilkunan realistisista tilannekatsauksista päätoimittajille esimerkiksi Kotimaa-lehti esitti vielä muutamaa päivää ennen suurhyökkäystä Tulevaisuuden kartta -artikkelissaan liian optimistisen käsityksen Suomen tulevista rajoista. Sensuuri poisti haihattelun.¹⁹⁹

VTL:n johtoon astui kenraalimajuri Heikki Kekoni. Hänen kaudellaan lehtien artikkeleita muokattiin ja kiellettiin julkaisemasta useammin kuin aiemmin. Lisäksi Svenska Pressen lakkautettiin.²⁰⁰ Näistä seikoista on nähtävissä sotilasjohdon vaatimus tiukemmasta sensuurista.

Koko maan lehdistön valvominen ja artikkelien sensurointi oli seitsemänkymmenen henkilön harteilla. Suomen kokoisessa maassa määrä oli riittämätön vedenpitävään sensuuriin. Tarkastusjaosto joutui luottamaan lehdistön itsesensuuriin ja yhteistyökykyyn. Järjestelmä toimi vielä 1943 hyvin, kun tilanne rintamilla ja politiikassa oli suhteellisen vakaa. Sensuuriohjeet olivat pääasiassa ennakoivia. Tämä tarkoitti kärjistetyksi sitä, että ohje annettiin ennen kuin kukaan oli ehtinyt ajatella kirjoittavansa aiheesta. Vuonna 1944 tilanne oli päinvastainen. Rintama eli, tunnelmat vaihtelivat epätoivosta ja tuhosta toivonpilkahduksiin. Sensuuri oli auttamatta alimitoitettu. Sensuuriohjeet eivät enää ennakoineet juuri mitään, ne joutuivat reagoimaan jo kirjoitettuihin artikkeleihin ja kieltämään niiden lainaamisen.²⁰¹ Osittain ennakoinnin puutteesta johtui myös se, että ohjeita annettiin reilusti enemmän kuin aiempina sotavuosina.

---

198 Ohje 5.4.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA. Ks. myös ohje 27.4.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

199 Ohje 1.6.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

200 Rusi, 1982, s. 357–358; Liite 4.

201 Esimerkiksi 10. kesäkuuta 1944 annettiin seuraavat ohjeet: ”Ohje 10.6.44 A (Ruoppila-Tolonen) Kuolinilmoituksen yhteydessä ei saa olla yksikön peitelukua”, ”Ohje 10.6.44 B (Posti-Sjöman) Reuterin juttu Länsivallin rakenteesta ja linnoituksista julkaistava vain STT:n muodossa”, ”Ohje 10.6.44 C (Posti-Sjöman) STT:stä poistettu: 1) uutinen minist. Karl Herman Frankin ja Kurt Saluegen joutumisesta mustalle listalle 'sotarikollisina', 2) partisaanientoimintaa Albaniassa koskeva uutinen.”, ”Ohje 10.6.44 D (Ruoppila) Suomen ja Ruotsin välillä vuoden jälkipuoliskoksi solmittua kauppasopimusta ei saa kielteisesti arvostella. (Posti) Tänä iltana annettua kauppasopimusta koskevaa virallista kommunikaa ei saa vielä huomispäivän lehdissä kommentoida.” ja ” Ohje 10.6.44 E (Posti) Von Olbergin lausunto Kannaksen hyökkäyksestä poistettiin STB:ssä.” Ohjeista suurin osa käsitteli juuri muista tiedotusvälineistä poistettuja uutisia. Ohjeet 10.6.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

5.1. Sensuurin suuret miehet Kustaa Vilkuna ja Lauri Aadolf Puntila

VTL:n jatkosodan poliittinen linja tiivistyy eniten kahteen herraan, Vilkunaan ja Puntilaan. Laitoksen vetovastuu siirtyi Puntilalta Vilkunalle 1943, mutta on muistettava, että Vilkuna johti tarkastusjaostoa sodan alusta asti. Hän keskittyi nimenomaan sensuuriin VTL:n johtajakaudellaankin. Muu toiminta sai väistyä.

Kustaa Vilkuna syntyi 26.10.1902 Vilkunan talossa Nivalassa. Hän muutti Helsinkiin syksyllä 1923 ja valmistui 1927 pääaineenaan suomen kieli. Hän väitteli tohtoriksi kansantieteestä 1936. Talvisodan puhjettua Vilkuna määrättiin päämajan alaisen erillisen sotasensuuriviraston päälliköksi. Hän jatkoi sensuurin palveluksessa aina VTL:n päällikkyyteen saakka 1943.²⁰² Vilkunan poliittinen kanta muodostui maalaisliittolaiseksi ennen sotia oikeistolaisesta kotitaustastaan huolimatta. Hän ei ollut innostunut Akateemisen Karjala-Seuran hurraaisänmaallisuudesta ja militarismista. Vilkuna ei kuitenkaan ollut poliittisesti erityisen aktiivinen. Hän panosti enemmän tieteeseen 1930-luvulla. Innokas lehtikirjoittelu ja toiminta tieteellisissä seuroissa ennakoivat tosin aktiivisempaa poliittista roolia, joka hänelle lankesi sotien aikana ja niiden jälkeen.²⁰³

Vilkuna ei tosin jäänyt täysin tahrattomaksi Suur-Suomi-haaveista, kuten ei moni muukaan akateeminen aikalainen. Huhtikuussa 1941 Ryti pyysi VTL:ää perustelemaan saksalaisille Inkerinmaan, Itä-Karjalan ja Kuolan niemimaan kuulumisen Suomeen siinä tapauksessa, että Saksa voittaisi Neuvostoliiton. Suomen osallistumisesta valloitusotaan ei ollut vielä varmuutta. Alun perin kirjaa kirjoittivat Väinö Auer ja Eino Jutikkala, mutta Vilkuna tunki väkisin mukaan sensuurin puolelta, teoksen kansantieteellisen luotettavuuden varmistamiseksi. Alkuperäinen Maantieteellinen ja historiallinen Suomi -nimi vääntyi Saksassa natsien suosimaan muotoon Suomen elintila. VTL joutuikin kieltämään itse kirjoittamansa kirjan leviämisen Suomessa, koska sen propaganda oli rajumpaa kuin hallituksen virallisessa linjassa.²⁰⁴ Menetelmä oli yleinen ulkomaanpropagandassa.

---

202 Herlin, 1993, s. 411.

203 Herlin, 1993, s. 98.

204 Teoksen alkuperäinen nimi oli *Das Geographische und Geschichtliche Finnland*. Saksassa kirjan julkaisi Alfred Metzner Verlag nimellä *Finnlands Lebensraum*. Täydellistä painosta, joka oli suunnattu Saksan eliitille, painettiin ainoastaan 20 kpl. Yleisestä painoksesta jätettiin osa kirjan sisällöstä pois. Tarkka, 2004, s. 58–59.

Jatkosodan alkaessa Vilkuna jatkoi tutussa sensuuripäällikön tehtävässä, tosin kokeneempana ja viisaampana. Talvisodan rauhan yhteydessä sensuuri sai raskasta kritiikkiä. Vilkuna sensuroi entisen opetusministeri Uuno Hannulan lehtikirjoituksen, jossa rauhaa vastaan äänestänyt Hannula vaati välitöntä revanssia Neuvostoliitosta. Hannula peräsi Vilkunalta, määrääkö Suomessa sensuuri vai hallitus. Vilkuna hädissään myöntyi julkaisemiseen illalla, mutta aamulla päätti, ettei revanssista ollut oikeutta kirjoittaa. Vastaavat tapaukset paksunsivat sensuuripäällikön nahkan varsin nopeasti.²⁰⁵ Tarkastusjaoston johdossa Vilkuna joutui toisaalta luottamaan lehdistön laajaan itsesensuuriin ja hyvään yhteistyöhön, mutta toisaalta hän halusi pitää sensuurin lankoja käsissään. Ongelmallisimmat sensurointikysymykset päätyivät Vilkunalle, joka nukkui yöaikana puhelimensa vieressä. Näitä kysymyksiä riitti jatkosodan arjessa – elinkeinoelämän pysähtyminen, kaatuneiden valtava määrä Itä-Karjalassa, paheneva elintarvikepula, länsivaltojen painostus ja saksalaisten kiristävä koura, joka samalla ojensi elintarvikkeita ja aseita.²⁰⁶

VTL oli alun perin L.A. Puntilan luomus. Puntila ei olisi millään halunnut karsia eri osastoja kustannustehottomasta jättiläisestään. Vilkuna kritisoi esimerkiksi Turkkiin suunnattua propagandaa järjettömäksi. Laitosta saneerattiin ensimmäisen kerran kesällä 1942, kun pääministeri Rangell komensi Puntilan rintamakiertueelle esitelmöimään sisä- ja ulkopoliitikasta. Lopullisen kuoliniskun propagandatoiminta sai Vilkunan astuttua VTL:n johtoon 1943. Tiedotuslaitoksen tiedotukset oli tiedotettu, kun jäljelle jäi lähinnä tarkastus.²⁰⁷

Lauri Aadolf Puntila syntyi 24. elokuuta 1907. Hän eli lapsuutensa Hattulassa ja opiskeli myöhemmin Tampereella ylioppilaaksi.²⁰⁸ Helsingin yliopistossa Puntila opiskeli valtio-oppia ja historiaa. Hän valmistui 1931, tosin ei mitenkään erikoisen loistavin arvosanoin.²⁰⁹ Puntila oli 1930-luvulla Akateemisen Karjala-Seuran aktiivi ja vastusti kiihkeästi kommunismia sekä Neuvostoliittoa. Kanta ei tosin poikennut järjestön tai oppineiden valtavirrasta, joten Puntila oli tässä asiassa aikansa lapsi.²¹⁰

---

205 Herlin, 1993, s. 126.

206 Herlin, 1993, s. 153. Jälkeenpäin Vilkuna kehui lehdistön yhteistyötä, jota ilman sensuuri ei olisi onnistunut samalla organisaatiolla. Vilkuna painotti vapauden ja yhteisen päämäärän ymmärtämisen tärkeyttä lehdistön itsesensuurissa. Vilkunan haastattelu, Kilpi, 1957.

207 Herlin, 1993, s. 152–153.

208 Tarkka, 2004, s. 11.

209 Tarkka, 2004, s. 20–22.

210 Tarkka, 2004, s. 31–32.

Puntila ajautui Risto Rytin lähipiiriin ennen sotia, kun hänet valittiin Kulttuurirahaston kunniaesimieheksi 1937. Väli rauhan aikana Puntila toimi VTL-virkansa ohella silloisen pääministeri Rytin sihteerinä. Hänellä oli siis suora kontakti politiikan huipulle.²¹¹ VTL:n johdossa Puntila riemuitsi jatkosodan alkukuukausien huumassa. Hän oli varma siitä, että Itä-Karjala oli Suomelle oikeutetusti kuuluva alue. VTL:n mottona oli tuohon aikaan ”lyhyt raja – pitkä rauha”. Sodan pitkittyessä epäilykset kuitenkin kasvoivat Saksan tappioiden myötä. Myös Puntilan oma heimoromantiikka koki kolauksen, kun hän tapasi Syvärillä paikallisia 1942. Hän kertoo, ettei saanut yhteyttä sikäläisiin. Tuntui kuin suomalaiset olivat tulleet häiritsemään heidän rauhaansa.²¹²

Puntila uskoi propagandaan ja oli siinä mielessä propagandamyönteisen päämajan luottomies. Hän ei tosin epäillyt tarvittaessa kritisoida päämajaa. Tammikuussa 1942 Puntila kirjoitti Rytille ehdotuksessaan armeijan kotiutuksista, että ”talonpito muodostaa sodassa yhtä tärkeän puolen kuin tulirintamakin. Sotilasjohto, joka tämän laiminlyö, on *itsekkyydessään* vievä maan lopulta perikatoon”.²¹³ Puntila ei elätellyt harhakuvitelmia sodan voitosta. Hän näyttää menettäneen uskonsa Saksan voittoon jopa puoli vuotta aiemmin kuin Vilkuna. Silti Puntila tiesi, että ainoa vaihtoehto on jatkaa taistelua ja ylläpitää kansan luottamusta johtoon. Työsarkaa riitti, sillä Puntila tiesi koko kuvan miehistön mielialoista. Jo 23.12.1941 erään kenttäsairaalan miehet lähettivät yleisönosastokirjoituksen Helsingin Sanomiin, josta se päätyi VTL:lle. Kirjoituksessa miehet vaativat herroja lopettamaan kiroamansa järjettömän sodan. He kysyivät, ”onko tarkoitus tuhota Suomi sodalla ja nälällä”.²¹⁴ Puntila halusi propagandasta aktiivista. Hän aloitti kiertokirjeperinteen, jota Vilkuna myöhemmin jatkoi. Hän oli tapahtumien keskiössä.²¹⁵ Vaikka Reenpää johti VTL:ää, Puntila käytti todellista valtaa.

Ruotsalaiset tarkoittivat puntilismilla keinotekoisesti luotua yksimielisyyttä ja koko sitä korostettua isänmaallista aatesuuntaa, jota jatkosodan käynti valloituksineen vaati. Kritiikissä vihjattiin jopa, että Puntila pimitti yleistä mielipidettä ja hallitusta. VTL:n väitettiin ohjastavan hallitusta. Svenska Pressenin takavarikko 1943 hallitusneuvotteluissa oli

---

211 Tarkka, 2004, s. 44.

212 Tarkka, 2004, s. 61, 67.

213 Puntila, 1972, s. 7.

214 Tarkka, 2004, s. 67–69; Puntilan pessimismistä kertoo jo aiemmin mainittu kirje päätoimittajille 12.3.1942, VN:n tiedotuselimet, Kiertokirjeet sanomalehdille 1942–1944, Dd1, KA.

215 Tarkka, 2004, s. 76–77.

viimeinen pisara Puntilan nimen keräämän painolastin takia.²¹⁶ Ruotsilla oli kuitenkin oma lehmä ojassa, kun maan lehdet patistivat Suomea erillisrauhaan. Mikäli Suomi olisi sortunut Saksan rinnalla, Neuvostoliiton raja olisi jäänyt Tornionjoelle. Sitä ruotsalaiset eivät halunneet missään nimessä.

5.2. Yhtenäisyyden kulissia kannattelemassa

Yksi jatkosodan tärkeimmistä suomalaisiin, varsinkin ruotsinkielisiin lehtiin, vaikuttaneista tekijöistä oli Tukholma. Kaupunki oli tuolloin maailman tärkeimpiä mediakeskuksia, sillä puolueettomassa maassa vilisi kaikkien maiden diplomaatteja, lehtimiehiä ja vakoojia.²¹⁷ Näin ollen sieltä oli saatavissa runsaasti sensuroimatonta tietoa lähes kaikista näkökulmista. Tämä seikka toisaalta auttoi Suomen lehdistöä paljon, mutta toisaalta sensuurin vuoksi vaikeutti tiedotusvälineiden toimintaa, sillä kaikkia Suomea koskevia uutisia ei saanut kommentoida. Välillä sattui tapauksia, joissa suomalaisissa lehdissä oli kommentoitu sellaisia ruotsalaislehtien artikkeleja, jotka alun perin olivat johtaneet kyseisten numeroiden pidättämiseen yksityistilaaajilta. Tarkastusjaosto vaatikin maaliskuussa 1943, että sensoreilla tuli olla päivystyksessä luettelo ruotsalaisista lehdistä ja artikkeleista, jotka olivat kiellettyjä.²¹⁸ Ruotsalaisten Suomessa myytävien lehtien sensuurista vastasi jatkosodan aikana Helsingin postitarkastustoimisto. Se ei tietenkään voinut vaikuttaa lehtien kirjoitteluun, joten sopimatonta tekstiä sisältävät lehdet yksinkertaisesti pidätettiin jakelusta. Helsingistä tiedotettiin lehtitarkastuksen tulokset Turkuun ja Tornioon, minne tuli myös paljon ruotsinkielisiä lehtiä. Yleensä kuukausittain pidätettiin noin 40 lehtinumeroa, mutta korkeaa määrää selittivät kommunistiset lehdet, joiden jakelu estettiin säännöllisesti.²¹⁹

Sensuuri ei saanut hengähtää Suomen sisäisissäkään asioissa. Lehdet olivat kärkkäitä arvostelemaan sensuurilinjaa varsinkin Svenska Pressenin takavarikoinnin jälkeen 3.3.1943. Tämä tapahtumaketju johtui lehden piikittelevästä jutusta Rytistä kohtaan, jolloin tasavallan presidentti menetti malttinsa ja määräsi lehden pois jakelusta. Syntipukiksi lehdistö nosti

---

216 Tarkka, 2004, s. 79.

217 Perko, 1971, s. 34.

218 Ohje 22.3.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

219 Esitelmä VTL:n tarkastustoiminnasta 6.11.1943, VN:n tarkastuselimet, Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1940–1946, Ha2, KA.

Puntilan, mutta Vilkuna säästyivät arvostelulta.²²⁰ Esimerkiksi Suomen Sosiaalidemokraatti arvosteli 11.3. sitä, että sensuuri oli ylittänyt valtuutensa maanpuolustuksen, ulkosuhteiden ja yleisen turvallisuuden valvomisesta ottaen poliittisen sensuurin luonteen.²²¹ VTL sieti arvostelua yllättävän kauan, sillä vasta syyskuussa Posti antoi määräyksen, että sensuurin arvostelu toistaiseksi lopetettava.²²²

5.2.1. Sensuurin arvostelun loputtava!

Hallitusta ei saanut jatkosodan Suomessa missään nimessä moittia. Yksi esimerkki sensuurin puuttumisesta asiaan on ohje, jossa kielletään ruotsalaisen Stockholm Tidningenin 13.5.1943 pääkirjoituksen lainaaminen. Pääkirjoituksessa väitettiin, että Suomen ulkopoliittikan hoidossa esiintyy erimielisyyksiä.²²³ Vaikka suomalaiset lehdet yleensä hyökkäsivät raivoisesti tällaisia väitteitä vastaan, sensuuri halusi ilmeisesti välttää epäilyksiä herättävää keskustelua aiheesta ylipäättänsä.

Sensuurin arvostelu oli sodan alussa kiellettyä sillä perusteella, että se voitiin tulkita maan hallituksen arvosteluksi. Aika ajoin sensuuri sai kuitenkin kovaa kritiikkiä lehdistössä. Kansanedustaja Reinhold Svento kirjoitti Suomen Sosialidemokraatissa 20. helmikuuta 1943 seuraavaa:

”Suomen kansallakin alkaa olla oikeus (ja velvollisuus) tietää omasta asiastaan, jollei enemmän, niin ainakin yhtä paljon kuin mitä kielitaitoiset suomalaiset saavat joka päivä lukea tänne saapuvista ruotsalaisista ja muista ulkomaalaisista lehdistä. Poliittiselle holhouksellekin on asetettava joku järjellinen ja moraalinen raja, ettei ulkomaalainen opinio saisi sitä käsitystä, että Suomen kansa on se viimeinen 'lukijakunnasta', jolle kerrotaan totuus tai puolittotuus maailmanmenosta.”²²⁴

---

220 Rusi, 1982, s. 242–243.

221 ”Eduskuntakysely Svenska Pressenin takavarikoimisesta”, SS, 1943, N:o 68.

222 Ohjeet 6.9.1943 ja 13.10.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

223 Ohje 13.5.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

224 ”Ulkopoliittisia päivänkysymyksiä”, SS, 1943, N:o 49.

VTL ei aluksi puuttunut sensuurin arvosteluun. Mitta tuli täyteen vasta syyskuussa, kun Posti määräsi, että ”kirjoitukset, joissa käsitellään kielteisesti sensuurin toimintaa ja valtiovallan taholta tapahtuvaa yleisen mielipiteen muodostusta, toistaiseksi kielletään, koska ne vaikuttavat haitallisesti yleiseen järjestykseen maassa”.²²⁵

Kun sensuurin arvostelu lehdissä oli kielletty, alkoivat tiedotusvälineet protestoida muilla tavoilla. Jotkut lehdet jättivät sivuilleen tyhjiä paikkoja merkitsemään julkaisukiellon kokenutta artikkelia.²²⁶ VTL kielsi tällaisen käytännön ehdottomasti. ”Kokemus on osoittanut, että lehdistössä esiintyneet tyhjät paikat on saatettu panna mitä mielikuvituksellisimpien huhujen pohjaksi, huhujen, joille herkkäuskoisten ja levottomien ihmisten mielissä juuri tuo konkreettinen valkoinen läiskä on omiaan antamaan erikoista uskottavuutta.”²²⁷ Myös muka kekseliämpiä tapoja käytettiin. Kun Vilkuna oli tehnyt reilusti poistoja Ajan Suunnan pääkirjoitukseen 17. helmikuuta 1943, lehti oli korvannut pääkirjoituksensa mainoksella:

”Tilatkaa ja kehoittakaa naapureitannekin tilaamaan Ajan Suunta. Vaikka se ei nykyisissä oloissa sisältäisikään kaikkea sitä, mitä olette oikeutettu siltä odottamaan, se kuitenkin yrittää lausua totuuden”.²²⁸

Sensuurin arvostelu ei ollut suomalaisten yksinoikeus. Kuten todettiin, ruotsalaiset lehdet olivat kritisoineet VTL:n tiukkaa linjaa varsinkin Puntilan aikakaudella. Arvostelijoiden joukkoon liittyi keväällä 1944 New York Herald Tribune, joka syytti hallitusta ja sensuuria siitä, ettei eduskunnalle ollut informoitu Neuvostoliiton rauhanehtoja.²²⁹

5.2.2. Erillisrauhan kaipuu kasvaa

Lehdistössä herääminen erillisrauhan mahdollisuuteen tapahtui ensimmäisten takapakkien myötä, kun Englanti julisti Suomelle sodan, Yhdysvallat liittyi suursotaan ja Neuvostoliitto ajoi Wehrmachtin Moskovan edustalta tiehensä. Liikkeellä oli Suomen Sosialidemokraatin

---

225 Ohje 6.9.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA; Vrt. ohjeet 28.3.1944 ja 17.4.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da7, KA.

226 Ks. esim. Svenska Pressenin etusivu, SP, 1944, N:o 20.

227 Kirje toimituksille, 27.3.1944, VN:n tarkastuselimet, Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1940–1946, Ha2, KA.

228 Leike 17.2.1943, Lehtileikkeitä 1942–1944, T19120-1, SA; AS, 1943, N:o 39.

229 Ohje 2.3.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

päätoimittaja Eino Kilpi, joka pääkirjoituksessaan Lähimmät huolestamme 4.1.1942 viittasi Mannerheimin päiväkäskyyn sotatoimien pysäyttämistä pohtien, ”olisiko joitakin edellytyksiä tämän tilanteen muodolliseen vahvistamiseen”. Kilpi piti tällaisen ajatuksen toteuttamista suurimpana ilona, mikä kansaa voisi kohdata. Kirjoitus herätti heti laajaa huomiota ulkomailla. Englannissa ja Yhdysvalloissa todettiin, että suuri osa suomalaisista katsoo sotineensa kylliksi, ja tätä tulkintaa käytettiin hyväksi Saksan ja Suomen vastaisessa propagandassa. Vilkuna hyväksyi kyseisen artikkelin puhelimitse kello 1 yöllä. Hän sai runsaasti moitteita, ja päätoimittaja Kilpi joutui tasavallan presidentin yksityiseen puhutteluun. Asiasta keskustelu kiellettiin sensuuriohjeessa 7.1.1942.²³⁰

Rauhanoppositio oli elokuussa 1943 jätetyn 33:n adressin takana ja vaati hallitusta tuntuvampiin ponnistuksiin erillisrauhan aikaan saamiseksi. Tämä adressi vuoti Ruotsin lehdistöön, josta se levisi myös Suomen lehdistön puheenaiheeksi.²³¹ Syntynyt sisäpoliittinen kriisi aiheutti sensuurille päänvaivaa heti, kun adressi oli vuotanut Ruotsin lehdistölle. Posti antoi heti vuodon jälkeen 21.8. käskyn, että toistaiseksi asiasta ei saa päästä mitään julkisuuteen. Kommentointikielto jatkui seuraavan päivän vahvistusohjeessa. Sensuuri joutui kuitenkin asian paisuttua väistymään, ja jo 23.8. ilmoitettiin, että aiheesta ”olisi syytä välttää kirjoittelua”. Lisättiin, että jos joku siitä halusi kirjoittaa, oli kirjoitus alistettava tarkastusjaostolle. Tästäkin vielä joustettiin, ja 27.8. käskyssä mainittiin, että kommentaareja adressista ei tarvinnut alistaa tarkastusjaostolle.²³² Svenska Pressen kirjoitti 2.9. rauhanoppositiosta melko myönteisesti pitäen luonnollisena, että kansa odotti innolla hallituksen omaa selitystä politiikkansa päämääristä, jotka se tähän mennessä on kätkenyt. Lehti vaati pääministeriä näkemään realiteetit ja lopettamaan katsotaan ja odotetaan -politiikkansa rauhan suhteen.²³³ Ajan Suunta oli päinvastaisella linjalla. Se peräsi vastausta siihen, onko tällaisella näytelmällä, josta keskustellaan viikkoja ulkomailla, mitään hyötyä Suomelle. Näkökulma oli se, että keskinäisestä erimielisyydestä oli vain vahinkoa.²³⁴ VTL:n sensuuri ei jatkosodan Suomessa ollut missään nimessä absoluuttinen, kuten tämäkin poliittinen episodi osoittaa. Päinvastoin, se oli tarvittaessa valmis joustamaan kansalaisten vapaan tiedotuksen hyväksi.

---

230 Perko, 1971, s. 131–133.

231 Adressin allekirjoitti 33 julkisuuden henkilöä. Rusi, 1982, s. 278–281.

232 Ohjeet 21.8.1943–23.8.1943 ja 27.8.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

233 ”Debatten i morgon”, SP, 1943, N:o 201.

234 ”Keskustelu”, AS, 1943, N:o 201.

Erillisrauha oli pääpuheenaiheena seuraavan kerran kevättalvella 1944, kun Leningradin saarto murtui, ja venäläiset aloittivat Etelä-Suomen pommitukset. Sensuuri joutui puuttumaan taas lehdistön kirjoitteluun. Erillisrauhan kommentoinnin kieltäviä ohjeita annettiin peräti 42 vuoden 1944 kolmena ensimmäisenä kuukautena – reilu kolmannes koko sodan aihetta koskevasta ohjemäärästä.²³⁵ Enimmäkseen ohjeet olivat kuitenkin juuri kommentoinnin kieltäviä. Ulkomailla kirjoitettuihin rauhanspekulaatioihin ei saanut ottaa kantaa.

Hallitus pohti maaliskuussa 1944 kuumeisesti Neuvostoliiton rauhanehtoja, joiden mukaan Suomen olisi luovuttava Karjalasta, riisuttava saksalaiset aseista ja maksettava valtavat sotakorvaukset.²³⁶ Sensuuri kielsi kaiken arvailun pohdinnan lopputuloksesta lehdissä, mutta keskustelu kävi silti kuumana.²³⁷ Helsingin Sanomat päätteli 19. maaliskuuta, että hallituksen oli mahdollista suostua rauhanehtoihin. Lehti arvosteli tietojen pimittämistä eduskunnalta.²³⁸ Sensuuri ei saanut rauhankeskusteluissa lehtiä kuriin, mikä oli ehkä tärkein syy Vilkun erottamiseen huhtikuun alussa.

Valtiomies Juho Kusti Paasikivi lähetettiin Moskovaan ottamaan selvää ehtojen oikeasta laadusta. Vaikka Paasikivi sai Hangon luovuttamisen pudotettua pois tiukimmista rauhanehdoista, ei hallitus suostunut hyväksymään rauhanehtoja. Paasikivi jäi yksin ehtojen hyväksymisen kannalle.²³⁹ Paasikivi kirjoitti 27. maaliskuuta matkastaan, että ”Molotov oli kyllä mieskohtaisesti ystävällinen. Kysyi aluksi miten matkamme on mennyt yms. Mutta asiassa oli kovin jyrkkä. Keskustelut osoittivat, miten vaarallinen asema on”.²⁴⁰ Pari päivää myöhemmin hän kauhisteli sotakorvausten määrää. ”Sen saamme maksaa sotaseikkailuistamme, kun siihen menimme. Tähän hulluun yritykseen.”²⁴¹ Paasikivi ehdotti Mannerheimille, että tämä ottaisi vastuun rauhanteosta. Marsalkkaa Suomen kansa uskoisi. Mannerheim kuitenkin Paasikiven mukaan kieltäytyi vastuusta vanhuuteensa vedoten.²⁴² Maan johdossa palloiteltiin, kuka uskaltaisi ottaa vastuun rauhanteosta. Kukaan ei ottanut vastuuta, koska ehdot eivät hallituksen mielestä olleet hyväksyttäviä. Paasikiven varoitukset

---

235 Liite 4.

236 Jatkosodan pikkujättiläinen, 2005, s. 807.

237 Sensuuriohjeissa kiellettiin kaikki rauhanehdoista vihjailu ja eduskunnan suljettujen istuntojen kommentointi. Ohjeet 1.3.1944–1.4.1944. VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

238 Rusi, 1982, s. 328.

239 Jatkosodan pikkujättiläinen, 2005, s. 809–810.

240 Paasikivi, 1991, s. 367.

241 Paasikivi, 1991, s. 369–370.

242 Paasikivi, 1991, s. 373.

siitä, että jatkossa ehdot vain kovenisivat, kaikuivat kuuroille korville. ”Täällä eletään illuusioiden ja fatalismin varassa”, Paasikivi puhisi huhtikuun alussa.²⁴³ Seuraavan kerran rauhaa neuvoteltiin, kun vaihtoehtoja ei enää ollut.

5.3. Mainetta varjelemassa

Suomen asema erillissotijana ei ulospäin ollut yhtä selvä, kuin mitä suomalaiset antoivat ymmärtää. Svenska Dagbladetin kirjeenvaihtaja tiedotti Washingtonista tammikuussa 1944, että poliittinen kehitys on saanut vasallivaltiot pysymään yhä lujemmin Saksan rinnalla. Sensuurin haukansilmä kiinnittyi erityisesti kohtaan ”näihin (vasallivaltioihin) kuuluu myös Suomi, ja Saksalle on edullista, että sillä on jatkuvasti joukkoja Suomessa”. Tällaisen näkökulman raportointi Suomen lehdistössä oli ehdottomasti kiellettyä.²⁴⁴

Sensuuri pyrki kuitenkin hienovaraisuuteen kaikkia ulkovaltoja kohtaan. Erityisesti vuoden 1943 alussa painottui tarve välttää amerikkalaisten arvostelua. Kiellettiin esimerkiksi akselivaltojen levittämän Amerikan-vastaisen propagandamateriaalin julkaiseminen.²⁴⁵ Eräiden lehtien, kuten Seuran, jutut ”amerikkalaisen sotilaan taistelemisesta yhtä huonosti kuin ryssä” ja ”koko Amerikan skunkinhajusta” saivat Vilkun tarttumaan kynään ja vuodattamaan pitkän ohjeen:

”Kun tuollainen kielenkäyttö voi arvaamattomasti vahingoittaa maatamme, kysyy itseltään, kuka ja missä tarkoituksessa tällaisia juttuja levittää ja miksi sitä *sallitaan*. Se, mitä näin on sanottu, soveltuu myös Englantia ja englantilaisia koskevaan kirjoitteluun. Meidän asiamme on niin yksinkertainen ja kansamme suhtautuminen siihen niin selvä, että erityinen vihan lietsominen moraalisen taisteluasenteen ylläpitämiseksi on varmasti tarpeetonta ja sopimattomalla tavalla tehtynä epäilemättä haitallista.”²⁴⁶

Oikean suhtautumistavan valitseminen oli hankalaa, sillä Yhdysvallat painosti Suomea asteittain voimakkaammin irti sodasta. Ei ollut poissuljettua, että amerikkalaiset liittyisivät

---

243 Paasikivi, 1991, s. 377.

244 Ohje 14.1.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

245 Ohje 8.1.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

246 Ohje 27.1.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

sotaan Suomea vastaan. Helsingin Sanomat teki suurhyökkäyksen alettua irtioton sensuurilinjasta. Se julkaisi uutisen, jonka mukaan Yhdysvaltain ja Suomen välien katkeaminen lähenee, jollei Suomi nopeasti poistu sodasta. Tämä närkästytti sensoreita, ja uutisen lainaaminen kiellettiin.²⁴⁷

Saksa oli kuitenkin sensuurille vaikein ongelma. Oli itsestään selvää, että Saksaa ei saanut missään olosuhteissa loukata. Sama koski myös Saksan liittolaisista kirjoittelua siten, että se voidaan tulkita Saksan arvosteluksi.²⁴⁸ Ohjeita annettiin erikseen esimerkiksi Japanista. Se soti Saksan rinnalla Yhdysvaltoja vastaan, muttei Suomen vihollista Neuvostoliittoa vastaan. Suomi taas halusi säilyttää ystävällismieliset suhteet Yhdysvaltoihin ja Saksaan, joten Japania ei saanut ylistää, joskaan ei moittiakaan.²⁴⁹ Mussolinin kukistumisen 24.7.1943 jälkeen sensuuri neuvoi lehdistöä välttämään myös Italian sotilaskunniaa loukkaavat kirjoitukset ja kielsi kirjoittelun Italian mahdollisesta rauhanteosta.²⁵⁰ Vilja- ja asetoimitukset pakottivat vaalimaan suhteita. Vilkuna korosti päätoimittajille kesäkuussa, että optimistinen kirjoittelu sadosta on ehdottomasti kielletty, koska vuotuiset neuvottelut viljasta Saksan kanssa olivat juuri alkamassa. Toisaalta heti perään kiellettiin kertomasta yleisölle, että Saksasta saadaan viljaa.²⁵¹ Saksan sotarikokset olivat suomalaisille arka paikka. Välillä ikäviä uutisia tihkui VTL:n tietoon. Asiat käsiteltiin yleensä vaikenemalla tyystin. Erityisenä esimerkkinä lehdistölle mainittiin tapaus, jossa 100 unkarilaiselle oli langetettu teloitustuomio fasismin vastaiseen mielenosoitukseen osallistumisesta. Svenska Pressen yritti kirjoittaa siitä toukokuussa 1944, mutta artikkeli poistettiin.²⁵²

Neuvostoliittoon suhtautuminen oli kahtalaista. Sensuuri halusi kieltää ryssittelyä Stalingradin jälkeen, koska Suomi joutuisi kuitenkin tekemään kohta rauhan Neuvostoliiton kanssa.²⁵³ Toisaalta armeijassa ei ymmärretty kieltoa. Useiden rintamakomentajien mielestä kotimainen sanomalehdistö oli jo vuoden 1943 aikana ”täysin ryssän propagandan tasolla”.²⁵⁴ Ajan Suunta

247 Ohje 12.6.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

248 Ohjeita annettiin erityisesti heinäkuussa 1943, kun Saksan kesähyökkäys hiipui nopeasti ja liittoutuneiden mairinnousu Italiaan oli alkanut. Ks. esim. Ohjeet 3.7.1943, 17.7.1943 ja 27.7.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

249 Ohjeet 1.4.1943 ja 6.4.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

250 Ohje 26.7.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

251 Ohjeet 10.6.1943 ja 29–30.6.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

252 Ohje 12.5.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA; Ks. myös alkuperäinen ohje 2.5.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

253 Ryssittely tarkoitti lehdistössä venäläisiin viittaamista sanalla ryssä. Sen kieltämistä ei erikseen mainittu sensuuriohjeissa, mutta ohje annettiin suullisesti tiedotustilaisuudessa päätoimittajille. Perko, 1971, s. 173.

254 Salminen, 1976, s. 153.

jatkoi kuitenkin vihapropagandaansa kiellosta huolimatta. Sen mielestä suuren Suomen ja uuden Euroopan vaihtoehtona oli vain kuolema, jos bolshevismia ei murskattaisi.²⁵⁵ Hetkeksi mielialat muuttuivat taas optimistisemmiksi, sillä ryssittelystä annettiin ohje seuraavan kerran vasta syksyllä.²⁵⁶ Sensuuri tosin poikkesi välillä itse omasta ohjeestaan, sillä sen käskyissä vilahti silloin tällöin ryssittelyä, varsinkin Vilkunän johtajakauden jälkeen.²⁵⁷ Ei ollut varmastikaan helppoa suhtautua varovaisen neutraalisti viholliseen. Teoriassa ryssittely oli koko ajan kiellettyä ensimmäisistä ohjeista lähtien, mutta käytännössä lehdistöllä oli tapana lipsua hieman sensuurilinjasta ja kokeilla kepillä jäätä. Ohjeita oli tavallisesti tarpeen toistaa ja teroittaa useaan kertaan päätoimittajille sekä tarkastajille.

Kesän 1944 taistelujen aikana venäläisten ärsyttämistä haluttiin erityisesti välttää, vaikka se varmasti oli vaikeaa. Uusi Suomi kirjoitti uutisessaan, että ”Moskova aliarvioinut Suomen taistelukyvyn”. Tällainen propaganda oli taistelujen riehuessa ehdottomasti kiellettyä.²⁵⁸ Sensuuri ei halunnut heittää bensaa liekkeihin, kun hallitus yritti tempoa maata irti sodasta. Toinen syy oli taatusti se, että rauhan tultua ihmiset eivät kuvittelisi taas, että sota olisi voitettu tai ainakin saatu paremmat rauhanehdot.

Kaiken arvostelun välttämisen taustalla oli Suomen pyrkimys erillisrauhaan. Sota haluttiin propagandassa mieltää vähitellen yhä enemmän puolustukselliseksi ja erilliseksi Saksan ja Neuvostoliiton välienselvittelystä. Itä-Karjalan valtaaminen kuvattiin puolustusstrategisena, ei valloituksellisena ratkaisuna.²⁵⁹ Pyrkimyksestä huolimatta propagandan piti esittää taistelutahtoa ulospäin, joten kaikki kirjoittelu erillisrauhasta oli kiellettyä. Tästä annettiin yhteensä 105 ohjetta vuosien 1943–1944 aikana. Tämä on melko paljon, sillä ideaalitulanteessa yhdenkin ohjeen tulisi riittää. Suurimmat piikit erillisrauhaohjeiden määrässä olivat 1943 syksyllä 33:n adressin tultua julki ja seuraavana keväänä erillisrauhakeskustelun aikoihin. Erillisrauhasta kirjoittamisen kieltävät ohjeet lisääntyivät sodan loppua kohden.²⁶⁰ Ohjeiden suuri määrä ja toisto kertovat kahdesta seikasta. Ensinnäkin asia oli sensuurille erittäin tärkeä. Toiseksi lehdistölle oli houkutus lipsua kertomaan oma

---

255 Luostarinen, 1986, s. 343.

256 Rusi, 1982, s. 248.

257 Rusi, 1982, s. 322; Ryssittely ei jäänyt yksittäistapaukseksi sensuurihjeissa, ks. esim. Ohjeet 27.6.1944 ja 25.7.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

258 Ohje 17.7.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

259 Luostarinen, 1986, s. 423–424.

260 Liite 3.

kantansa erillisrauhasta, varsinkin kun Ruotsin lehdistö käsitteli jatkuvasti Suomen rauhan mahdollisuutta.

Ruotsi oli sensuurille tiukka paikka. Se oli henkisesti ja fyysisesti lähellä Suomea, muttei halunnut antaa virallista apua. Huolimatta Ruotsin lehdistön ajoittain panettelevasta suhtautumisesta Suomeen sensuurissa tiedettiin, että Ruotsi olisi Suomen naapuri vielä sodan jälkeenkin – mikäli Suomi vielä jäisi maailmankartalle. Ruotsin arvostelua piti kaikesta huolimatta välttää. Jos lehdet halusivat kommentoida jotain ruotsalaista kirjoitusta, missä arvosteltiin Suomen ratkaisuja, sai vain mainita, että ruotsalaiset olivat saaneet vääriä tietoja. Missään nimessä Ruotsia ei saanut syyllistää.²⁶¹ Ruotsilla oli varmasti oma intressinsä vaatia Suomen erillisrauhaa kesällä 1944, kun taistelut raivosivat Ihantalassa. Pelko siitä, ettei puna-armeija pysähtyisi Suomen vallattuaan, hiipi varmasti ruotsalaisten kenraalien mieleen.

6. Käskestä – päämajan sensuurilinja

VTL:n ohjeista lehdistölle 1943–1944 ainakin 123 oli päämajan sensuuritoimistosta lähtöisin, mikä on vajaat 12 % annetuista ohjeista. Eniten sensuuriohjeita annettiin molempien vuosien kesäkuukausina. Reilu kymmenys ohjeista oli paljon tarkastusjaostoa pienemmälle organisaatiolle kunnioitettava saavutus, kun otetaan huomioon, että pääosa ohjeista oli jo annettu julkaisusensuuriohjesäännössä ja tarkastustoimintaa koskevissa lisäohjeissa ja -säännöissä.²⁶² Päämajan ohjeista lähes kaksi kolmasosaa käsitteli sotilasasioita, mikä oli päämajan sensuuritoimiston vastuualue. Tämä kuitenkin tarkoittaa, että reilu kolmasosa sotilasjohdon sensuuriohjeista käsitteli muita asioita.²⁶³ Päämaja harppasi hieman valtion tiedotuslaitoksen reviirille varsinkin sisäpolitiikassa.

Tärkeimmät päämajan kannanotot liittyivät sotatapahtumiin Suomen rintamilla. Heti jatkosodan alussa päämaja kiinnitti lehdistön huomiota olennaisiin seikkoihin. Vihollisarmeijaa ei saanut halventaa, vaan oli myönnettävä sen sitkeys ja aseiden korkea

---

261 Ohje 4.7.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

262 Liite 2.

263 Liite 3.

laatu. Minkäänlaista ennustelua sotatoimista ei saanut esiintyä, sillä lehden kannalta olisi harmillista, jos ennustelu osoittautuisi vääräksi, ja armeijan kannalta olisi vaarallista, jos ennustelu osoittautuisi oikeaksi.²⁶⁴ Varsinkin vihollisen aliarvioiminen aiheutti ongelmia sotilasjohdolle, sillä puna-armeijan alivoimasta huolimatta suomalaisten tappiot olivat suurehkot hyökkäysvaiheessa 1941.

Yleensä päämajan ohjeet olivat lyhyitä ja koskivat jotain erityistä tapahtumaa. Yleisin käskytyyppi oli kieltää uutisointi tietyistä varkauksista, murhista, kulkutaudeista, onnettomuuksista ja muista tuhoista, kuten ilmapommituksista. Uutiset sotilaita koskien kiellettiin yleensä, liittyivät ne sitten saksalaisten suomalaisille myöntämiin kunniamerkkeihin tai kadettien valmistumiseen. Myös Mannerheimin ja Heinrichsin matkat aiheuttivat sensuuriohjeita, joissa vaadittiin alistamaan kaikki kirjoitukset päämajalle. Päämaja kielsi myös sotilaiden päivärahaetuksien käsittelyn. Ei myöskään ollut sallittua antaa julkisuuteen tietoa henkilöistä, jotka olivat tuomittuja sotilaallisista rikoksista, kuten sotapetoksesta ja yhtymisestä viholliseen.²⁶⁵

Omien tappioiden kertominen oli sodan ehkä selkeimmin sensuroitu yksittäinen asia, ja siitä periaatteesta päämaja piti kiinni herkeämättä. Välillä tappiouutisoinnin välttäminen sai jopa vainoharhaisia piirteitä. Pielisjärvellä partisaanit olivat surmanneet useita henkilöitä kesällä 1944. Patoharju vaati, ettei lehteen saa laittaa yhteiskoulinilmoitusta. Lisäksi hän vaati, ettei samaan lehteen saa myöskään laittaa kaikkien kuolinilmoituksia erikseen.²⁶⁶ On selvää, että ihmisten taito lukea rivien välistä oli kehittynyt, ja kuolinilmoitukset saattoivat synnyttää huhuja. Mutta huhuja synnytti varmasti myös salailu. On kuitenkin melko epätodennäköistä, että venäläiset vakoojat olisivat kuolinilmoituksista pystyneet mitään ihmeellistä päättelemään partisaanisodankäynnin tuloksista. Toisaalta, tuskin tieto muutaman henkilön kuolemasta olisi sen kummemmin venäläisten suurta strategiaa muuttanut kenraaliportaassakaan.

Sotilasjohto otti kantaa taloudellisten tilastojen julkaisemiseen muistiossa 1943. Tässä yhteydessä se astui tiedotuslaitoksen reviirille. Oli itsestään selvää, ettei sotateollisuuden tuotantolukuja voinut julkaista. Päämaja kertoi kuitenkin kantansa myös muista

---

264 Ohjeita Suomen lehdistöä varten 2.7.1941, Sensuuri- ja tarkastusasioita, T10602-13, SA.

265 Ohjeet 1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

266 Ohje 9.8.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

teollisuudenaloista. Se ei tosin ottanut kantaa, paljastetaanko riippuvuus Saksaan suurelle yleisölle vai ei. Mikäli valtiolta päättäisi pimittää tiedon yleisöltä, suuri määrä tilastoja pitäisi samalla salata. Sotilasjohto suhtautui kielteisesti rautatie- ja laivaliikennetilastojen julkaisemiseen. Sen sijaan se puolsi maataloustilastojen paljastamista, ainakin osittain. Kansalaiset näkivät kuitenkin todellisen tilanteen annoksistaan, joten pimittäminen levittäisi vain lisää huhuja. Teollisuustuotannon tilastoinnin päämaja halusi kieltää, vaikka sen julkaiseminen oli aiemmin sallittu. Syynä oli tuotannon jatkuva aleneminen, mikä johtui sekä työvoiman että raaka-aineiden puutteesta.²⁶⁷

Päämajassa kiinnitettiin aika ajoin huomiota Itä-Karjalan ongelmaan. Vaikka aihe eli pitkään hiljaisuudessa taustalla, olivat perusohjesäännöt vuodelta 1942 edelleen voimassa.²⁶⁸ Heinäkuussa 1944 hiljaiselo oli ohi. Patoharjun toimistosta sateli ohjeita Itä-Karjalan vetäytymisen tuloksena. Kaikki kirjoitukset, joissa mainittiin Itä-Karjala, piti lähettää päämajan sensuuritoimiston tarkastettavaksi. Samana päivänä Patoharju soitti vielä uudestaan, ja mainitsi, että ohje päti myös valokuviin. Hän tähdensi erityisesti, että väestöä käsittelevät kirjoitukset piti syynätä kaikista tarkimmin.²⁶⁹

6.1. Patoharju vaati propagandaa

Päämajan sensuuritoimiston päällikkö Patoharju esitti 7. elokuuta 1943 oman näkemyksensä siitä, miten sodan sensuuri ja propaganda tuli hoitaa. Hän oli pettynyt sotasensuurin lepsuiluun. Patoharju ei pitänyt tavasta, jolla lehdistö sai kirjoittaa sotauutisia länsiliittoutuneiden tiedonantojen perusteella.

”Erittäin vaarallista on toivottaa Italian armeijassa tapahtunutta väsähtämistä ja kurittomuusilmiöitä kuten saksalaisten upseerien ampumisia, antautumis- ja taistelusta kieltäytymisilmiöitä jne. Ryssän propaganda yllyttää meikäläisiä juuri samaan. Tällaisten lehtien sävy ei muutu sensuuritoimenpiteillä vaan kaipaa asiantilan korjaaminen syvämuokkausta ja ylimmän johdon toimenpiteitä. Entistä kiinteämpi

---

267 Taloudellisten kirjoitusten tarkastaminen 1943, VN:n tarkastuselimet, Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1940–1946, Ha2, KA.

268 Tiedotustoimintaa koskevat lisäohjeet ja -määräykset 22.8.1942, VN:n tarkastuselimet, Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1939–1946, ohjeita, päätöksiä ja määräyksiä, Ha1, KA.

269 Ohjeet 10.7.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

kosketus PM:n ja lehdistön välillä on välttämätön, hallituksella ja VTL:lla ei ole samaa arvovaltaa kuin mitä korkeimman sodanjohdon nimissä ohjeita ja neuvoja antavilla PM:n edustajilla on.²⁷⁰

Huomionarvoinen seikka on se, että Patoharju ei pitänyt VTL:a kovin korkeassa arvossa. Hän epäili jopa hallituksen kykyä puuttua uutisointiin. Ainoastaan sodanjohdon auktoriteetti olisi riittävä laittamaan kapinoivat toimittajat kuriin.

Patoharju vaati, että sotapropaganda siirrettäisiin kokonaan päämajalle. Hänen näkemyksensä propagandasta oli hyvin saksalaisen esikuvan mukainen. Propaganda oli sodankäyntiväline, ja se tähtäsi ainoastaan sodan voittoon. Menestysten hyväksikäyttö oli olennaista. Propagandan tuli olla aktiivista ja huomioida myös vastoinkäymiset, ennen kuin vihollisen propaganda ehtisi pureutua niihin. Tappiota propagandassa sai ainoastaan kuvata näköalana, joka pakottaisi jatkamaan taistelua katkeraan loppuun saakka.²⁷¹ Ongelmaksi tällaisessa propagandassa muodostui se, että jossain vaiheessa tosiasioiden aalto vyöryi valheellisen tai kaunistellun totuuden yli.

Päämajan propaganda oli oikea ratkaisu ongelmiin. Sillä olisi suurin arvo. Patoharjun käsitys propagandasta oli hyvin konservatiivinen. Hän vaati kirjeessään ankaraa puuttumista sukupuolimoraalin alenemiseen ja juomatapojen hölymiseen. Hän ei tosin kertonut, miten propaganda voisi asiassa auttaa. Propagandan päämäärä oli se, että Suomi olisi suomalaisten ainoa mahdollinen elinympäristö, ”jonka puolustamiseksi kannattaisi seistä vaikka loppuikänsä ryssää vastaan”.²⁷²

Eriyisen katkera Patoharju oli kotirintaman tilasta. Moraali kotijoukkojen keskuudessa oli murenemassa ja se heijastui väistämättä myös rintamalle.

---

270 Nykyisestä sotapropagandastamme ja mahdollisuuksista sen tehostamiseksi, 7.8.1943, s. 4. VN:n tiedotuselimet, Päämajalta saapuneet kirjeet 1943, Ee5, KA.

271 Ibid.

272 Ibid.

”Kieltämättä on tämä maamme sisäisiin asioihin kohdistettu propaganda taitavasti hoidettua ja menee täydestä moneen yksinkertaiseen kuulijaan, varsinkin sellaiseen joka ei seuraa tarkemmin maailman yleistä tilannetta tai maan sisäisten asioiden hoitamista.”²⁷³

Jälkiviisaana voisi todeta, etteivät kuulijat olleetkaan aivan niin yksinkertaisia. Silloin syyllistyisi kuitenkin älylliseen lepsuiluun. Patoharju oli sotilaana asemassa, jossa hänen täytyi tehdä kaikkensa sodan voittamiseksi. Vaikka hän saattoi sisimmässään tietää, että sota hävittää, hänellä ei ollut mahdollisuuksia ajatella ääneen. Hän todisti kirjoituksellaan, että armeija ei ainakaan ole luovuttamassa ensimmäisenä.

On mielenkiintoista huomata, että Patoharju oli muuttanut kantaansa propagandan suhteen sitten sodan alkuhuuman. Vielä 19. syyskuuta 1941 hän kirjoitti, ”ettei yksikään sanomalehti tietoisesti halua vahingoittaa puolustusvoimiamme tai vaarantaa käytävän puolustustaistelumme lopputulosta. PM on varsin tietoinen siitä, että sanomalehdistö on auliisti ottanut huomioon ne ohjeet ja toivomukset, joita tarkastusviranomaisten taholta on annettu”.²⁷⁴ Toki on selvää, että Suomen ja maan armeijan asema oli vuoden 1941 voitokkaassa hyökkäysvaiheessa aivan toinen kuin vuonna 1943 tappion hämmöttäessä.

6.2. Aseveli riesana

Saksan mielipiteet olivat jatkuvasti suomalaisten propagandan huolenaiheena. Saksalaiset lukivat suomalaisia lehtiä. Jos he eivät pitäneet lukemastaan, oli tiedossa ongelmia. Yleensä saksalaisen kritiikin kärki osui Suomen lehdistön sotauutisointiin, joka liittyi Saksaan tai sen liittolaisiin. Näin kävi Svenska Pressenin tapauksessa, kun lehti 16.6.1943 kirjoitti saksalaisten pommitustaktiikasta, jossa käytettiin lasten leluiksi naamioituja pommeja. Saksalainen ilmailuasiamies von Nordensköld kumosi huhut brittipropagandana ja väitti brittien itse käyttävän vastaavaa taktiikkaa pommittaessaan Italiaa. Erityisen katkeroitunut von Nordensköld oli lehden lähdepohjasta, joka käsitti vain vihollis- tai ”puolueettomien”

---

²⁷³ Ibid.

²⁷⁴ Kirje päämajalta tarkastusjaostolle 19.9.1941 otsikolla ”P.M. Koskeva sota- tai sotilasluonteisia sekä poliittisia uutisia ynnä niiden rubrikointia ja kommentaareja niiden johdosta.”, VN:n tarkastuselimet, Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1940–1946, Ha2, KA.

maiden lähteitä.²⁷⁵ Ulkopoliitiikan käsittely sai myös saksalaiset raivostumaan. Valitettiin, että Svenska Pressen sympatisoi Norjan vastarintaliikettä ja Jugoslavian partisaanitoimintaa. Sanomalehti kirjoitti myönteisen esittelyn partisaanipäällikkö Titosta. Näiden seikkojen vuoksi lehti oli useimmin tulilinjalla, kun kritiikkiä tuli Saksan suunnalta.²⁷⁶

Myös italialainen sotilasasiamies kantoi kortensa kekoon, kun Svenska Pressen otsikoi juttunsa 23.11.1942 ”italialaiset kärsineet kovia Venäjällä” viitaten Stalingradin piiritystaisteluihin. Tätä sotilasasiamies piti sananmuodoiltaan Italian armeijaa alentavana.²⁷⁷ Päämaja reagoi näihin kommentteihin antamalla käskyjä VTL:lle puuttua kirjoitustyyliin. VTL pyrki antamaan ohjeita parhaansa mukaan, kuten Postin pitkä ohje huhtikuussa 1943 osoittaa. Siinä kehoitettiin erityisesti varomaan Saksan loukkaamista Norjaan ja Tanskaan liittyvissä kysymyksissä.²⁷⁸ Mutta koska Svenska Pressen aiheutti jatkuvasti harmaita hiuksia viranomaisille, on selvää, että mitään pysyvää vaikutusta sensuuriohjeilla ei ollut.

Päämaja asettui saksalaisten puolelle lehdistökiistassa. Sen näkemyksen mukaan ei ollut mitään syytä vaikeuttaa poliittisia, sotilaallisia tai kaupallisia suhteita Saksan kanssa. Toiseksi, päämaja halusi välttää orastavan saksalaisvastaisen mielialan laajenemista Suomessa.²⁷⁹ Suomi oli kuitenkin vuonna 1943 erittäin riippuvainen Saksan tuesta.

Päämajan suhde tuliterään saksalaiseen aseistukseen oli erittäin salamyhkäinen. Kesällä 1943 ilmavoimien esikunta vaati, ettei sen uusista lentokonetyypeistä, kuten syöksypommittaja Ju88:sta tai hävittäjä Messerschmidtistä saa antaa mitään tietoja julkisuuteen.²⁸⁰ Sodan loppupuolella oman aseistuksen salailu meni jopa liian pitkälle, kun venäläisten suurhyökkäyksen alkaessa suomalaiset jääkärit eivät tienneet mitään varastoissa lojuvista saksalaisista panssarikauhuista ja -nyrkeistä, eivätkä osanneet niitä tosipaikassa käyttää.²⁸¹

---

275 Kirje VTL:lle 5.7.1943, Saksalaisten huomautuksia lehtien kirjoittelusta 1942–1943, T10683-26, SA.

276 Asiakirja 9.4.1943, Saksalaisten huomautuksia lehtien kirjoittelusta 1942–1943, T10683-26, SA; ”Tre partisanledare i Jugoslavien”, SP, 1943, N:o 82.

277 Otsikko alk. ”Italienarna hårt ansatta i Ryssland”. Kirje VTL:lle 8.12.1942, Saksalaisten huomautuksia lehtien kirjoittelusta 1942–1943, T10683-26, SA; Stalingradin piiritystaistelusta lisää ks. esim. Beevor, 2000, s. 289–318.

278 Ohje 1.4.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

279 Kirje ulkomaanosasto–PM 19.9.1943, Saksalaisten huomautuksia lehtien kirjoittelusta 1942–1943, T10683-26, SA.

280 Kirje PM:n tiedotusosastolle 26.7.1943, Sensuuri- ja tarkastusasioita, T10602-13, SA.

281 Jokisipilä, 2004, s. 351–352.

6.2.1. SS-pataljoona

SS-pataljoona oli vapaaehtoisista suomalaisista koostunut Saksan armeijassa itärintamalla taistellut joukko-osasto. Pataljoonan synty liittyi kevään 1941 syventyneeseen yhteistyöhön Saksan kanssa. Tällöin pataljoona oli ulkoministeriön alainen, puolustusvoimista erillinen organisaatio. SS-pataljoona taisteli monikansallisen Wiking-divisioonan osana. Divisioona osallistui Kaukasuksen valtaamiseen kesällä 1942, Stalingradin motin murttamiseen tähdänneeseen operaatioon vuodenvaihteessa 1942–1943 ja kevättalven 1943 vastahyökkäyksiin.²⁸² Pataljoonan sijoitus Kaukasukselle aiheutti sen ulkopoliittisen vaaran, että se läpimurron jälkeen olisi taistellut Lähi-idän brittijoukkoja vastaan. Näin ei kuitenkaan hallituksen onneksi käynyt, sillä puna-armeija pysäytti saksalaiset vuoristoon.²⁸³ Pataljoonan komennus päättyi 6. heinäkuuta 1943 Kurskin hyökkäyksen alla SS-valtakunnanjohtaja Himmlerin päätökselliseen päiväkäskyyn.²⁸⁴ Vaikka Himmler kehui yhteistyötä Mannerheimin kanssa, saksalaiset ovat tuskin olleet täysin tyytyväisiä. SS-pataljoonan kotiuttaminen poisti yhden ulkopoliittisen hidasteen erillisrauhan solmimiselta.

Tämän pataljoonan saapuminen takaisin Suomeen heinäkuussa 1943 aiheutti sensuurille ulkopoliittisia ongelmia, joihin kiinnittivät huomiota sekä päämaja että VTL. SS-pataljoona herätti ihmettelyä Yhdysvalloissa, jossa se nähtiin Suomen ja Saksan yhteisenä sotasuunnitelmana Neuvostoliittoa vastaan.²⁸⁵ Tulkinta oli tuskin täysin väärä, ja siksi linjaansa vuodesta 1941 muuttaneelle hallitukselle erittäin kiusallinen.

SS-miesten paluun alla ei ollut vielä selvää, että he jäävät Suomen armeijan riveihin. Tällöin ulkoministeriön alaisena aiheena VTL hoiti tiedottamisen pataljoonan suhteen, mutta antoi esityksen tiedotuksesta myös päämajalle vahvistettavaksi. Tässä esityksessä painotettiin sitä, että asian paisuttelua ja suuria sankaritarinoita pyritään välttämään. VTL toimittaisi virallisen tiedotteen asiasta ja kaikki artikkelit olisi alistettava tarkastusjaostolle. Erityisesti pyrittiin painottamaan, että kyse ei ollut Suomen armeijan virallisesta osasta. Haluttiin esittää, että ensinnäkin lähtö tapahtui aikana, jolloin Suomi oli Neuvostoliiton kiristyspolitiikan alaisena.

---

282 Jatkosodan pikkujättiläinen, 2005, s. 56–69; Jokipii, 1969, passim.

283 Jokipii, 1969, s. 568.

284 Himmlerin päiväkäsky 6.7.1943, VN:n tarkastuselimet, Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1940–1946, Ha2, KA.

285 Vilkanan kirje 1.7.1943, VN:n tiedotuselimet, Kiertokirjeet sanomalehdille 1942–1944, Dd1, KA.

Toiseksi lähtijät halusivat saada nykyaikaisen asekoulutuksen. Kolmanneksi lähtö tapahtui ennen tietoa Saksan ja Neuvostoliiton sodan alkamisesta.²⁸⁶

SS-pataljoonasta annettiin useita sensuuriohjeita touko–heinäkuussa. Niitä antoivat sekä VTL, joka vaati kaikkia kirjoituksia alistettavaksi tarkastusjaostolle, että päämaja, joka vaati kaikkia kirjoituksia alistettavaksi majuri Patoharjulle. Hyvin kiireellisiä tapauksia varten majuri Patoharju antoi jopa kotipuhelimensa numeron. Kun pataljoona oli hajotettu ja miehet siirretty armeijan riveihin, annettiin ohje, että kaikki kirjoitukset aiheesta oli alistettava yleisesikunnan päällikkö jalkaväenkenraali Heinrichsille.²⁸⁷ Asia siis nähtiin erittäin tärkeänä etenkin päämajassa. Tapahtumasarjasta on huomattavissa myös, miten vetovastuu siirtyi VTL:ltä päämajalle samalla, kun miehet siirtyivät ulkoministeriön alaisuudesta puolustusvoimien palvelukseen.

Viimeinen käsky SS-pataljoonasta annettiin Lapin sodan kynnyksellä. Entisen aseveljen, nykyisen vihollisen kanssa tehtyä yhteistyötä ei saanut enää muistella. Päämaja hautasi SS-pataljoonan toistaiseksi.²⁸⁸

6.2.2. Sotavangit ja juutalaiskysymys

Suomalaiset perustivat Itä-Karjalaan hyökkäysvaiheen aikana keskitysleirejä, joihin siirrettiin suomensukuisista karjalaisista eroteltu venäläinen siviiliväestö ja sotavangit. Leirien tarkoitus oli estää epäluotettavina pidettyjä bolshevikkeja toimimaan suomalaista miehityshallintoa vastaan. Tarkoitus ei ollut tappa venäläisiä, joten tässä mielessä keskitysleirit eivät olleet samanlaisia kuin Saksassa.²⁸⁹

Suomessa ei haluttu juuri puuttua kolmannen valtakunnan arkaluontoiisiin kysymyksiin. Yksi näistä aiheista oli juutalaisten kohtelu. Natsien tavoitteena oli aluksi eristää juutalaiset muusta väestöstä. Juutalaiset pakotettiin kantamaan keltaista tähteä, heitä kiellettiin harjoittamasta

---

286 Tiedotus päämajalle (PM) suomalaisen SS-pataljoonan käsittelystä julkisuudessa, VN:n tarkastuselimet, Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1940–1946, Ha2, KA.

287 Ohjeista ensimmäinen annettiin 25.5.1943 ja viimeinen 11.7.1943. VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

288 Ohje 19.9.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da7, KA.

289 Laine, 1982, s. 116–120.

ammatteja, ja propaganda mustamaalasi heitä. Lopulta heitä murhattiin miljoonittain tuhoamisleireillä tappamisprosessissa, jonka tehokkuus oli viety tieteelliseen huippuunsa.²⁹⁰

Vaikka Suomessa ei tiedetty tuohon aikaan keskitysleirien julmuuksista, osattiin varmasti epäillä, että jotain kyseenalaista oli tekeillä. SS-organisaation johtaja Heinrich Himmler kuvaili maaherra Kaarlo Hillilälle Lapin vierailullaan maaliskuussa 1942, miten juutalaisia kohtaan oli menossa paraikaa jokin ”aktion”. Samana kesänä Himmlerin puheet saivat Lapissa taistelevan III armeijakunnan komentajan kenraaliluutnantti Hjalmar Siilasvuon tolaltaan:

”Yhteistyöstä idässä ei tule mitään, he aikovat käyttää slaaveja alemman kastin orjina. Ei heillä ole mitään idänpolitiikkaa, on vain mieletön rotuoppi ja herrakompleksi”²⁹¹

Kuten aiemmin todettua, Hillilällä ja Vilkunalla oli hyvät välit, ja he pitivät usein yhteyttä. On melko todennäköistä, että miehet ovat keskustelleet Saksan vähemmistöpolitiikasta ainakin epävirallisesti.

Suomi ei tosin ollut täysin puhdas pulmunen itsekään. Maassa vainottiin 1920- ja 1930-luvulla kommunisteja. Heidän puolueensa lakkautettiin, vasemmistolaisia murhattiin, ja fasismia ihannoiva oikeistoradikalismi nosti päätään. Vaikka lapuanliikkeen vallankaappaus epäonnistui Mäntsälässä 1932, tulivat kommunistien vainot uudelleen ajankohtaisiksi toisen maailmansodan aikana.²⁹² Päämaja luovutti sodan aikana 47 juutalaista sotavankia Saksan sotilasviranomaisille. Näistä 33 oli upseereita, yksi aliupseeri, ja 13 oli sotamiehiä. Kansallisuus tuskin lienee luovutuksen syynä, sillä muuten kaikki juutalaiset olisivat päätyneet saksalaisten käsiin. Kaikki juutalaiset luovutettiin muiden poliittisten sotavankien joukossa.²⁹³ Valtiollinen poliisi eli Valpo ei sen sijaan ollut täysin syytön sotarikoksiin, vaan osallistui saksalaisten kanssa julmuuksiin Lapissa etenkin hyökkäysvaiheen aikana. Suomalaiset poliisit luovuttivat ja teloittivat kommunisteja ja juutalaisia yhteistyössä saksan turvallisuusviranomaisten kanssa. Operaatiot olivat erittäin salaisia, joten ketään osallistuneista ei saatu oikeuden eteen.²⁹⁴ Valpo siis tiesi Saksalaisten rikoksista jo vuonna 1941, ja tästä on täytynyt tihkua tiedonjyviä ylemmillekin tahoille.

---

290 Glover, 1999, s. 413.

291 Sana, 2003, s. 187, 189.

292 Sana, 2003, s. 60–61.

293 Lindstedt, 2004, s. 152; Jatkosodan pikkujättiläinen, 2005, s. 1046.

294 Silvennoinen, 2008, s. 333–334.

Miksi armeija halusi päästä eroon sotavangeista? Yksi syy oli Suomen heikko elintarviketilanne. Suomi sai sotavankeja määrän, jota se ei kyennyt hallitsemaan. Noin kolmannes 64 000 sotavangista kuoli suomalaisten keskitysleireillä. Valtaosa 18 700 menehtyneestä kuoli vuonna 1942.²⁹⁵ Suomalaiset halusivat myös luovuttamiensa vankien tilalle suomensukuisia vankeja saksalaisilta. Wehrmachtin miehittämässä Virossa koottiinkin kaksituhatta suomalaista ja inkeriläistä sotavankia, jotka vaihdettiin armeijan ottamiin vankeihin.²⁹⁶ Valtaosa vangeista luovutettiin jatkosodan alkuvuosina. Vähitellen suomalaiset alkoivat epäillä Saksan orastavan tappion ja ikävien sotavankiuutisten myötä menetelmiensä oikeutusta. Marraskuussa 1943 Heinrichs tiedusteli, oliko Geneven sopimuksen mukaan laillista luovuttaa vankeja toiselle osapuolelle. Selvityksen tulos oli se, että juridisesti luovuttava osapuoli eli Suomi on vastuussa siitä, miten vankeja kohdellaan. Tähän tyrehtyvät suomalaisten sotavankiluovutukset lopullisesti.²⁹⁷ Tarkastusjaoston päällikön apulainen Taito Otava ilmoitti jo tammikuussa 1943, ettei saksalaisten valtaaman alueen inkeriläisten siirtämistä Suomeen ole sopivaa pohdiskella julkisesti tilanteen muututtua neuvotteluissa. Sensuuriohjeessa kerrottiin lisäksi, että VTL:n aikaisemmin lähettämä materiaali on sensuroitava.²⁹⁸ Myös päämaja oli sotavankiuutisoinnin valvonnassa aktiivinen. Se pyysi alistamaan kaikki kuvaukset sotavangeista tarkastusjaostolle.²⁹⁹

Suomen juutalaisia yritettiin mahdollisuuksien mukaan suojella. Lauri Postin allekirjoittama sensuuriohje 1. huhtikuuta määräsi, ettei kymmenestä Suomen kansalaisuuden saaneesta juutalaisesta saanut kertoa mitään julkisuuteen.³⁰⁰ Tästä voi päätellä, ettei Saksan haluttu tietävän sitä näiden ihmisten olemassaolosta. Sensuuri ei kuitenkaan halunnut provosoida saksalaisia. Juutalaiskysymys oli tabu. Kun Svenska Pressen nosti toukokuussa 1944 Unkarin juutalaisvainot esille, uutinen poistettiin.³⁰¹ Kuitenkin vielä maaliskuussa 1942 Suomen Sosialidemokraatti sai käsitellä juutalaiskysymystä.³⁰² On huomattava, että Ajan Suunta kirjoitti usein juutalaisista kriittisesti.

---

295 Kuolleiden määrä perustuu sodanjälkeisiin laskelmiin, joihin on suhtauduttava varauksella. Suuruusluokka on varmasti oikea. Lindstedt, 2004, s. 145; Jatkosodan pikkujättiläinen, 2005, s. 1038.

296 Sana, 2003, s. 317, 386.

297 Lindstedt, 2004, s. 160–161; Sana, 2003, s. 357–358.

298 Ohje 22.1.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943, Da5, KA.

299 Ohje 12.1.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943, Da5, KA.

300 Ohje 1.4.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943, Da5, KA.

301 Ohje 4.5.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA. Ks. myös ohje 16.11.1943, jossa kielletään Lontoon uutinen, jonka mukaan tshekkejä oli teloitettu, koska he olivat auttaneet juutalaisia.

VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

302 Perko, 1971, s. 139.

6.3. Yhteistyö – kaikki kunnossa?

Päämaja lähetti sodan aikana VTL:lle useita kirjeitä aiheista, jotka painoivat sen mieltä. Usein päämajasta myös soitettiin suoraan tarkastusjaostoon. Toiveena oli VTL:n puuttuminen haitalliseen lehtikirjoitteluun sensuuriohjeella. Ainoastaan osa kirjeistä on säilynyt Kansallisarkistossa ja Sota-arkistossa, mutta organisaatioiden yhteispeliä on silti mahdollista tarkastella jäljellä olevien kirjeiden ja niiden jälkeisten sensuuriohjeiden avulla.³⁰³

Päämajan sensuuritoimisto sai silloin tällöin ohjeita armeijan joukoilta, kun joku upseeri oli kiinnittänyt huomiota uutisointiin. Näin kävi esimerkiksi Hakkapeliitan kansikuvan suhteen heinäkuussa 1943, jolloin valistustoimiston huomio heräsi. Kyseisessä kuvassa kaksi sotilasta keräsi täitä vaatteistaan humoristisen kuvatekstin ”sisäistä vihollista ahdistetaan” kera. Närkästyneet upseerit ehdottivat kuvatekstiksi paremminkin: ”kuinka monta epäsotilaallisuutta edustavaa seikkaa löydät kuvasta?” Upseerien mielestä tämä antoi täysin väärän kuvan yleisölle etulinjan tätilanteesta.³⁰⁴ Päämaja lähetti ohjeen edelleen tarkastusjaostolle, jossa kehoitettiin estämään kirjoittelu kaikista epäsotilaallisista ilmiöistä ja kurin puutteesta. Lisäksi armeijan huolto- ja terveystilannetta ei saisi arvostella.³⁰⁵ Tämä ei kuitenkaan VTL:n päässä saanut ainakaan kirjallista sensuuriohjetta aikaiseksi.³⁰⁶ On mahdotonta arvioida, oliko kyseessä vahinko vai tahallinen laiminlyönti. Syynä voi tietenkin olla myös se, että kyseessä oli kaikille sensoreille itsestään selvä asia, joten ohjetta ei tarvittu. Todennäköisemmin kysymystä ei tarkastusjaostossa nähty kovin olennaisena, koska tärkeämmät asiat aiheuttivat enemmän päänvaivaa. VTL:ssä ei ehkä viitsitty puuttua sota-aikana muutenkin harvinaisen huumorin kitkemiseen.

Päinvastaisiakin esimerkkejä yhteistyöstä oli. Yleisesikunnan päällikkö jalkaväenkenraali Heinrichs käski 7.2.1943 saattamaan tietoon, että päämaja ei tule puoltamaan julkaisulupaa

---

303 Päämajan kirjeet noudattivat pääosin seuraavaa kaavaa: Vasemmassa yläreunassa luki lähettäjä eli päämaja. Oikeaan yläkulmaan merkittiin lähetyspäivä. Arkin keskiosassa oli viesti, jonka alapuolelle Patoharju kirjoitti puumerkkinsä. VTL:ssa kirjeisiin lisättiin leima, jossa luki, milloin kirje on saapunut ja mikä on sen järjestysnumero. Järjestysnumeroiden perusteella suurin osa kirjeistä näyttäisi kadonneen. Leimaan kirjoitettiin, kuka asiaa ryhtyi hoitamaan. Välillä tämä kohta jäi tyhjäksi, joten käytäntö tuskin oli säännöllinen. On myös mahdollista, ettei kaikkien kirjeiden ohjeita otettu VTL:ssa huomioon lainkaan. Ks. esim. VN:n tiedotuselimet, Päämajalta saapuneet kirjeet, Ee6, KA

304 Kirje päämajalle 20.7.1943, Sensuuri- ja tarkastusasioita, 10602-13, SA; Hakkapeliitta, 1943, N:o 28.

305 Kirje tarkastusjaostolle 3.8.1943, Sensuuri- ja tarkastusasioita, 10602-13, SA.

306 Ohjeet 1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

teoksille, jotka käsittelevät sotaa kuvina tai muissa muodoissa. Ainoastaan hyvin suppeat tapahtumakuvaukset saatettaisiin hyväksyä. Ohje lähti sensuuritoimistosta 10.2. ja tarkastusjaosto välitti sen eteenpäin 13.2. sanatarkkana lainauksena.³⁰⁷ Toinen esimerkki päämajan ja VTL:n yhteistyöstä oli Äänislinnan valtauksen 2-vuotisjuhlan juhlamenojen käsittelyn kieltäminen. Tällöin ohje lähti 23.9. komentoesikunnasta, sensuuritoimistosta 24.9. ja annettiin tarkastusjaostosta 25.9. Sanamuodot säilyivät lähes identtisinä.³⁰⁸ Näillä kerroilla armeijan ja VTL:n yhteistyö oli siis täysin kitkatonta.

Patoharju käski Helsingin pommitusten aikaan helmikuussa 1944, että vihollisen ilmatoiminnasta aiheutuneet vauriot on salattava. Lisäksi julkisuuteen ei saanut päästä tietoa hälytyksistä, suojelusta tai omista yöhävittäjistä.³⁰⁹ Kaksi pitkää kirjettä päämajasta saivat aikaan muutaman päivän viiveellä kaksi sensuuriohjetta, joissa Posti kuitenkin otti valtuutekseen lyhentää reilusti kirjeiden sisältöä.³¹⁰ Huhtikuussa päämajasta annettu virastojen kuvien julkaisemisen kieltävä sensuuriohje sai kyllä aikaan ohjeen VTL:n päässä, mutta kirjeen saapumisesta kesti kokonaiset yhdeksän päivää ennen kuin tämä tapahtui.³¹¹ Saattoiko vitkastelu johtua Vilkun potkuista? Ehkä siviilit tarkastusjaostossa, Vilkuna mukaan lukien, halusivat hieman näpäyttää päämajaa.

Kannaksen hyökkäyksen evakuointien aikana 20. kesäkuuta 1944 Patoharju tarttui aiheeseen soittamalla tarkastusjaostoon ja lähettämällä heti samansisältöisen kirjeen. Viesti meni perille, sillä puhelun perusteella annettiin yksi ohje ja kirjeen vuoksi muutaman päivän kuluttua toinen.³¹² Tässä tapauksessa ei haluttu jättää mitään sattuman varaan, sillä rintama oli pinteessä.

---

307 Kirje tarkastusjaostolle 10.2.1943, Sensuuri- ja tarkastusasioita, 10602-13, SA; Ohje 13.2.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA; Jalkaväenkenraali Heinrichs toimi yleisesikunnan päällikkönä 29.1.1942 alkaen. Tähän työtehtävään kuului armeijan hallinnollisen puolen johtaminen, eikä niinkään operatiivinen johtaminen. Turtola, 1988, s. 194–196.

308 Käskyt 23.9.1943 ja 24.9.1943, Sensuuri- ja tarkastusasioita, 10602-13, SA; Ohje 25.9.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

309 Kirjeet 21.2.1944 ja 23.2.1944, VN:n tiedotuselimet, Päämajalta saapuneet kirjeet 1944, Ee6, KA.

310 Ohje 23.2.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA; Ohje 26.2.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da7, KA.

311 PM:n kirje VTL:lle lähetettiin 11.4.1944 ja se saapui 13.4.1944. Ohje kirjeen sisällöstä annettiin sensoreille ja lehdille 22.4.1944. PM:n kirje 11.4.1944, VN:n tiedotuselimet, Päämajalta saapuneet kirjeet 1944; Ohje 22.4.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

312 PM:n ohje evakuointia koskevista, julkisuuteen annettavista tiedoista 20.6.1944, VN:n tiedotuselimet, Päämajalta saapuneet kirjeet 1944, Ee6, KA; Ks. ohjeet 20.6.1944 ja 27.6.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

7. Miten sensuuripolitiikat erosivat?

VTL hoiti politiikan sensuuriohjeillaan, ja päämaja vastasi sotilasasioista. Oliko työnjako näin yksinkertainen todellisuudessa? Vaikka suuret linjat edustavat suunnilleen tätä päätelmää, poikkeuksiakin löytyy. Päämajan sensuuriohjeista 64 % käsitteli sotilasasioita. Tämä tarkoittaa, että 36 % käsitteli jotain muuta, kuten politiikkaa. Valtion tiedotuslaitoksenkin sensuuriohjeista 21 % käsitteli sotilaskysymyksiä, mikä oli absoluuttisesti yli kaksinkertainen määrä päämajan sotilasohjeisiin verrattuna. On tosin mahdollista, että osa VTL:n sotilasasioita koskevista ohjeista on alun perin päämajasta, sillä kaikkia päämajasta tulleita ohjeita ei välttämättä ole merkitty erikseen sieltä tulleiksi.³¹³ Näistä luvuista voi silti päätellä sen, ettei työnjako ollut aina täysin kirkas. Molemmat organisaatiot astuivat aika ajoin toistensa reviirille.

Sensuuriohjeiden perusteella vaikuttaa siltä, että VTL ja päämaja toimivat yhteistyössä melko harmonisesti. Ainoastaan muutama katkos tiedonkulussa esiintyi, kuten esimerkiksi epäsotilaallisten ilmiöiden käsittelyn kieltävä ohje osoittaa. Kuitenkin päämajan aktiivisuus ohjeiden lähettäjänä vaihteli paljon eri kuukausina. VTL:n aktiivisuus taas kasvoi melko tasaisesti sodan loppua kohden.³¹⁴ Mistä nämä muutokset voisivat johtua?

Maaliskuussa 1943 VTL:n johto vaihtui. Uusi johto koostui siviileistä, kun entinen oli muodostunut sotilaista. Tämä närkästytti päämajaa, joka näki propagandan mielellään sotimisen osa-alueena. Päämaja halusikin poliittiseksi riitakapulaksi muodostuneen VTL:n näkyvää erottamista puolustusvoimista. VTL muuttuikin Vilkunan ehdotuksesta siviilivirastoksi. Nyt muodostui kuitenkin ongelma, miten kustantaa työvoima, joka aiemmin oli ollut armeijan kautta ilmaista. Heinäkuussa Vilkuna ehdotti VTL:n työvoimaongelmaan ratkaisuksi reserviläisten komentamista palvelukseen. Tähän päämaja ei suostunut, joten VTL joutui supistamaan työvoimaansa ja kasvattamaan menojaan.³¹⁵ Päämajan kasvanut kiinnostus ohjeiden muodossa huhti–elokuussa johtunee tästä VTL:n ja päämajan poliittisesta etäännyttämisestä.³¹⁶ Siihen voi olla kaksi syytä. Ensiksi ohjeita todella lähetettiin enemmän, kun

---

313 Liite 3.

314 Liite 2.

315 Jutikkala, 1997, s. 228–229.

316 Liite 2.

armeijan omat miehet eivät enää toimineet organisaation johdossa. Toiseksi VTL:ssä eroteltiin nyt tarkemmin, mitkä ohjeet ovat peräisin päämajasta.

Kun VTL:ää supistettiin, Vilkunan ylenkatsoma propagandatoiminta oli ensimmäinen uhri. Resurssit keskitettiin pääosin tarkastusjaostoon. Tiedotuksen teho oli vähitellen pienentynyt, mitä selittää sotatapahtumien lisäksi myös Vilkunan oma salliva sensuurilinja. Näin ollen Vilkuna vähentämällä propagandaa raivasi VTL:stä omien aatteidensa vastaisen toiminnan.³¹⁷ Päämajassa asenne propagandan tärkeyteen poikkesi Vilkunan kannasta. Mielialakatsaukset joulukuussa 1943 osoittivat, että armeija oli kotirintamaa henkisesti valmistautumattomampi vetäytymään Itä-Karjalan asemista. Tähän oli syynä juuri armeijan propaganda. Etulinjan miehelle huhut 33:n adressista olivat käsittämätöntä kuultavaa, sillä Itä-Karjalaan oli edetty suurin uhrein.³¹⁸ Maahan oli syntynyt kaksi eri kuvaa vallitsevasta todellisuudesta. Kun eri näkemykset kohtasivat, oli seurauksena epäluuloa ja huhuja.

Yksi esimerkki pinnan alla kytevästä ristiriidosta oli tammikuulta 1943, kun silloisen sensuuripäällikkö Vilkunan pöydältä lähti ohje, jonka mukaan

*”maaseutusensorit eivät saa alistaa juttuja PM:n sensuuritoimistolle vaan suoranaisille esimiehilleen [...] päiväystäjät eivät saa antaa PM:sta tulevia (eikä muualtakaan) ohjeita ja määräyksiä [...] ennen tri Vilkunan, tri Itkosen tai, [jos he eivät ole tavattavissa, (lisätty jälkeenpäin)] maist Tolosen antamaa hyväksymistä”.*³¹⁹

Vuotta myöhemmin Vilkunan VTL:n johtajakaudella tarkastusjaostossa määrättiin uudestaan, ettei miltään ulkopuoliselta taholta saanut ottaa vastaan sensuuriohjeita. Ohjeen jälkeen oli suluissa erikseen painotettu, että ”näihin ulkopuolisiin kuuluu myös PM:n sens.tsto.”³²⁰ Päämajalle ei enää haluttu antaa sitä valtaa, mikä sillä oli sodan alussa. Vilkunalla ei todellakaan ollut antaa mennä -asenne, kuten pääministeri Linkomies väitti. Hän halusi päinvastoin pitää sensuurin langat käsissään. Vilkuna oli valmis toimimaan itsenäisesti jopa hallituksen ja päämajan ohjeista piittaamatta.

---

317 Herlin, 1993, s. 176.

318 Kulha, 1972, s. 125.

319 Ohje 13.1.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA. Kursivoinnit Vilkunan painotuksia.

320 Ohje 8.1.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

Tammikuussa 1943 sattui toinenkin mielenkiintoinen tapaus, jonka aikana Vilkuna joutui jopa nöyristelemään päämajan edessä. Helsingin Sanomat julkaisi vähemmän mairittelevan kirjoituksen saksalaisesta kenraali Kurt Zeitzleristä. Artikkelissa väitetään vähälahjaisen kenraalin edenneen lähinnä poliittisten suhteidensa avulla sotilasurallaan. Sen kirjoitti suomalainen upseeri, joten sensori luotti hänen arviointikykyynsä. Artikkelin huolimattomasti tarkastanut sensori Brotherus pyysi ja sai eron. Vilkuna selitteli pahoillaan tapahtumia saksalaisille ja pääministerille. Hän ehdotti, että Helsingin Sanomien päätoimittaja Niiniluoto komennettaisiin takaisin rintamalle. Lehti ja päätoimittaja pääsivät kuitenkin kuin koira veräjältä. Ainoastaan sensori siirrettiin toiseen lehteen. Vähän ajan päästä Vilkuna oli kommentoi päämajalle, ettei päätoimittajan rintamalle siirto ollut enää tarpeen. Omituisinta päämajan mielestä olivat kuitenkin Niiniluodon kommentit tapauksen jälkeen. Hän oli ylpeä siitä, että juttu julkaistiin, ja saksalaisen kenraalin todellinen ”kanta merkittiin”. Niiniluoto oli naureskellut ylimielisesti ja todennut, ettei sensuuri uskaltaisi Helsingin Sanomia lakkauttaa.³²¹ Tällaisen episodin perusteella päämajan epäluulo lehdistöä ja sensuuria kohtaan varmasti kasvoi. Vilkunakin veti lopuksi hieman takaisin ja asettui Niiniluodon puolelle, päämajan näkemystä vastaan.

Päämaja kovisteli VTL:n johtoa aika ajoin sensuuririkkomuksista. Patoharju oli soittanut 4. heinäkuuta 1943 tarkastusjaostoon ja vaatinut, että Petsamossa surmansa saaneesta piispa Y.A. Vallinmaasta ei saanut kertoa mitään julkisuuteen. Tarkastusjaosto antoi asiasta sensuuriohjeen jo samana päivänä. Siitä huolimatta Aamulehti oli julkaissut uutisen 5. heinäkuuta. Tästä raivostuneena Patoharju vaati Vilkunalta selvitystä, mihin toimenpiteisiin on ryhdytty, ja voidaanko samankaltaisten tapausten toistuminen estää.³²² Patoharjun ajattelutapa oli sotilaallinen. Virheille oli löydettävä aina syyllinen, jos käsky oli jäänyt toteuttamatta.

Konflikti päämajan ja VTL:n välillä kiihtyi seuraavana keväänä ja johti, kuten todettua, Vilkunan eroon. Patoharju lähetti tiukkasanaisen kirjeen 11.3.1944 tarkastusjaostoon. Svenska Presseniä ei saatu saksalaisten eikä päämajan mielestä aisoihin. Ensin närkästystä aiheutti 28.2.1944 julkaistu artikkeli ”Truppförflyttningar till Norge”. Tästä huomautettiin VTL:lle

---

321 Sensuuri-ilmoitus 16.1.1943, Lehtileikkeitä 1942–1944, T19120-1, SA; ”Kenraali Kurt Zeitzler”, HS, 1943, N:o 74.

322 Kirje VTL:n päällikölle 5.7.1943, Lausuntoja julkaisulupa-asioista 1941–1943, T10683-21, SA; Ohje 4.7.1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

seuraavana päivänä. Samanlaisia uutisia ei saisi enää julkaista. Kuitenkin viikkoa myöhemmin Svenska Pressen julkaisi samantyyppisen uutisen ”Norgetrupper till Narvafrenten”. Saksalaisten sotilasasiamies esitti jutuista jyrkän vastalauseen. Päämaja vaati, että VTL tekisi asiasta tutkimuksen ja selvittäisi, miten laiminlyöntiin syyllistyneitä rangaistaisiin.³²³ Nämä tapahtumat varmasti vaikuttivat osaltaan päämajan ja VTL:n välirikoon ja Vilkunan eroon muutamaa viikkoa myöhemmin.

Vilkuna piti lehdistön tietoisena poliittisen johdon toiminnasta säännöllisillä informaatiokirjeillään päätoimittajille. Hän tiedotti rauhantunnusteluista, suursodan kehityksestä ja sen taustoista sekä sotataloudesta. Tällä toiminnalla Vilkuna jatkoi Puntilan aiempina sotavuosina aloittamaa perinnettä VTL:n ja lehdistön yhteistyössä.³²⁴ Kirjeet olivat taas yksi osoitus siitä, että lehdistöltä ei haluttu pimittää mitään olennaista tietoa. Ainoastaan julkaisutoiminnassa oli keskityttävä siihen, minkä sensuuri määritteli tarkoituksenmukaiseksi.

Kuka sitten vastaavasti oli päämajan sensuurin johdossa ja kuka vastasi sensuurilinjasta? Tietysti sensuuritoimiston päällikön majuri Patoharjun nimi nousi vahvasti esille asiakirjoista. Armeijaa tutkittaessa on muistettava kuitenkin organisaation hierarkkinen luonne. Kaikki johtaminen lähti teoriassa ylipäälliköstä, jonka alaiset toteuttavat hänen käskyjään. Käytännössä eri tehtävät oli delegoitu eri komentotasoille. Majuri Patoharjun rooli oli toimia eräänlaisena välikätenä ylipäällikön, päämajan, yleisesikunnan ja komento-esikunnan käskyjen välittäjänä. Hän antoi kuitenkin myös itsenäisiä käskyjä vähemmän tärkeissä asioissa, jotka eivät herättäneet armeijan johdon huomiota. Näitä käskyjä olivat juuri tiettyihin ohjesääntöihin perustuvat itsestään selvät lisämuistutusta tarvitsevat tapahtumat.³²⁵

Patoharju piti välillä mustasukkaisesti kiinni sensuurioikeudestaan. Hän puuttui monesti VTL:n ohjeistukseen, kun jotain sotilaallista ohjetta oli rikottu lehdistössä. Lisäksi Patoharju halusi pitää käsissään myös armeijan sisäisen tiedotuksen. Saksalainen toimittaja haastatteli suomalaista rintamakenraalia kesällä 1944, ja STT julkaisi haastattelun. Tämä sai Patoharjun näpäyttämään VTL:n sensuuria siitä, ettei mitään sotilasuutista saanut julkaista ilman

---

323 Kirje 11.3.1944, VN:n tiedotuselimet, Päämajalta saapuneet kirjeet 1944, Ee6, KA.

324 Kiertokirjeet päätoimittajille 1943, VN:n tiedotuselimet, Kiertokirjeet sanomalehdille 1942–1944, Dd1, KA.

325 Ohjeet 1943, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1943–1944, Da5, KA.

”päämajan virallisesti hyväksymä”-leimaa.³²⁶ Päämajan sensuuripäällikkö oli tarkka reviiristään. Patoharju oli muuten tunnollinen virkamies, joka ei ottanut itse liikaa kantaa sensuurilinjan, vaan toteutti vain tehtävänsä aiempien ohjeiden perusteella.

Päämaja ei kannattanut totuudenmukaista kuvaa sodasta samalla tavalla kuin VTL. Kun VTL konsultoi päämajaa, voiko U. Kalervon Kannaksen rintamalla -teoksen käsikirjoitusta hyväksyä, oli vastaus tyly.

”Päämaja ei voi puoltaa teokselle julkaisulupaa sodan aikana, sillä siinä kuvataan sotaa liian realistisesti ja tarkoituksella kauhukuvauksia esittäen. Teoksesta puuttuu se henki, jota nykyisenä ajankohtana tarvitaan.”³²⁷

Tämäkin kirje puoltaa sitä syvällistä mentaliteettieroja, joka varsinkin Vilkunalla ja päämajalla oli. Kärjistetyksi Vilkuna kammoksui propagandaa, kun taas päämaja vieroksui paljaan karun totuuden kertomista.

Päämaja puuttui VTL:n toimiin pakon edessä myös hyvin konkreettisella tavalla. Se komensi miehet toimistosta rintamille. Päämajan järjestelyosasto lähetti 13. heinäkuuta 1944 VTL:lle kirjeen, jossa annettiin mahdollisuus valita, ketkä upseerit siirretään virastaan sotaan. Reunaehdoksi asetettiin huomautus, että asepalvelukseen päätyy ainakin 50 % aiemmin vapautetusta upseeristosta. Kirje kuitenkin saapui tiedotuslaitokselle vasta 31.7.1944. Ilmeisesti uuden neuvottelun jälkeen VTL säästyivät mieshukalta, sillä kirjeeseen on punakynällä merkitty ”Kirjelmä peruutettu”.³²⁸

Rusin mukaan VTL noudatti mukisematta päämajan käskyjä.³²⁹ Olen kuitenkin osoittanut useilla esimerkeillä tämän tulkinnan vähintään kyseenalaiseksi. Tosin ei voi kiistää, ettei yhteistyö usein toiminut mutkattomasti. Oli kuitenkin esimerkkejä, joissa VTL oli viivytellyt tai jättänyt päämajan käskyn täysin toteuttamatta, kuten aiemmin on tullut esille. Lisäksi Vilkuna halusi pitää sensuurilinjan omissa käsissään kieltämällä artikkelien luetuttamisen

---

326 Ohje 19.7.1944, VN:n tarkastuselimet, Kiertokirjeet ja ohjeet 1944, Da6, KA.

327 Kirje VTL:lle 1.4.1942, Lausuntoja julkaisulupa-asioista 1941–1943, T10683-21, SA.

328 YE:n päällikön päätös, VN:n tiedotuselimet, Päämajalta saapuneet kirjeet 1944, Ee6, KA.

329 Rusi, 1982, s. 364.

päämajan sensuuritoimistossa. Päämajan ja VTL:n yhteistyö toimi pakon edessä, mutta ideologiset erimielisyydet varsinkin Vilkkunan ja Patoharjun välillä olivat melkoiset.

8. Sananvartijoiden urakasta

Propaganda on sodassa helppoa, kun sota menee hyvin ja kansalaiset uskovat sodan päämääriin. Se vaikeutuu, kun jompikumpi edellä mainituista seikoista ei toteudu. Tilanne Suomessa 1943 oli kehittymässä huolestuttavaksi. Sodan lopputuloksena ei enää hämmöttänytkään Saksan ylivoimainen voitto, vaan jotain epävarmaa. Mielialat laskivat ja nousivat Saksan taistelun eri vaiheissa, mutta pessimismi valtasi hitaasti alaa. Sotaväsytys kasvoi. Poliittinen johto tiesi tilanteen ja koetti löytää kunniakkaan ulospääsyn sodasta. Aika oli kuitenkin jo liian myöhäinen. Ei tullut enää sellaisia rauhanehtoja, jotka kelpaisivat. Näissä olosuhteissa sensuuri joutui käymään taistelua heikkeneviä mielialoja ja ulkosuhteita vastaan. Tilanne oli vaikea, ja kukin toimija pyrki tekemään omasta näkökulmastaan oikeita ratkaisuja.

Aiemmissä kappaleissa on jo esiintynyt suuntaviivoja VTL:n ja päämajan sensuuripoliitikkojen eroavaisuuksista. Toki on selvää, että aihepiirit, jotka näitä sensuurin toimijoita kiinnostivat, olivat erilliset. Toisaalta esimerkiksi ulkopoliitikassa ja sotilasasioissa aiheet jossain määrin yhtenivät, kuten esimerkiksi SS-pataljoonan kysymys osoittaa. Sensuuriohjeet pysyivät kuitenkin pääosin vastuualueillaan. Tärkein ero ei löydykään sensuuriohjeiden sisällöstä, vaan toiminnan luonteesta.

Hieman kärjistetyksi päämajan sensuuritoimisto oli jäykkä organisaatio, joka toimi komentolinjan mukaisesti, ja pysyi asialinjalla toimien aina ohjesäännön mukaan kaikissa kysymyksissä. VTL taas oli aloitteellinen ja arvaamaton, teki itsenäisiä poliittisia linjanvetoja, pyrki muuttamaan valittuja toimintatapoja sekä oli valmis vaihtamaan kurssia nopeasti maailmanpoliittisen tilanteen mukaan. Tämän tiesi hallituskin, joka politiikkaansa muuttaessaan pystyi muutamalla henkilövaihdoksella kääntämään propagandan kurssia. Uusi suunta oli ajoittain jopa hallituksen itsensä mielestä hieman liian radikaali.

Näin ollen voi päätellä, että VTL:n ohjeet henkilöityvät enemmän ohjeen antajaan kuin laitoksen viralliseen politiikkaan. VTL:n ohjeissa Vilkuna ja Posti vaikuttavat olleen melko samoilla linjoilla. Tosin Vilkuna antoi välillä tietyille lehdille erivapauksia poiketa ohjeista ja löi hyväksyvän leimansa juttuihin, jotka olivat sensuurilinjan vastaisia. Päämajan ohjeet taas pysyivät melko anonyyminä. Vaikka allekirjoitus oli majuri Patoharjun, on mahdotonta tietää, kenen aikaansaannos ohje oikeasti oli. Tämä johtui armeijan komentoketjusta ja lähdemateriaalin osittaisesta puutteellisuudesta. Tärkeimmissä kysymyksissä oli havaittavissa, että jalkaväenkenraali Heinrichs tai jopa marsalkka Mannerheim ottivat kantaa sensuuriin ja tiedotukseen.

Ristiriitoja päämajan ja VTL:n välille aiheutti erilainen näkökulma propagandaan. Vilkunan johtama VTL näki propagandan hyödyttömänä tapana vaikuttaa kansaan, sillä ihmiset joutuisivat kuitenkin joskus kohtaamaan karun todellisuuden. Lisäksi liiallinen propaganda voisi heikentää luottamusta tiedotuselimiin, sillä vihollisen vastakkainen propaganda vaikuttaisi tällöin vahvemmin. Päämaja halusi taas pitää propagandatoiminnan voimissaan, koska se pelkäsi rintaman romahtavan, jos huonot uutiset heikentäisivät taistelumoraalia. Toki myös VTL:ssä ymmärrettiin, ettei kaikkia faktoja voi julkistaa. Tällöin toimista vastasi Vilkunan luoma sensuuri, jota varsinkin päämajassa kritisoitiin. Sensuuri oli eräänlainen passiivisen propagandan muoto. Se pyrki saamaan kohteensa eli lehdistön tuottamaan itse sallittua materiaalia ja onnistuikin siinä melko hyvin. Ehkä lopputulos oli jopa liiankin hyvä, sillä lehdistö säilytti optimistisen kuvan sodan lopputuloksesta paljon kauemmin kuin Vilkuna tai hallitus. Tosin ainakin osa armeijasta olisi mielellään nähnyt sensuurinkin paljon tiukempana.

Tutkimuksessaan Rusi esitti, että hallitus ja päämaja olivat sodanpäämääriltään samalla linjalla. Haluan esittää kriittisen näkemykseni. Kysymys on toki ongelmallinen, sillä molemmat elimet koostuivat ihmisistä, joilla oli omat mielipiteensä ja näkemyksensä. Tärkeintä oli näyttää yhtenäiseltä ulospäin, ja siihen sensuurikin pyrki. Sodanpäämäärässä näyttää olevan pieni painotusero loppuvuosina. Hallitus pyrki rauhaan, ei tosin millä tahansa ehdoilla, kun taas armeija halusi voittoa sodan ennen rauhaa. Hallituksen ja päämajan välillä oli perustavanlaatuisia ristiriitoja tiedotuksen ja sensuurin järjestämisessä, mikä käy ilmi kädenväännöstä tiedotuslaitoksesta. On mahdotonta tietää, mikä olisi ollut oikea tapa sensuurin ja propagandan järjestämiseksi. Olisiko propagandalla vältetty Kannaksen pako vai

kenties romahdutettu mielialat lopullisesti? Nyt armeija puolusti Suomea omasta tahdostaan, välillä huonommin, välillä paremmin. Lopputulos oli kuitenkin riittävä. Suomi säilytti itsenäisyytensä ja vapaan yhteiskunnan. Hintana oli Suur-Suomen hautaaminen iäksi.

Toiseksi, Rusi päätyy tutkimuksessaan siihen näkemykseen, että sensuurin ja lehdistön yhteistyö toimi koko sodan ajan lähes erinomaisesti. Näin varmasti olikin enimmäkseen, kun verrataan sensuurikoneiston keveyttä muihin sota käyviin maihin. Artikkelien muokkausta tehtiin Suomessa vähän. Yhteistyö ei kuitenkaan ollut täysin ongelmatonta. Siitä kielii kaksi seikkaa. Sensuuriohjeiden määrä kuukausittain kasvoi rajusti sodan loppua kohden. Toisekseen poistojen ja julkaisukieltojen määrä artikkeleista lisääntyi melkoisesti sodan loppukuukausina. Lehdistö kävi suurtaistelujen aikana hieman aiempaa röyhkeämmäksi.

Kolmas ja tutkimukseni kannalta ratkaiseva erimielisyyteni Rusin kanssa kumpuaa siitä, että hänen mukaansa VTL:ssä noudatettiin mukisematta päämajan käskyjä. Kuten olen osoittanut, näin ei aina ollut. Toki suurin osa päämajan ohjeista on päätynyt myös sensuuriohjeiksi, mutta vastakkaisia esimerkkejä on runsaasti suhteessa koko alkuperäisaineiston määrään. Esimerkiksi epäsotilaallisista ilmiöistä kirjoittelun kieltävä ohje ei koskaan nähnyt päivänvaloa. Lisäksi Vilkuna kielsi lehtikirjoitusten tarkastuttamisen päämajan sensuuritoimistossa ilman hänen lupaansa, mikä kielii kapinallisuudesta. Kolmanneksi Helsingin Sanomien saksalaista kenraalia loukkaavan jutun käsittelyssä Vilkuna asettui päätoimittajan puolelle, päämajaa vastaan.

Vuonna 1944 sensuuri oli selvästi hätää kärsimässä. Toistuvista määräyksistä ja kielloista huolimatta lehdet eivät enää noudattaneet ohjeita. Lipsumisia tuli puolelta jos toiselta. En kuitenkaan väitä, että syynä oli ainoastaan lehdistön tottelemattomuus. Tärkein syy lienee henkilöstön ja ajan puute. Ohjeita oli liikaa, sensoreita liian vähän. Uutisia oli liikaa. ratkaisuja oli tehtävä nopeasti. Sensuuriohjeet saattoivat muuttua päivässä päinvastaisiksi. VTL:n heikkous tuli pahiten ilmi kriisitilanteessa suurhyökkäyksen alla ja sen aikana. Sen väki oli aiemmin voinut luottaa lehdistön yhteistyöhaluun ja itsesensuuriin. Paniikki Suomen kohtalosta laukaisi lehdistön kuitenkin kirjoittamaan kielletyistä aiheista, kuten erillisrauhasta. Sensoreita ei ollut yksinkertaisesti tarpeeksi valvomaan lehdistöä.

Sensuurin merkitys jatkosodassa ei ollut niin suuri kuin aiempi tutkimus on esittänyt. Sitä voi pitää ainoastaan välttämättömänä pahana, mikä sotaa käyvässä maassa oli oltava. Tiukkaa sensuuria vaativat saksalaiset ja heidän kanssa yhteistyössä toiminut sodanjohto. Sen sijaan itse VTL:n sensuurijohto halusi monin tavoin lieventää sensuuria ja antaa lehtien lipsautella sensuuriohjeiden vastaisia aiheita lukijoiden tiedoksi. Sensuuripäälliköt tiesivät, että kansalaiset kuuntelivat Englannin radiota, ja pitivät sitä ainoastaan positiivisena. Samalla vastapropagandan helppo saatavuus toimi oivana verukkeena lieventää sensuuria, kun lehtien sallittiin julkaista ensin länsivaltojen ja myöhemmin jopa Neuvostoliiton tiedotteita. Kansa sai tietoja myös VIA:n verkoston kautta tiedotusvälineiden ohi. Sensuuri oli tavallaan kolkko instituutio, jonka käytännön merkitys haluttiin pitää mahdollisimman pienenä. Syynä tälle oli se, että sensuurin johto oli asennoitunut tappioon ja tulevaisuuteen suurvalta-Neuvostoliiton naapurina. Vääjämätöntä rauhaa haluttiin ennakoida ja valmistella. Lehdille kerrottiin koko ajan todellinen tilanne. Siksi sensuurikritiikki rauhanteon jälkeen jäi pienemmäksi kuin oli odotettu.

Sodassa toimijoiden on tehtävä nopeita ratkaisuja puutteellisen informaation turvin. Tämä yhtälö johtaa improvisointiin, jonka lopputulosta tutkija voi tarkastella. Jotkut ratkaisut on helppo jälkikäteen todeta vääriksi, ja jotkut oikeiksi. Näin kuvasta muodostuu helposti mustavalkoinen. Aikalaisille väärän ratkaisun tekeminen saattoi olla kuitenkin valinta kahden huonon vaihtoehdon välillä. Näistä vaihtoehdoista pyrittiin valitsemaan vähemmän huono. Eri toimijat tekivät nämä valinnat omien kokemuksensa ja arvojensa pohjalta. Tällaisena näen myös sotasensuurin toiminnan jatkosodan loppunäytöksessä.

Lähdeluettelo

I ALKUPERÄISLÄHTEET

A) Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Valtioneuvoston tarkastuselinten arkisto 1940–1947

- Da5 VTL:n tarkastusjaoston ohjeet julkaisutarkastajille ja lehdille 1943–1944
- Da6 VTL:n tarkastusjaoston ohjeet julkaisutarkastajille ja lehdille 1944
- Da7 VTL:n tarkastusjaoston ohjeet julkaisutarkastajille ja lehdille 1944
- Db1 VTL:n toimintakertomukset 1941–1947
- Dc1 VTL:n tarkastusjaoston mielialakatsaukset 1942–1944
- Ha1 Tarkastusta koskevia asetuksia, ohjeita, päätöksiä, ohjesääntöjä ja työjärjestyksiä 1939–1946
- Ha2 Tarkastustoimintaa koskevia muistioita, lausuntoja, esitelmiä ja artikkeleita 1940–1946

Valtioneuvoston tiedotuselinten arkisto 1939–1948

- Dd1 L.A. Puntilan, K. Vilkunan ja M. Valtasaaren luottamuksellisia informaatiokirjeitä sanomalehtien päätoimittajille
- Ee5 Päämajalta saapuneet kirjeet 1943
- Ee6 Päämajalta saapuneet kirjeet 1944

Sota-arkisto (SA), Helsinki

Päämajan tiedotusosaston arkisto

- T10602-13 Sensuuri- ja tarkastusasioita
- T10683-12 Sensuuritoimiston organisaatio ja vahvuus
- T10683-18 Lista tarkastettavista lehdistä
- T10683-21 Lausuntoja julkaisulupa-asioista 1941–1943
- T10683-26 Saksalaisten huomautuksia lehtien kirjoittelusta 1942–1943
- T19120-1 Lehtileikkeitä 1942–1944
- T19120-4 Viralliset tilannetiedotukset 1944

B) Julkaistut lähteet

Lähdejulkaisut

Risto Rytin päiväkirjat 1940–1944 – ”Käymme omaa erillistä sotaamme”. Toim. Ohto Manninen & Kauko Rumpunen 2006. Edita, Helsinki.

Paasikivi, J.K. 1991. *Jatkosodan päiväkirjat 11.3.1941–27.6.1944*. WSOY, Porvoo.

Puntila, L.A. 1972. *Kenttäpostia 1944*. Tammi, Helsinki.

Lehdistö

Ajan Suunta (AS) N:o 26–28, 39, 74, 154, 162, 168, 201/1943; N:o 143, 217/1944.

Hakkapeliitta, N:o 28/1943.

Helsingin Sanomat (HS) N:o 31–33, 178–182, 189–190, 197–198/1943; N:o 160, 253/1944.

Suomen Sosialidemokraatti (SS) N:o 33, 49, 68, 183–184, 200/1943; N:o 159, 253/1944.

Svenska Pressen (SP) N:o 82, 201/1943; N:o 20/1944.

Aikalaiskirjallisuus

Jutikkala, Eino 1997. *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka*. Muokattu Jutikkalan käsikirjoituksesta syksyiltä 1944. WSOY, Porvoo.

II KIRJALLISUUS

Tutkimuskirjallisuus

Balfour, Michael 1979. *Propaganda in War 1939–1945 – Organisations, Policies and Publics in Britain and Germany*. Routledge & Kegan Paul Ltd., Lontoo ja Boston.

Beevor, Antony 2000. *Stalingrad*. WSOY, Helsinki.

Clark, Alan 1965. *Operaatio Barbarossa – Saksan ja Neuvostoliiton sota 1941 – 1945*. WSOY, Porvoo.

Favorin, Martti 1969. *Valtioneuvoston tiedotus- ja tarkastuselimet v. 1939–1948*. Henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunta, Helsinki.

- Frankson, Anders & Zetterling, Niklas 2002. *Kurskin taistelu – Historian suurin panssaritaistelu*. WSOY, Helsinki.
- Glover, Jonathan 1999. *Ihmisyys – 1900-luvun moraalihistoria*. Like, Helsinki.
- Herlin, Ilkka 1993. *Kivijalasta harjahirteen – Kustaa Vilkunan yhteiskunnallinen ajattelu ja toiminta*. Otava, Keuruu.
- Jokipii, Mauno 1969. *Panttipataljoona – Suomalaisen SS-pataljoonan historia*. WSOY, Tapiola.
- Jokipii, Mauno 1987. *Jatkosodan synty – Tutkimuksia Suomen ja Saksan sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–41*. Otava, Keuruu.
- Jokisipilä, Markku 2004. *Aseveljiä vai liittolaisia? – Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin-Ribbentropin sopimus. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki*.
- Krosby, Hans Peter 1967. *Suomen valinta 1941*. Yhteiskirjapaino Oy, Helsinki.
- Kulha, Keijo K. 1972. *Tarkoituksellista tiedotustoimintaa – Sodanaikaisen propagandan kuva todellisuudesta vuosina 1943–1944*. Henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunta, Helsinki.
- Laaksonen, Lasse 2004. *Eripuraa ja arvovaltaa – Mannerheimin ja kenraalien henkilösuhteet ja johtaminen*. Gummerus, Jyväskylä.
- Laine, Antti 1982. *Suur-Suomen kahdet kasvot – Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944*. Otava, Keuruu.
- Lewin, Ronald 1968. *Rommel as Military Commander*. Pen & Sword Books, Barnsley.
- Lindstedt, Jukka 2004. Juutalaisten sotavankien luovutukset. *Historiallinen aikakauskirja*, 2/2004, s. 144–165.
- Luostarinen, Heikki 1986. *Perivihollinen – Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö*. Vastapaino, Tampere.
- Mann Chris & Jörgensen Christer 2002. *Hitlerin sota pohjoisessa – Saksan sotatoimet Norjassa, Suomessa ja Neuvostoliitossa 1940–1945*. Gummerus, Thaimaa.
- Manninen, Ohto 1980. *Suur-Suomen ääriviivat – Kysymys tulevaisuudesta ja turvallisuudesta Suomen Saksan-politiikassa 1941*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Morris, Eric 1993. *Circles of Hell – The War in Italy 1943–1945*. Crown Publishers, New York.
- Peltovuori, Risto 2000. *Sankarikansa ja kavaltajat – Suomi kolmannen valtakunnan lehdistössä 1940 – 1944*. Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki.

- Perko, Touko 1971. *Aseveljen kuva – Suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941–1944*. WSOY, Porvoo.
- Perko, Touko 1974. *TK-miehet jatkosodassa – Päämajan kotirintaman propaganda 1941–1944*. Otava, Helsinki.
- Rusi, Alpo 1982. *Lehdistösensuuri jatkosodassa – Sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1941–1944*. Suomen Historiallinen seura, Helsinki.
- Salminen, Esko 1976. *Propaganda rintamajoukoissa 1941–1944 – Suomen armeijan valistustoiminta ja mielialojen ohjaus jatkosodan aikana*. Otava, Helsinki.
- Sana, Elina 2003. *Luovutetut – Suomen ihmisluovutukset Gestapolle*. WSOY, Juva.
- Seppälä, Helge 2003. *Leningradin saarto 1941–1944 – Murhenäytelmän sävyttämä voitto*. Johan Beckman Institute, Helsinki.
- Silvennoinen, Oula, 2008. *Salaiset aseveljet – Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1945*. Otava, Keuruu.
- Tarkka, Jukka 2004. *Kansallinen kolkuttaja – L.A. Puntilan yhteiskunnallinen elämäntyö*. WSOY, Juva.
- Tommila, Päiviö & Salokangas, Raimo 1998. *Sanomia kaikille – Suomen lehdistön historia*. Edita, Helsinki.
- Turtola, Martti 1988. *Erik Heinrichs – Mannerheimin ja Paasikiven kenraali*. Otava, Keuruu.
- Ylikangas, Heikki 2007. *Romahtaako rintama? – Suomi puna-armeijan puristuksessa kesällä 1944*. Otava, Keuruu.
- Zilliacus, Ville 1991. *Yleisradiomme sotavuosina 1939–1944*. Oy Yleisradio Ab, Helsinki.

Metodikirjallisuus

- Berkhofer, Robert F. 1995. *Beyond the Great Story – History as Text and Discourse*. Harvard University Press, Cambridge.
- Hawthorn, Geoffrey 1991. *Plausible Worlds – Possibility and Understanding in History and the Social Sciences*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Heikkilä, Tarja 1998. *Tilastollinen tutkimus*. Edita, Helsinki.
- Media and Communication – Readings in Methodology, History and Culture*. Toim. Helge Rønning & Knut Lundby 1991. Norwegian University Press, Oslo.
- Organizational Behavior – The State of Science*. Toim. Jerald Greenberg 2003. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Mahwah.

Muu kirjallisuus

- Alnæs, Karsten 2006. *Pimeyden aika – Euroopan historia 1900–1945*. Otava, Keuruu.
- Atlas of the Second World War*. Toim. Peter Young 1974. G. P. Putnam's Sons, New York.
- Jatkosodan pikkujättiläinen*. Toim. Jari Leskinen & Antti Juutilainen 2005. WSOY, Helsinki.
- Kansakunta sodassa 2 – Vyö Kireällä*. Toim. Silvo Hietanen 1990. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Mannerheim, C. G. 1951–1952. *Muistelmat*. Otava, Keuruu.
- Salaisen sodan sivut – Tiedustelua, vakoilua ja salatoimintaa jatkosodassa*. Toim. Mikko Karjalainen 2004. Gummerus, Saarijärvi.
- Salminen, Esko & Suvanne, Kauko 1989. *Kuvien sota 1939–1945*. Otava, Keuruu.
- Teloitettu totuus – Kesä 1944*. Toim. Jukka Kulomaa & Jarmo Nieminen 2008. Gummerus, Jyväskylä.
- Turtia, Kaarina 2005. *Otavan uusi sivistyssanakirja*. Otava, Helsinki.
- Tutkijat ja sota – Suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana*. Toim. Marjatta Hietala 2006. Gummerus, Jyväskylä.
- Vilkuna, Kustaa 1962. *Sanan valvontaa – Sensuuri 1939–1944*. Otava, Keuruu.

III MUU LÄHDEMATERIAALI

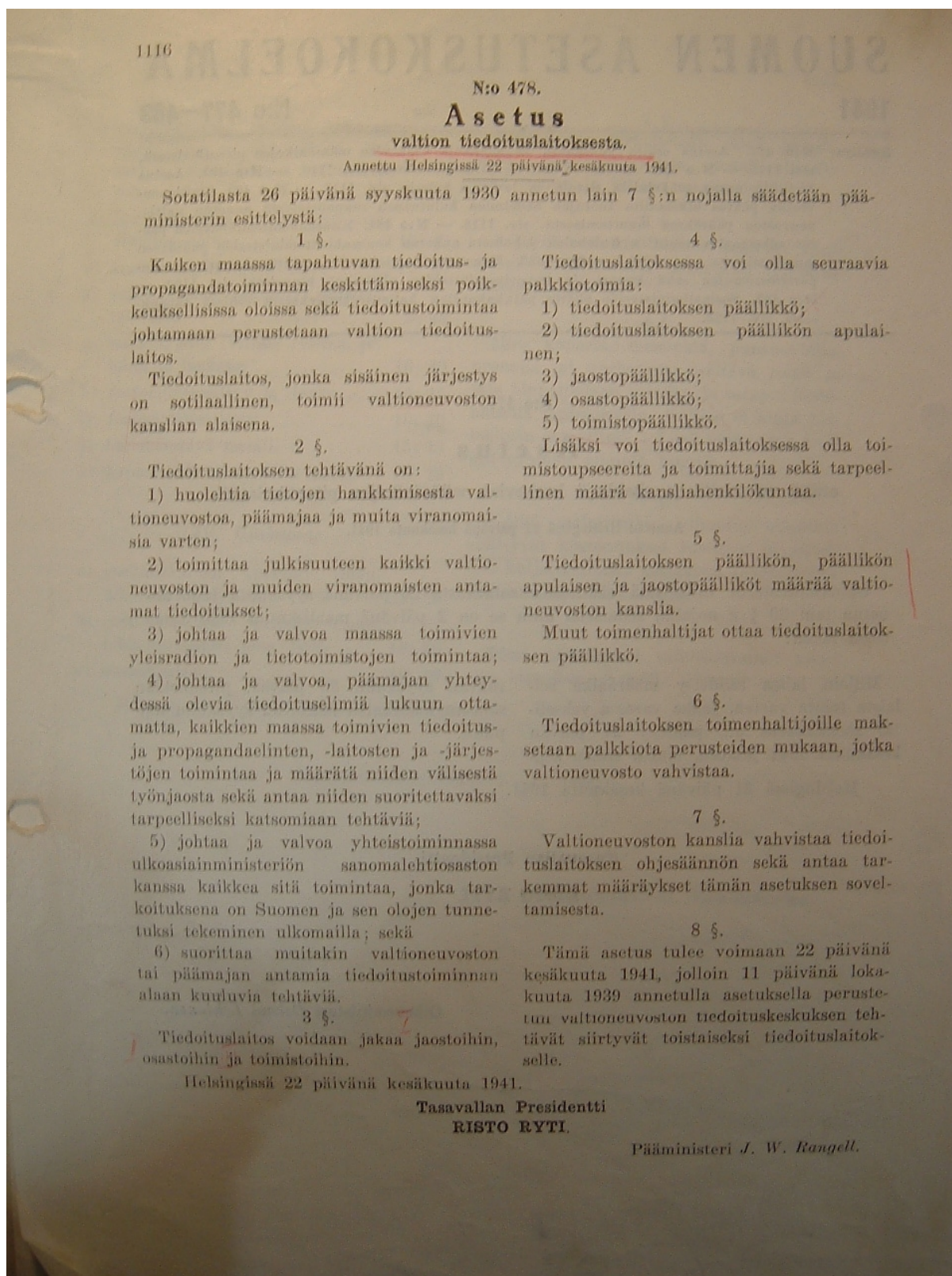
Internet

[http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Second_world_war_europe_1943-1945_map_de.png] (luettu 24.9.2008)

Radio-ohjelmat

Kilpi, Kalevi 1957. *Sensuuri jatkosodan aikana*. Haastateltavina Kustaa Vilkuna, Eino Kilpi ja Ale-Einari Riipinen. Yleisradio 27.2.1957, Elävä arkisto.

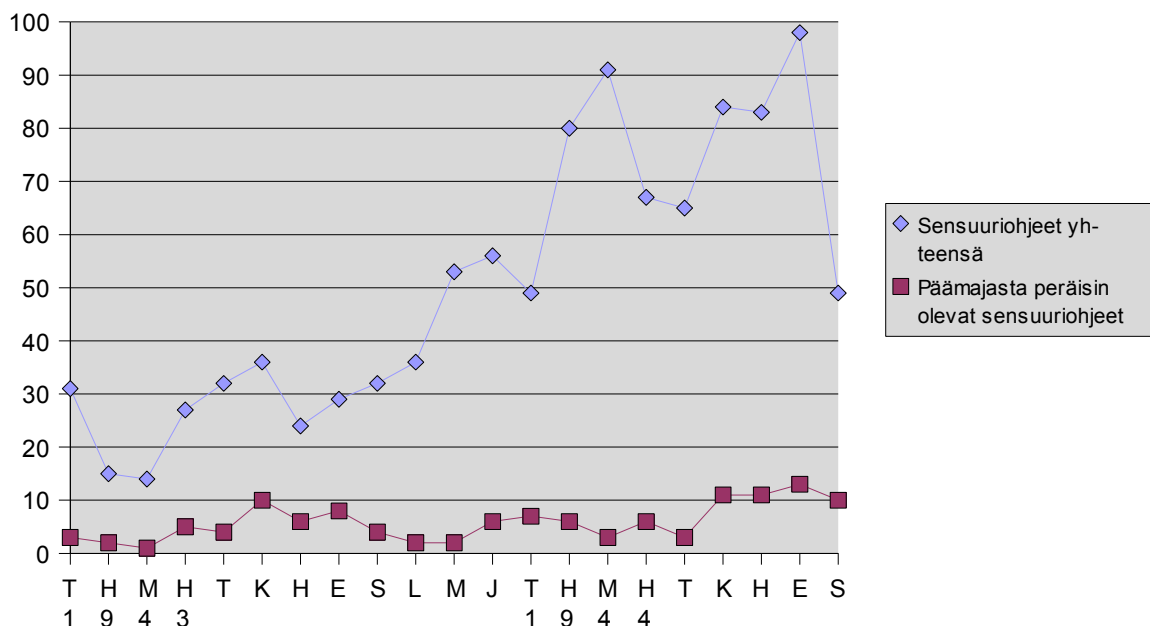
Liite 1. Asetus valtion tiedotuslaitoksesta

Lähde: VN:n tarkastuselimet 1940–1947, Tarkastusta koskevia asetuksia, päätöksiä, ohjesääntöjä ja työjärjestyksiä 1939–1946, Ha1, KA.

Liite 2. VTL:n sensuuriohjeiden määrä

VTL:n sensuuriohjeet kuukausittain 1943-1944

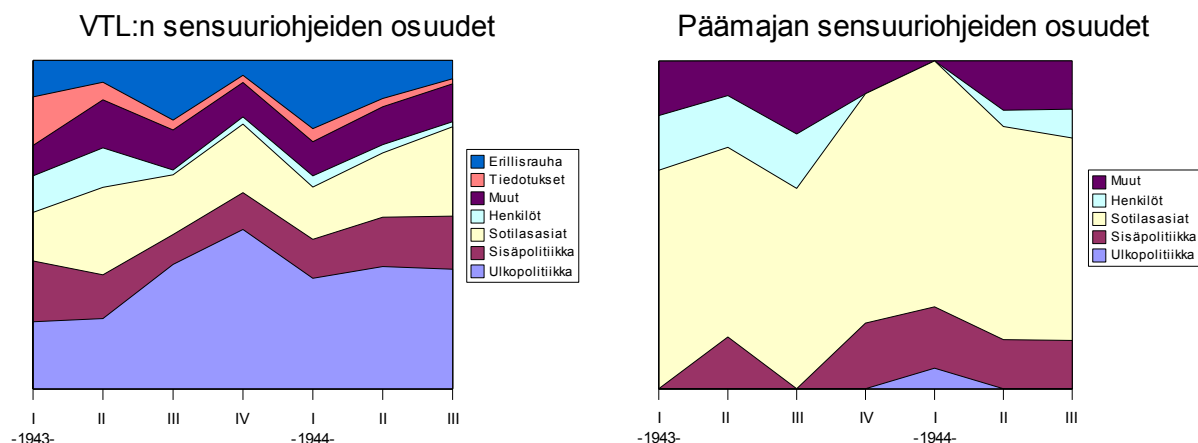

Olen laskenut vuosina 1943 ja 1944 annettujen sensuuriohjeiden määrän kuukausittain ja eriteltyt päämajasta annettujen ohjeiden osuuden. Olen kuitenkin sisällyttänyt laskelmaan ainoastaan sellaiset ohjeet, joiden sisällöstä käy selkeästi ilmi, että lähde on päämaja. Näitä ovat esimerkiksi sellaiset ohjeet, jotka on antanut majuri Patoharju tai joissa lukee ”päämajan käskystä”. Sisällön perusteella muutamat muutkin ohjeet voivat olla päämajasta lähtöisin. Ohjeet otti joskus puhelimitse vastaan VTL:n työntekijä, ja merkitsi itsensä ohjeen antajaksi, vaikka käsky saattoi tulla ylempää. Näin ollen päämajan todellinen osuus ohjeista lienee hieman suurempi kuin tässä kaaviossa, joten tätä voi pitää ainoastaan suuntaa antavana sen osalta.

Sen sijaan ohjeiden kokonaismäärä on oikea. Tosin osa ohjeista on toistoa, jolla pyrittiin muistuttamaan uudelleen aiemmin annetuista käskyistä. Ohjeiden kuukausittainen määrä kasvaa jyrkästi vuoden 1943 lopulta alkaen. Päämajasta annettujen ohjeiden huippukohta osuu kesäkuukausille 1944, mitä selittää taistelujen uudelleen puhkeaminen. Syyskuun 1944 vähäinen ohjemäärä selittyy sillä, että viimeinen ohje VTL:stä lähti liikkeelle 20. syyskuuta. Kaikkiaan ohjeita annettiin sodan viimeisinä vuosina 1051, joista ainakin 123 oli päämajasta lähtöisin. Tämä on 11,7 % kokonaisosuudesta. Ohjeita annettiin 1943 keskimäärin 1,1 kpl päivässä, kun 1944 luku oli jo 2,5 kpl vuorokaudessa.

Lähde: VN:n tarkastuselimet 1940–1947, VTL:n tarkastusjaoston ohjeet julkaisutarkastajille ja lehdille 1943–1944, Da5, Da6, Da7, KA.

Liite 3. Sensuuriohjeet aihepiireittäin

VTL (Päämaja)	1943				1944			Yhteensä
	I	II	III	IV	I	II	III	
Ulkopoliitiikka	11	16	25	65	68 (1)	74	72	331 (1)
Sisäpolitiikka	10	10 (3)	6	15 (2)	24 (3)	30 (3)	32 (5)	127 (16)
Sotilasasiat	8 (4)	20 (11)	12 (11)	28 (7)	32 (12)	39 (13)	54 (21)	193 (79)
Henkilöt	6 (1)	9 (3)	1 (3)	3	7	5 (1)	3 (3)	34 (11)
Muut	5 (1)	11 (2)	8 (4)	14 (1)	21	23 (3)	23 (5)	105 (16)
Tiedotukset	8	4	2	3	8	5	3	33
Erillisrauha	6	5	12	6	42	23	11	105
Yhteensä	54 (6)	75 (19)	66 (18)	134 (10)	202 (16)	199 (20)	198 (34)	928 (123)

Ulkopoliitiikka: Sisältää Suomen ulkopoliittiseen toimintaa edustavat ohjeet ja ulkomaiden tapahtumia koskevat kielletyt aihepiirit.

Sisäpolitiikka: Sisältää hallitusta, puolueita, sensuuria ja Itä-Karjalaa koskevat ohjeet.

Sotilasasiat: Suomen armeijaa ja muita sotarintamia käsittelevät ohjeet.

Henkilöt: Jotain henkilöä, kuten Mannerheimia tai Heinrichsiä koskevat ohjeet.

Tiedotukset: VTL:n sisäistä viestintää tarkastajille, ja aiemmin annettuihin ohjeisiin tehdyt viittaukset ja kumoamiset.

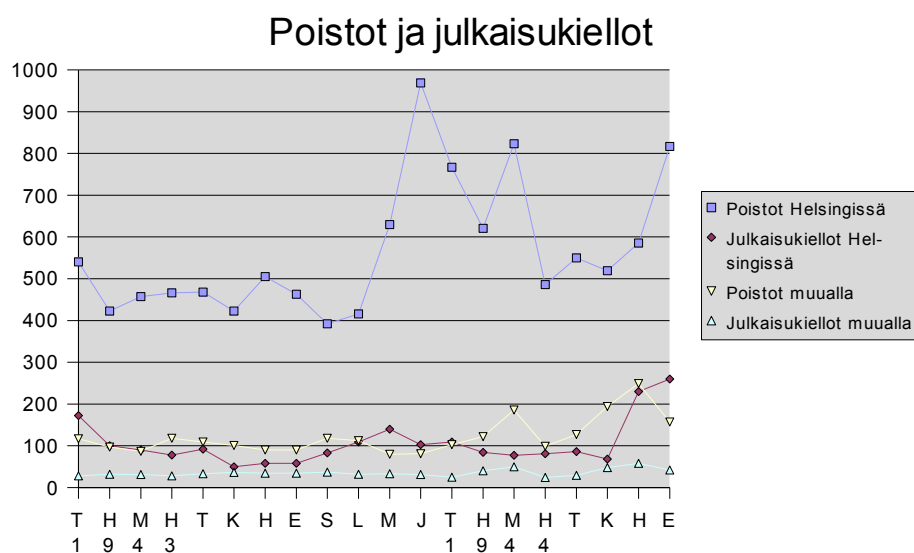
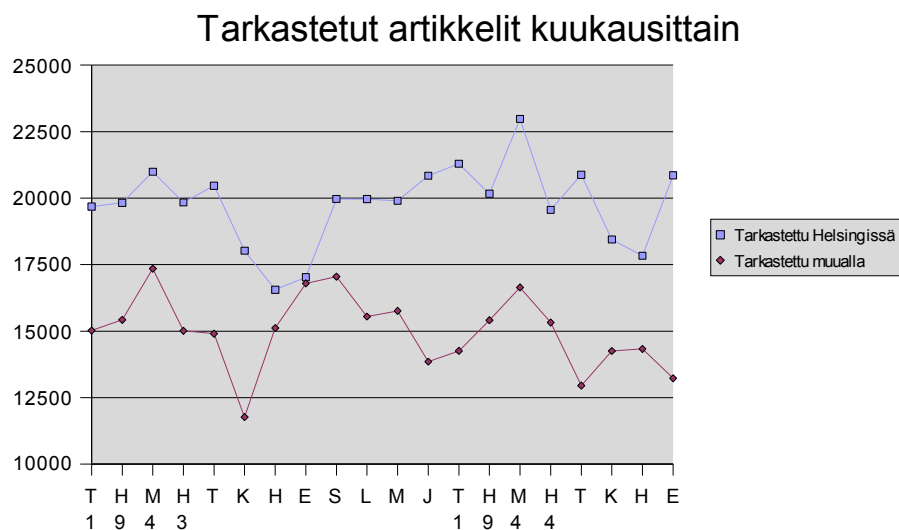
Erillisrauha: Rauhasta kirjoittelua tai rauhantunnusteluja koskevat ohjeet.

Muut: Eivät kuulu edellisiin kategorioihin. Esimerkiksi talousasiat, onnettomuudet, kulkutaudit, liikenne jne.

Ohjeista voidaan havaita, että VTL:n tärkeimmät aihepiirit ohjeissa olivat ulkopoliitiikka, sotilasasiat, sisäpolitiikka ja rauhantunnustelujen sensurointi. Päämajan sensuuria hallitsivat sotilaskysymykset. VTL oli kuitenkin päämajaa määrällisesti aktiivisempi sotilasasioissa. Tiedotuslaitos antoi yli kaksi kertaa enemmän sotilasohjeita kuin päämaja.

Lähde: VN:n tarkastuselimet 1940–1947, VTL:n tarkastusjaoston ohjeet julkaisutarkastajille ja lehdille 1943–1944, Da5, Da6, Da7, KA.

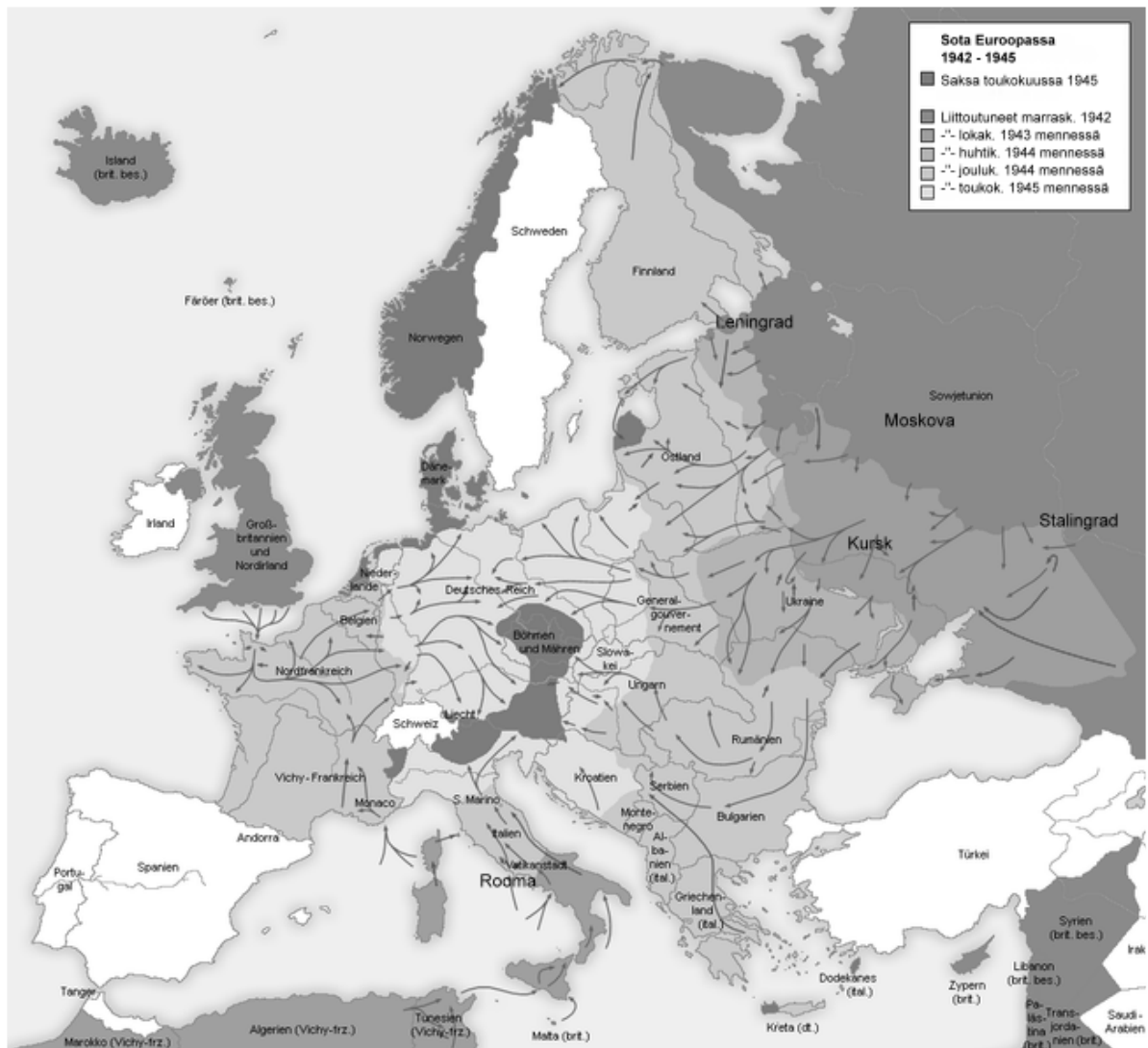
Liite 4. Poistot ja julkaisukiellot

Kaiken kaikkiaan julkaisutarkastustoimistot lukivat lähes 700 000 artikkelia jatkosodan kahtena viimeisenä vuonna. Näistä poiston tai julkaisukiellon koki noin 17 000 kirjoitusta, mikä on 2,4 % kokonaismäärästä. Poisto tarkoittaa sitä, että artikkeleita on muokattu – siitä on poistettu sanoja tai lauseita. Julkaisukiello tarkoittaa jutun kieltämistä. Yksinomaan Helsingissä luettiin 57 % tarkastettavasta materiaalista. Helsingissä tehtiin myös suhteessa enemmän poistoja ja kieltoja, 81 % jatkosodan loppupuolen kokonaismäärästä. Tämä tarkoittaa, että 3,4 % Helsingissä tarkastetuista kirjoituksista koki muutoksia tai julkaisukiellon. Muualla maassa sensuurin hampaisiin jäi 1,0 % tarkastetuista artikkeleista. Poistojen ja julkaisukiellojen määrä kasvaa sodan loppua kohden. Eniten poistoja on joulukuussa 1943 Helsingissä. Sodan loppukuukausina julkaisukiellojen määrä kasvaa rajusti Helsingissä. Myös poistojen määrä muualla kasvaa sodan loppua kohden. Tämä korreloi osittain myös sensuuriohjeiden määrän lisääntymisen kanssa (Liite 2) siinä mielessä, että sensuuri on ollut aktiivisempi vuonna 1944 kuin 1943.

Lähde: VN:n tarkastuselimet 1940–1947, Toimintakertomukset 1941–1947, Db1, KA.

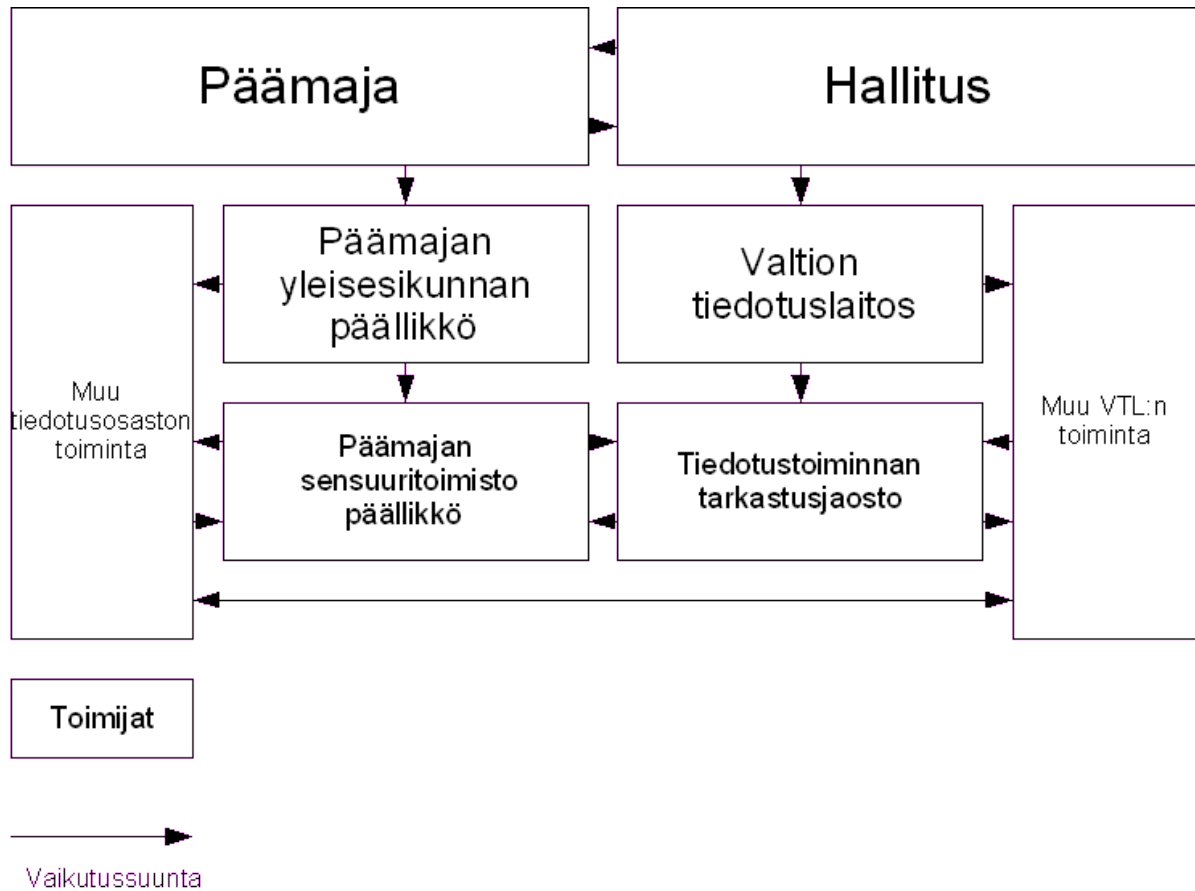
Liite 5. Sotatapahtumat Euroopassa 1942–1945

Tässä kartassa tutkimuksen ajankohdan sotatapahtumat ovat esitettynä väreillä lokakuu 1943, huhtikuu 1944 ja joulukuu 1944. Tänä ajankohtana Neuvostoliitto valtasi takaisin Ukrainan ja eteni Puolaan ja Itä-Eurooppaan. Länsiliittoutuneiden eteneminen Italiassa jatkui hitaasti, ja Ranska vapautettiin vuoden 1944 aikana. Kartassa esiintyy myös Saksan eteneminen Stalingradiin ja Kaukasukselle laajimmillaan.

Lähde: [http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Second_world_war_europe_1943-1945_map_de.png] (luettu 24.9.2008)

Liite 6. Jatkosodan sensuurin organisaatiokaavio

Olen yksinkertaistanut kaaviota hieman jättämällä muut tiedotus- ja propagandaorganisaatiot erittelemättä tarkemmin. Tällä tavalla kaaviossa näkyvät parhaiten sensuurin vaikutussuhteet ympäröiviin virastoihin.

Lähteet: Sensuuritoimiston organisaatio ja vahvuus, T10683-12, SA; Kaaviollinen esitys päämajan sensuuritoimistosta, VN:n tiedotuselimet, Päämajalta saapuneet kirjeet 1944, Ee6, KA.